

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 12 juni 2026 **de heer Rutte** als getuige gehoord, die werd bijgestaan door de heer Van Meekeren.

Voorzitter: De Kort
Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 14.00 uur.

De **voorzitter**:

Ik open de vergadering. Het is vandaag vrijdag 12 juni 2026. Aan de orde is een openbaar verhoor van de parlementaire enquêtecommissie Corona. Voor de kijkers thuis en de mensen op de publieke tribune zeg ik eerst het volgende. Er zijn vaak vragen over mijn oortje. Ik heb een visuele beperking, vandaar dat ik een oortje in draag. Daarmee krijg ik informatie door, bijvoorbeeld hoeveel minuten we al met een onderwerp bezig zijn. Daar kunt u dan aan denken. Dat even ter toelichting, voordat we gaan beginnen. We hebben veel vragen te stellen, dus laten we ook vooral gaan beginnen.

Ik verzoek de griffier om de heer Rutte en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer Rutte wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Ik geef eerst de aanwezige pers de gelegenheid voor een fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:

Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Ook voor de Nederlandse samenleving waren de gevolgen zeer ingrijpend. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om namens de Tweede Kamer te komen met een grondige, breedgedragen terugblik op die

coronaperiode, om te leren voor een eventuele volgende pandemie of langdurige crisis.

Meneer Rutte, van harte welkom. Ook van harte welkom aan uw bijstandsverlener. Ten tijde van corona was u minister-president. Daarom bent u opgeroepen als getuige. Dit is de eerste keer dat u bent opgeroepen als getuige, maar er komt ook nog een tweede verhoor, na de zomer. We hebben in de eerste weken van deze enquêteverhoren stilgestaan bij het begin van de pandemie. Dat is ook een onderwerp dat hier aan bod zal komen. Deze week staan we stil bij de organisatie van de corona-aanpak, de crisisstructuur en de advisering. Dat zijn thema's die in dit verhoor terug zullen komen, maar er zijn natuurlijk ook andere thema's, zoals de concrete maatregelen en de ruimte voor tegenspraak, die in het andere verhoor aan bod zullen komen. Ook voor de mensen thuis zeg ik dus dat niet alles in dit verhoor aan bod zal komen. We hebben heel veel te vragen, maar er komt ook nog een tweede openbaar verhoor.

Meneer Rutte, u heeft ervoor gekozen om de eed af te leggen. Ik verzoek u daarmee te bevestigen dat u de gehele waarheid en niets dan de waarheid zal zeggen.

(In handen van de voorzitter legt de heer Rutte de eed af.)

De **voorzitter**:

U staat vanaf nu onder ede. U mag gaan zitten.

Dit is niet de eerste keer dat u bij een parlementaire enquêtecommissie moet verschijnen, dus ik ga ervan uit dat het voor u helder is wat de bedoeling is van dit verhoor, maar ik vraag ik toch of u aan de voorkant nog vragen heeft aan de commissie.

De heer **Rutte**:

Geen vragen.

De **voorzitter**:

Geen vragen. Zoals ik al aangaf, hebben wij wel veel vragen. Laten we dus snel beginnen. Dit verhoor zal worden afgenomen door collega's Poortman en Lammers. Het kan zijn dat ik een enkele aanvullende vraag heb.

Voor het eerste onderwerp geef ik het woord aan collega Poortman.

De heer **Poortman**:

Dank, voorzitter. Goedemiddag, meneer Rutte. Om bij het begin te beginnen: wanneer hoorde u voor het eerst van het virus dat zich aandiende?

De heer **Rutte**:

Dat moet in januari geweest zijn; ik denk: uit de media. We hebben daar, dacht ik, eind januari in het kabinet een eerste keer over gesproken. Maar dat is in ieder geval een paar maanden voor de heftige fase geweest.

De heer **Poortman**:

Wanneer dacht u: dit zou weleens heel heftig kunnen gaan worden?

De heer **Rutte**:

Eigenlijk vanaf de eerste of de tweede week van februari. Toen zag je dat het in alle Europese discussies ook echt wel groot werd. Ik was nog in München. Daar heb je ieder jaar de veiligheidsconferentie. Daar was ik half februari. Velen zeiden tegen elkaar: zou dit volgend jaar nog zo zijn, met zo veel mensen op een kluitje?

De heer **Poortman**:

Dat was toen al het gevoel?

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Wat besprak u in die tijd hierover met minister Bruins?

De heer **Rutte**:

Minister Bruins praatte natuurlijk de ministerraad bij. Dat komt dus ook terug in een paar persmomenten na de ministerraad. Dan is het vooral met elkaar bekijken: wat gebeurt er, hoe ontwikkelt het zich en wat zien we internationaal?

De heer **Poortman**:

Deze week staat in het teken van de crisisaanpak en de organisatie van de crisisstructuur. Het is deze week al een paar keer aan de orde geweest en we beginnen er nu ook mee: na de eerste coronagolf, in 2020, wil het kabinet van een crisisbesluitvorming terug naar een reguliere besluitvorming. De eerste crisis, of de eerste piek, lijkt voorbij en er breekt een nieuwe fase aan.

Ook de NCTV, Pieter-Jaap Aalbersberg – we hebben hem vorige week gesproken – doet dan een stap terug. Maar in de herfst van 2020 wordt dat ongedaan gemaakt en komt de NCTV terug in de crisisstructuur. Kunt u uitleggen waarom dat nodig was?

De heer **Rutte**:

Ja. U stelt eigenlijk twee vragen. Laat ik ze allebei pakken. De eerste is inderdaad dat een crisis na verloop van tijd natuurlijk moet overgaan in een meer normale besluitvorming. Dat is een moment geweest aan het eind van mei en het begin van juni. Dan kiezen we ervoor om die crisisbesluitvorming los te laten en om te zetten in een commissie binnen het kabinet waarin alle ministers en staatssecretarissen zitten, zodat ook de brede weging gemaakt kan worden. Wat betreft het tweede deel van de vraag: dat klopt. Er is toen gekozen om daarmee de centrale rol van de Nationaal Coördinator te beëindigen. Je ziet dat er bij de oploop van het aantal besmettingen vanaf de zomer, en zeker vanaf september, toch de grote behoefte is om die rol weer terug te krijgen. Dan krijg je eigenlijk een mix van de oude crisisstructuur, die weg is, want er is een brede commissie in het hele kabinet – dat heeft ook z'n meerwaarde, namelijk: de brede afweging kan gemaakt worden – maar ook dat die rol van de NCTV terugkomt.

De heer **Poortman**:

Bestaat daarmee niet het risico dat je opnieuw in een crisismodus terechtkomt?

De heer **Rutte**:

Nou, heel eerlijk: bij de oploop naar de tweede golf zie je natuurlijk dat, na een periode in de zomer waarin we hoopten dat het ergste voorbij was, het duidelijk werd dat er toch weer een oploop was. We hadden eerst nog de regioaanpak om zo veel mogelijk te voorkomen dat we zware maatregelen moesten nemen, om te kijken: kunnen we het regionaal doen? Uiteindelijk bleek dat onvoldoende te werken en moest er toch weer gekozen worden voor zwaardere nationale maatregelen.

De heer **Poortman**:

Dat begrijp ik. Ik begrijp ook dat je er dan opnieuw van zou kunnen spreken dat zich weer een crisis aandient. De besmettingen liepen namelijk weer op. Tegelijk ben ik ook benieuwd naar de reflectie op zo'n crisisstructuur op zo'n moment, als het wat rustiger wordt, omdat toch de indruk bestaat dat er opnieuw op een soort crisisreflex werd teruggegrepen, in plaats van dat er werd gekeken: hoe kunnen we dit nou bestendigen en hoe komen we in een

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

structuur waarmee we mogelijk deze veel langdurigere crisis het hoofd kunnen bieden?

De heer **Rutte**:

Ik zou menen dat we met het loslaten van de formele crisisstructuur, met een ambtelijke voorbereiding en een ministeriële commissie, die beperkt is in samenstelling, wat je echt in een crisisfase hebt – die hadden we ook bij MH17 en de vreselijke orkaan op Sint-Maarten in 2017 ... Die moet je op een gegeven moment loslaten. Er is niks op tegen om je af te vragen: hoe krijg je de goede mix tussen de langere termijn en de korte termijn van het opnieuw geconfronteerd worden met een forse oploop van het aantal besmettingen en daarmee ook weer de noodzaak om nadere maatregelen te nemen? Ik vond het een logische conclusie om de rol van de NCTV, dus de Nationaal Coördinator, die in de eerste fase zo belangrijk was voor het hele overzicht, weer te herstellen, om die weer terug te hebben, ook al was er geen crisisstructuur meer. Dat is ook goed, denk ik.

De heer **Poortman**:

De NCTV werd vooral verantwoordelijk voor de maatregelen op korte termijn, als ik het goed begrijp, en de ambtelijke commissies voor de maatregelen op langere termijn. Waren die daarmee goed geborgd?

De heer **Rutte**:

Dat denk ik wel. Heel belangrijk was natuurlijk dat inmiddels door het opzetten van de ministeriële commissie ... Even voor de kijkers: we hadden eerst de crisisstructuur met een beperkt aantal ministers, vanaf eind mei, begin juni ...

De heer **Poortman**:

De MCCb.

De heer **Rutte**:

Ja, de MCCb. Dat wordt vanaf begin juni een commissie waarin het hele kabinet zit. Althans, iedereen kón daarnaartoe komen. Men kon er ook voor kiezen dat niet te doen en dan kennis te nemen van de besluiten op vrijdag, wanneer dat geformaliseerd wordt in de ministerraad. Dat gaf ook de kans om steeds die brede weging te maken, wat ik eerlijk gezegd vanaf het begin belangrijk vond, omdat je je natuurlijk realiseert: het is een crisis in de gezondheidszorg, maar de maatregelen die je neemt, hebben natuurlijk vergaande consequenties, vergaande consequenties, op het punt van

vereenzaming, het punt van bedrijven die in problemen komen, musea die dicht zijn. Het heeft natuurlijk een enorm maatschappelijk effect.

De heer **Poortman**:

In die periode van de zomer, toen het relatief rustig was qua besmettingen, nog voordat ze weer opliepen, bestond toen het idee "we zijn hieruit" of "we moeten ons gaan voorbereiden op een langdurige crisis"?

De heer **Rutte**:

Kijk, de wens is een beetje de vader van de gedachte, maar ik denk dat we realistisch waren. Het realisme dat we hadden was: fijn dat we het aantal besmettingen zo zien afnemen, dat we heel veel maatregelen kunnen loslaten en dat de restaurants, de cafés, het bedrijfsleven breed en de scholen, alles, weer helemaal open zijn. Tegelijkertijd kijk je natuurlijk ook naar de mate van oplopen die je ziet, die ook geleidelijk in de zomer weer zichtbaar werd. Ik had zelf natuurlijk veel contact met mijn internationale collega's. Er werd intensief met elkaar overlegd: wat zie jij? Bellend met ... Of dat nou de Duitse kanselier is, of de Franse president, of wie dan ook ... Het beeld daaruit, ook van de gezondheidszorgministers, zeg maar de Hugo de Jonges uit Europa, was toch dat we niet naïef moesten zijn. We zagen dat in die zomer de crisis zeker niet voorbij was.

De heer **Poortman**:

Eerder in de verhoren kwam ook langs dat VWS, het ministerie van Volksgezondheid, vooral een stelseldepartement is. Het is minder gericht op uitvoeren en niet zozeer ingericht op crisis. Was het niet beter geweest om veel meer te investeren in een crisisstructuur op VWS, die namelijk pas laat tot stand is gekomen, dan weer terug te grijpen op de NCTV? Met andere woorden: had het niet veel beter zonder de NCTV gekund in uw beleving?

De heer **Rutte**:

Nee. De kracht van de NCTV is dat die in staat is om in een betrekkelijk klein team – het is ook weer niet zo klein, maar het is niet zo'n groot departement ... Daarbij waren we ook zeer geholpen door de Nationaal Coördinator zelf, Pieter-Jaap Aalbersberg. U heeft hem ook hier aan deze tafel gehad, een voortreffelijke man. Met zijn organisatie was hij in staat de hele besluitvorming op een goede manier vorm te geven. Ik moest ervoor zorgen, natuurlijk met de collega's in het kabinet, dat steeds die hele brede wegging daarbij gemaakt werd. Een ander deel van uw vraag over VWS ... Groot respect voor VWS. Het is natuurlijk inderdaad een stelseldepartement, maar dat neemt niet weg dat daar natuurlijk mensen werken die ook direct, vanaf

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

het eerste moment, begrepen dat dit een crisis was die hen ook zelf, in hun werk, enorm ging raken, tot en met ook het departement waar ik zelf was ondergebracht, Algemene Zaken, waar natuurlijk ook mensen ... Eh ... Het karakter van banen veranderde. Mensen waren natuurlijk heel erg bezig met de combinatie van de kortere en langere termijn.

De heer **Poortman**:

U gaf net zelf aan dat de NCTV met een betrekkelijk klein team werkt. Hun zorg was ook: als we dit te lang doen, kunnen we niet een tweede of derde crisis aan, mocht die zich aandienen. Was u zich op dat moment bewust van die zorgen?

De heer **Rutte**:

Dat is voorbijgekomen. Eh ... Zoals zo vaak in deze crisis, in het leven, kom je bij stations waar je te kiezen hebt uit slechte opties. Er zijn geen goede opties. Dan probeer je de minst slechte te kiezen. Ik vond het erg belangrijk dat de organisatie van de NCTV hier weer een belangrijke rol in zou gaan spelen, vanaf eind augustus en begin september, toen duidelijk werd dat we toch echt te maken hadden met een te forse oploop van het aantal besmettingen en dat dat ook weer maatregelen betekende.

De heer **Poortman**:

Hoe waardeerde u op dat moment die zorgen van de NCTV, namelijk: dit moet niet te lang duren, want wij zijn beperkt in onze capaciteit?

De heer **Rutte**:

Het staat me niet bij dat dit heel uitgebreid aan de orde was, maar ik vond het natuurlijk mijn taak als leider van het hele team, de hele crisisorganisatie – dat is het kabinet, de NCTV, alles bij elkaar – om ervoor te zorgen dat we, en in ieder geval ik, natuurlijk al die afwegingen bleven maken, ook met mijn eigen departement. Maar niettemin, wat ik zei: je komt bij stations waarbij er geen goede opties zijn.

De heer **Poortman**:

Onderdeel van die crisisstructuur zijn verschillende informele overleggen. Ze zijn deze week ook langsgekomen, bijvoorbeeld het Catshuisoverleg. Wat was voor u de waarde van het Catshuisoverleg, op zondagmiddag?

De heer **Rutte**:

Ja, dat is eigenlijk spontaan ontstaan op, ik meen, de zaterdag voor het

eerste Catshuisoverleg. Dat was weer vlak voor mijn toespraak vanuit het Torentje, op maandag.

De heer **Poortman**:
"Spontaan" zegt u?

De heer **Rutte**:

Ja, min of meer spontaan. Bruno Bruins belde mij op die zaterdag – zo staat het mij bij – en die zei: het zou toch goed zijn om morgen even met wat mensen bij elkaar te komen. Hij maakte zich grote zorgen over de oplopende besmettingen. We hadden toen de donderdag daarvoor een aantal maatregelen genomen. Die gingen onder andere over het hoger onderwijs en het mbo. Toen zei ik: "Akkoord, natuurlijk. Als jij dat belangrijk vindt, dan doen we dat." Dat is toen die zondag gebeurd. We hebben eigenlijk met elkaar vastgesteld dat dit in zo'n crisis grote meerwaarde heeft, omdat het je de gelegenheid geeft – zo heeft dat Catshuis zich ook ontwikkeld – om in die crisis te praten over "waar worden mee geconfronteerd en wat zijn de volgende stappen die we moeten nemen?" zonder dat je de druk hebt van het onmiddellijk nemen van een besluit. Je hebt ook minder tijdsdruk. Er zijn ook allerlei nadelen, natuurlijk. Het betekent dat je weer een halve dag of driekwart dag uit de agenda van mensen haalt. Dat is dus altijd ook weer opnieuw niet alleen maar goed, maar ik denk dat het een verstandig besluit was om dat zo te doen.

De heer **Poortman**:

We hebben de afgelopen weken wat gezocht – dat is begonnen in ons gesprek met de heer Aalbersberg – welke plek dat Catshuis nou had in de besluitvorming, omdat ... Laat ik het gewoon als risico op tafel leggen. Het risico bestaat natuurlijk dat je wel een besluit neemt in een ministeriële commissie, maar dat dat besluit al helemaal voorgekookt wordt in zo'n Catshuisoverleg waarbij alle betrokkenen aanwezig zijn en dat er daarna niet echt ruimte meer is voor een politieke weging en een politiek gedragen besluit.

De heer **Rutte**:

Ja, dus daar moest ik op letten. Ik denk ook dat dat meestal gelukt is.

De heer **Poortman**:
Hoe deed u dat?

De heer **Rutte**:

Nou ja, bijvoorbeeld, om te beginnen zegt u terecht: er waren verschillende geledingen van het kabinet aanwezig in het Catshuis, dus niet alleen de mensen die bezig waren met de gezondheidszorgcrisis, maar ook mensen die bezig waren met de gevolgen voor de samenleving, bijvoorbeeld in het onderwijs, bijvoorbeeld in de economie. U heeft dat eerder deze week denk ik hier ook gehoord van Wouter Koolmees. Dat was dus een mix van collega's, maar niet het hele kabinet. Dat is één.

Het tweede is: als ik door mijn ooghalen terugkijk naar het Catshuis en de besluiten die vervolgens een paar dagen later werden genomen in de ministeriële commissie, dan zie ik dat er op allerlei punten werd bijgesteld. Dat kon zelfs vrij fundamenteel zijn. Ik herinner in ieder geval één voorbeeld waar dat heel heftig was, en dat was waar de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs zei: "Ik accepteer, er nog eens goed over nadenkend, eigenlijk niet wat jullie blijkbaar ..." of – ik denk dat hij erbij was in het Catshuis – "Ik accepteer eigenlijk niet dat de scholen met Kerstmis nog een week eerder dicht moeten." Dat was toen een gedachte. Dat had te maken met de derde golf, richting kerst 2021. Dat heeft ook geleid tot een besluit om dat niet te doen. Uiteindelijk moest het wel omdat de oplopende besmetting weer zo heftig was en omikron, dus een paar weken later ... Maar dat was in ieder geval ook zo'n voorbeeld waarin er verschillen waren. Er konden kleinere verschillen zijn en grotere verschillen zijn tussen de zondag en de dinsdag, waarbij wij de zondag ook niet kwamen tot een definitief besluit of een precieze lijst, maar tot een soort idee van: wat moet er nou? Vervolgens was er natuurlijk weer ambtelijk overleg, was er het politieke overleg in de MCC op dinsdag. Ik denk: in zo'n crisis heb je plekken nodig waar je zonder grote tijdsdruk dit met elkaar kunt bespreken.

De heer **Poortman**:

Dat Catshuisoverleg diende op die manier, maar er werden geen notulen gemaakt. Tegelijkertijd was het een overleg dat wel gewicht had in dat proces om te komen tot een besluit. Daarom zou mijn vraag dan toch zijn: hoe zorgde u er nou actief voor dat daar niet al een besluit werd genomen dat dan vervolgens alleen nog een stempeltje kreeg in de ministeriële commissie, en dat het echt nog een soort open einde had? Hoe werd daar zorg voor gedragen?

De heer **Rutte**:

In de eerste plaats is dat mijn taak, maar daarnaast had het stelsel van besluitvorming rond corona natuurlijk allemaal checks-and-balances, in goed

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Nederlands, bijvoorbeeld het OMT, dat de vrijdag ervoor was, het ambtelijk overleg dat volgde op het Catshuis, en de ministeriële commissie op dinsdag. Dit gaf ons ook de gelegenheid om nog eens even zelf op de zeef te leggen: waar zijn we nou in het Catshuis en in welke richting gaat het denken in het Catshuis nou? Wat betekent dat voor de besluitvorming die we uiteindelijk op de dinsdag gaan doen? Ik kan u verzekeren: de leden van kabinet – dat hoort ook bij een brede weging – waren zeer wel in staat ... Dat heeft ook af en toe geleid tot heftige botsingen, maar dat hoort ook en dat was alleen maar goed. Ik stimuleerde dat.

De heer **Poortman**:

Op welk punt waren die botsingen?

De heer **Rutte**:

Nou, bijvoorbeeld over wat ik u net schetste, over dat lager en middelbaar onderwijs: Arie Slob in november 2021. Maar ook als het ging om: is het nou echt nodig dat we weer maatregelen gaan nemen die de economie zo hard raken? Daarbij hadden we wel met elkaar een grote mate van overeenstemming over de doelen, waaronder "de zorg moet niet overbelast raken", "hoe voorkomen we dat mensen met een zwakke gezondheid en ouderen in gevaar komen?" Dat was dan meer "kunnen we dat zo veel mogelijk beschermen?" Dat kan niet helemaal; dat gaat niet lukken. En "hoe houden we het zicht op en het inzicht in het virus?" Die doelen stonden dus niet ter discussie. Maar er waren natuurlijk ... Het is een kabinet, het zijn politici en die horen ook te botsen. Dat is in goede sfeer gegaan; dat was dan mijn taak. Of meestal ging het zo, soms ook wel heftig. We hebben natuurlijk ook een lid van het kabinet ... die is uiteindelijk vertrokken. Die kon zich niet verenigen met de besluiten. Maar in de meeste gevallen kwamen we daar goed uit. Ik denk dat dat in zo'n crisis ook moet.

De heer **Poortman**:

We gaan de verschillende aspecten die u noemt nog bespreken. Mijn vraag volgt ook een beetje uit de observatie dat wat er na het Catshuis lekte vrijwel overeenkwam met de maatregelen die vervolgens werden ingevoerd. Daar zit dus een beetje mijn vraag. Waar zat dan de ruimte om na het Catshuis nog met echt wezenlijk andere ideeën te komen over die besluiten?

De heer **Rutte**:

Ja, lekken is natuurlijk altijd vervelend, maar het is ook een fact of life in de politiek. Het is niet zo dat het iedere keer gebeurde, maar het is zeker gebeurd. Het is natuurlijk ook zo dat je in zeen crisis als deze, een crisis in

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

de gezondheidszorg, in drie golven te maken krijgt met zwaar oplopende aantallen besmettingen, met het risico dat de zorg volledig overbelast raakt en mensen die geholpen moeten worden niet geholpen kunnen worden in onze ziekenhuizen.

De heer **Poortman**:

Excuus. Mijn vraag ging eigenlijk niet over het lekken als zodanig maar vooral over dat het lekken toonde dat er niet zo veel ruimte zat tussen wat er in het Catshuis bedacht werd en wat er op dinsdag in de ministeriële commissie besloten werd. Waar zat dan volgens u die ruimte nog om met echt wezenlijke punten te komen die de bedachte maatregelen op zondag ...

De heer **Rutte**:

Het belangrijkste ... Kijk, er zitten twee elementen in mijn antwoord. Het eerste is dat het keuzepalet beperkt is als je te maken krijgt met zwaar oplopende aantallen besmettingen en het moet leiden tot een vermindering van het aantal contacten in de samenleving, omdat als je dat niet zou doen het aantal besmettingen zo oploopt dat de zorg overbelast raakt. Dus het is niet zo gek dat wat je op zondag met elkaar qua richting aan het bespreken bent dan uiteindelijk ook vaak daarmee overeenstemt. Dat is nooit helemaal zo, want er zijn op allerlei punten afwijkingen, bijvoorbeeld waar het ging om de cultuursector of de vraag hoe je omgaat met grote winkels. Er zijn allemaal momenten geweest waarop op allerlei onderdelen wel weer dingen zijn aangepast. Beschouw je een grote winkel als één winkel of doe je het per etage? Zo waren er door de jaren heen allerlei verschillende voorbeelden waarin dat gebeurde. Het palet waar je uit kunt kiezen is niet onbeperkt.

Het tweede is dat we doordat we met elkaar op die zondag tot een soort oriëntatie kwamen van waar je naartoe zou moeten qua besluitvorming, ook de gelegenheid hadden, ambtelijk en vervolgens politiek, om het allemaal eens even met elkaar te blijven wegen. Dat was de rust die ik in het proces wilde – Hugo de Jonge vond die ook belangrijk – zodat we uiteindelijk naar de Tweede Kamer, onze toezichthouder, konden met de afwegingen die wij gemaakt hadden en die verdedigbaar zijn.

De heer **Poortman**:

Naast de Catshuisoverleggen vinden ook de zogeheten "Torentjesoverleggen" plaats. Die vonden niet altijd in het Torentje plaats, maar vanwege de ruimte ook op andere plekken. Vanochtend spraken we Dick Schoof, destijds secretaris-generaal van Justitie en Veiligheid. Hij was wat bezorgd over die Torentjesoverleggen, omdat hij zei – ik parafraseer hem wat – dat het een

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

eigen dynamiek oplevert waarbij niet altijd duidelijk is hoe die dynamiek zich tot de besluitvorming en de structuur van het Catshuis en de ministeriële commissie verhoudt. Hoe kijkt u terug op de functie en de waarde van die Torentjesoverleggen?

De heer **Rutte**:

Die waren heel belangrijk. Waarom waren die belangrijk? In eerste plaats omdat ... U moet zich, en u weet dat natuurlijk ook vanuit uw gesprekken als commissie, de zwaarte van deze crisis voorstellen. U moet zich de hoofdrolspelers voorstellen. In eerste instantie waren dat de gezondheidszorgministers, de minister van Justitie en ikzelf. Daar kwam natuurlijk heel snel ook het hele vraagstuk van de economie en het vraagstuk wat dit deed met eenzaamheid van jongeren en ouderen bij. Dit leidde tot allerlei momenten waarop de druk, niet alleen de werkdruk, maar ook de impact van maatregelen die je als politiek moet nemen, soms overweldigend was. Dan is het ontzettend belangrijk, vind ik als leider van het team, om momenten te creëren waarop je in rust even bij elkaar komt met een broodje en in de eerste plaats vraagt: hoe gaat het? Dat deden we regelmatig door de week heen; uiteindelijk was dat drie keer per week, in het begin zelfs vaker.

Er zijn ook echt momenten geweest waarop er grote emoties waren. Ik ga die niet verder onthullen, want dat raakt de vertrouwelijkheid van die gesprekken, niet omdat het politiek is maar diepmenselijk. Ik herinner mij natuurlijk de oploop in de ziekenhuizen, waarbij begin april de vrees was dat het kon gaan om tot 2.400 bedden die we nodig hadden. We hadden er maar 850. Dat kon je misschien, met heel veel moeite, opschalen naar 1.100, 1.200 of 1.300. Dat was een grote zorg. Ik herinner me dat ik contact had met collega's van Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen, deelstaten van Duitsland over de grens. Zij zeiden: "Natuurlijk, Mark, wij hebben heel veel meer bedden. Wij gaan jullie helpen." Pfff, dat even met elkaar delen en zeggen "dat was voor mij deze zaterdag" ... Ik stond, geloof ik, bij mijn neef voor de deur toen ik dat telefoontje kreeg. "Nou, ontzettend bedankt." Dat even met elkaar delen ... Ik noem ook de ouderenzorg, waar natuurlijk dingen gebeurden die tot grote emoties leidden bij ons allemaal, zeker bij Hugo de Jonge en Martin van Rijn. Dan is zo'n overleg belangrijk. Dat is een reden. Het is dus ook echt om eens heel even "pff, nou" ... Dat heeft natuurlijk te maken met de enorme impact van de vereenzaming, waar we natuurlijk vanaf het begin berichten over kregen en die we zelf ook zagen in

onze eigen omgeving. Daar hoef je ook niet ... Als lid van het kabinet ben je ook gewoon onderdeel van deze samenleving.

Het tweede is dat het ons de kans gaf om door de week heen te kijken: hoe zit het met de uitvoering van de besluiten die we genomen hebben op de dinsdag? In het begin was de MCCb op maandag, zeg ik uit mijn hoofd, maar in ieder geval was dat uiteindelijk op dinsdag in de Ministeriële Commissie Covid-19, toen die crisisstructuur was opgeheven. Hoe gaat het met de uitvoering van de besluiten? Hoe loopt dat? Daarbij keken we ook even naar het geheel van de besluitvorming. Hebben wij een Catshuis zondag of over een week? Wat is de trend in de oploop? Hebben we een Catshuis nodig? We hadden ze niet iedere zondag. Het was gemiddeld genomen zo om de week. We hebben ook wel Catshuizen gehad die specifiek gingen over vraagstukken van jongeren, vereenzaming, ouderen. Dat geheel met elkaar in ogenschouw nemen was ontzettend belangrijk.

De heer **Poortman**:

Tot slot op dit onderwerp. Dan ga ik weer even terug naar het Catshuisoverleg. Er was wat interne zorg en kritiek op het Catshuisoverleg. Er was een voorstel na de zomer van 2020 om te stoppen met die Catshuisoverleggen. Dan proberen jullie ook om in die andere structuur terecht te komen qua crisismanagement. In die notitie staat: snelle besluitvorming in een beperkte groep kan ervoor zorgen dat niet alle relevante aspecten meegewogen worden en dat besluiten onvoldoende gedragen zijn. Dat is een serieuze zorg die daar wordt uitgesproken. Toch zijn jullie doorgedaan met het Catshuisoverleg. Wat was daar de aanleiding toe?

De heer **Rutte**:

De reden die ik noemde. Ik vond het heel belangrijk om gedurende de crisis, en zeker in de fase van oploop – dat hebben we natuurlijk helaas drie keer gehad: in het begin, vanaf november, nou, eigenlijk al eerder, maar in ieder geval in alle heftigheid vanaf oktober/november 2020 en natuurlijk weer vanaf oktober/november 2021 – met elkaar die brede wegging te maken. Daarom was het ook belangrijk dat er in het Catshuis een brede representatie was, inclusief de vertegenwoordigers van onderwijs, van cultuur, en uiteraard ook de drie ministers die bezig waren met de steunpakketten voor de bedrijven, voor onze horeca, voor de middenstand, voor bedrijven in het algemeen, voor de zzp'ers, om iedere keer die brede wegging te blijven maken.

De heer **Poortman**:

En hoe ziet u dan de zorg dat snelle besluitvorming in een beperkte groep ervoor zorgt dat het juist tot vernauwing kan leiden? Terwijl het Catshuis was bedoeld voor verbreding, spreekt deze notitie over de zorg dat het juist tot vernauwing leidt.

De heer **Rutte**:

Mijn standpunt zou zijn dat het juist leidt tot vertraging, die nodig is. Want je neemt tijd, je legt alles op de zeef, je weegt alles in de volle breedte, en dat komt dan nog een keer terug op dinsdag in het hele kabinet, met ook weer onze belangrijkste adviseurs erbij.

De heer **Poortman**:

Had die brede wegging niet in de MCC, de ministeriële commissie, gekund?

De heer **Rutte**:

Ja, die gebeurde daar ook. Dat was uiteindelijk ook zo belangrijk dat we de crisisstructuur eind mei, begin juni loslieten en naar die brede commissie gingen. Maar dat is een vergadering van enige uren. Op het Catshuis had je veel meer ruimte, veel meer tijd. En die was zo belangrijk, omdat we natuurlijk geconfronteerd werden met een crisis, die zich ook nog twee keer herhaalde in de oploop, die van ongekeerde omvang was.

De heer **Poortman**:

Als we het hebben over beide overleggen: het Catshuisoverleg was iets breder dan het Torentjesoverleg, maar het ging uiteindelijk toch altijd over een beperkte groep mensen. Hebben mensen zich buitengesloten gevoeld?

De heer **Rutte**:

Jawel, zeker. Ik herinner mij Ank Bijleveld, de minister van Defensie, die dat wel een keer tegen mij zei, en ook wel anderen. Maar wij probeerden toch steeds in de samenstelling te zorgen dat sowieso alle ministers en staatssecretarissen erbij waren op dinsdag, en op zondag probeerden we om de verschillende geledingen in het kabinet aanwezig te hebben. Dat werd ambtelijk voorbereid en dan hoorde ik wie men dacht uit te nodigen. Daar was natuurlijk ook vaak een deskundige bij, bijvoorbeeld de directeur-generaal die ging over de meer langetermijnaanpak, die u van de week ook hier ontvangen hebt, of vorige week; dat weet ik niet zeker. Maar ook natuurlijk de mensen die gingen ... Nou, kijk naar Ernst Kuipers, de baas van het grote ziekenhuis in Rotterdam.

De heer **Poortman**:

Dan gaat het vooral over expertise, maar mensen als Ank Bijleveld zijn ministers die betrokken horen te zijn bij de besluitvorming. Hoe gingen jullie om met dat soort signalen?

De heer **Rutte**:

Ik heb er steeds voor gekozen om te zeggen dat je het Catshuis niet de volle breedte kan geven die de MCC-19 heeft, die op dinsdag is, en dat alle ministers en staatssecretarissen daar dan weer bij zijn. Dat was natuurlijk de grote meerwaarde van die structuur ten opzichte van de crisisstructuur, waarin je altijd met een beperkte groep mensen zit.

De heer **Poortman**:

Dank u wel voor nu. Ik heb op dit onderwerp verder geen vragen.

De heer **Rutte**:

Dank.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u op dit eerste onderwerp aanvullende vragen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog een aantal aanvullende vragen. U gaf al in het begin van het gesprek aan dat er opnieuw behoefte was aan de NCTV. Bij wie bestond die behoefte?

De heer **Rutte**:

Onder anderen bij mij, en ook bij Hugo de Jonge. Toen die oploop weer toenam, waren wij er echt van overtuigd dat je een integrator nodig hebt die in staat is om al die verschillende aspecten van het overheidsbeleid bij elkaar te brengen. En dat is toch bij uitstek de NCTV.

Mevrouw **Lammers**:

U zegt ook: die crisisstructuur was nodig voor de nieuwe maatregelen die werden genomen. Maar kon dat niet zonder?

De heer **Rutte**:

Nee.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom niet?

De heer **Rutte**:

Om de reden die ik noemde. In de zomer, toen de aantallen besmettingen laag waren, ging het eigenlijk goed met de structuur die we hadden. Maar toen we het aantal besmettingen zagen oplopen, merkte ik in de discussies dat we een expertise misten die wij in huis hebben als Nederland, op een uitstekende wijze geborgd, en dat is inderdaad de NCTV.

Mevrouw **Lammers**:

Dan heb ik nog een aantal vragen over het Catshuisoverleg. U zei net: meestal is het gelukt om daar geen besluiten te nemen. Maar heeft u dan ook voorbeelden waarin er in het Catshuis wel besluiten zijn genomen?

De heer **Rutte**:

In ieder geval in het eerste Catshuisoverleg, op zondag 15 maart. Dat was natuurlijk een beetje atypisch; dat was helemaal aan het begin. Dat is ook meteen opgevolgd door een persconferentie van de hoofdverantwoordelijke minister, Bruno Bruins, samen met een aantal anderen, waarin we moesten aankondigen dat diezelfde avond de horeca om 18.00 uur dicht zou gaan. Dat was natuurlijk een heel heftig besluit. Dus dat is zo'n voorbeeld waar dat wel gebeurde, maar in de meeste gevallen ... Ik zou zo gauw geen ander geval weten waarin het besluitvormend was. Als het zo was, dan hadden we ongetwijfeld ook een mediamoment gehad. Dat zou ik moeten nakijken. Dat is misschien nog één keer gebeurd rond onderwijs wel of niet sluiten, maar dat heeft u waarschijnlijk ook wel in het tijdspad zitten. Maar 15 maart 2020 is een bekend voorbeeld. Daar hebben we echt besluiten genomen. Dat was ook het eerste Catshuis. Nogmaals, dat was iets atypisch, omdat dat kwam naar aanleiding van een bericht van Bruno Bruins, die zei: we moeten morgen echt even bij elkaar komen.

Mevrouw **Lammers**:

Dan zei u nog ergens in het gesprek met mijn collega: het is eigenlijk mijn taak om iedereen betrokken te houden. Hoe vervulde u die taak dan precies?

De heer **Rutte**:

In de eerste plaats door te zorgen voor een robuuste structuur van besluitvorming. Ik denk dat de overgang van de crisisstructuur naar de ministeriële commissie, breed samengesteld, met het OMT als deskundigenplatform, dat ook intern natuurlijk ... Daar ga ik dan verder niet over, maar voor mij was wel helder dat dat bestond uit uitermate eigenwijze mensen, die ook intern hun tegenspraak goed organiseerden. Plus die

belangrijke elementen waarin de politiek in beeld was, en dat waren inderdaad die zondagen en die momenten door de week in het Torentje.

Mevrouw **Lammers**:

Dan nog een vraag over het lekken van informatie in de media. Legde dat ook extra druk op de besluitvorming? Naar aanleiding van het Catshuis wordt er informatie gelekt. In hoeverre kun je daar dan daarna nog van afwijken? Want iedereen weet al wat ongeveer de verwachting is. In hoeverre had het kabinet dan nog de mogelijkheid om ervan af te wijken?

De heer **Rutte**:

De paradox is, denk ik, dat het dan makkelijker is om ervan af te wijken, omdat er dan natuurlijk ook een tegenbeweging ontstaat in het team, van: ja, hoor eens even, als je denkt ons zo onder druk te zetten ... Maar zoals ik al eerder zei: in een beeld van oplopende besmettingen is het aantal mogelijkheden beperkt om het aantal contactmomenten terug te dringen, om daarmee te voorkomen dat de zorg overbelast zou raken of ouderen of kwetsbaren extra gevaar zouden gaan lopen. Het is niet dat je een eindeloos palet hebt. We komen misschien nog te spreken over de avondklok, maar dat is een voorbeeld dat je uiteindelijk zelfs moet grijpen naar maatregelen die heel ver gaan, omdat alle andere opties al zijn uitgeput.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Dat waren mijn vragen.

De heer **Rutte**:

Dank.

De **voorzitter**:

Ik heb geen aanvullingen, dus collega Lammers zal direct doorgaan naar het volgende onderwerp.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Ik zou het nu graag met u willen hebben over de doelen van het coronabeleid. Die waren namelijk het beschermen van de kwetsbaren, het voorkomen dat de zorg overbelast raakt en het houden van zicht op en inzicht in de verspreiding van het virus. Mijn eerste vraag is eigenlijk: wanneer kwamen die doelen voor het eerst ter sprake in het kabinet?

De heer **Rutte**:

Die kwamen vanaf begin maart eigenlijk al in beeld. Dat kwam ook wel voort

vanuit mijn internationale contacten. Ik merkte dat daar eigenlijk in Europa ook veel gemeenschappelijk beeld over bestond, namelijk: hoe zit het met het virus? Dat is dat zicht op het virus. Dat zit 'm natuurlijk op het feit dat het virus extra gevaarlijk is voor mensen die kwetsbaar zijn en ouderen. Dat heb ik ook benoemd in de eerste toespraak vanuit het Torentje, meteen aan het begin. Ik herinner mij ook het verzoek van Lodewijk Asscher, die toen oppositie was, maar mij zei: Mark, realiseer je hoezeer mensen met een zwakkere gezondheid en ouderen nu bezorgd zijn. Ik zei: je hebt gelijk; ik ga dat vooraan in mijn toespraak benoemen. En natuurlijk de zorg. We hadden natuurlijk net de beelden gezien uit Bergamo, waar mensen bij ziekenhuizen kwamen, waar ze ... Ja, die beelden waren natuurlijk verschrikkelijk. Mensen konden niet naar binnen en overleden in het zicht van het ziekenhuis. In Londen konden de ambulances niet naar binnen, omdat de ziekenhuizen vol waren. Dus het was eigenlijk een ... Deze doelen zijn ook gedurende de hele crisis niet ter discussie gekomen.

Mevrouw **Lammers**:

Op 6 april 2020 formuleert het OMT drie criteria voor versoepeling. Dat zijn onder andere een acceptabele belasting van de zorg, het beschermen van de kwetsbaren en zicht houden op het virus. In de hieropvolgende persconferentie noemt u deze criteria eigenlijk "de doelen van het kabinetsbeleid". Kunt u uitleggen waarom u die doelen van het OMT overnam?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, die waren natuurlijk in ons hele denken al eerder in beeld. Je ziet ze ook al terug in de toespraak van 16 maart uit het Torentje, omdat ze, denk ik, ook logisch waren. Het is ook geen raketgeleerdheid dat als je geconfronteerd wordt met zo'n zware gezondheidszorgcrisis, die zo veel risico's met zich meebrengt voor kwetsbaren, voor mensen in het algemeen, voor de zorg, maar waar je ook zo weinig van weet, waardoor zicht op en inzicht in het virus zo'n belangrijk apart doel is ... Het was ook belangrijk om dat een keer expliciet te delen, want we hadden al een keer gedeeld met Nederland dat we vanaf, ik zeg, 12 maart van indammen waren overgestapt op de mitigatiefase. Dat was dus het maximaal controleren van het virus. Dit zijn de onderliggende doelen van die strategie.

Mevrouw **Lammers**:

Is er binnen het kabinet nog discussie geweest over die doelen?

De heer **Rutte**:

Volgens mij niet. Nee, ik denk dat iedereen ... Gedurende de hele crisis hebben wij dat met elkaar vastgesteld. Zeker ook als je kijkt naar hoe je voorkomt dat de zorg overbelast raakt ... Ik denk dat wij er in de politiek, van welke partij je ook bent, allemaal van overtuigd zijn dat onze rol toch is om er in de eerste plaats voor te zorgen dat mensen veilig zijn. Veiligheid betekent ook dat je toegang hebt tot de gezondheidszorg als je die nodig hebt. Dat stond onder hevige druk hier. Er waren grote risico's. Zoals ik net zei – Tamara van Ark heeft er ook over gesproken, dacht ik – was code zwart het risico. Het was natuurlijk een ramp, echt een ramp van niet te beschrijven omvang, geweest als het niet gelukt zou zijn om dat te voorkomen. Uiteindelijk is het allemaal net gelukt.

Mevrouw **Lammers**:

Als ik het goed gehoord heb, zei u net: die doelen kwamen ook voort uit mijn internationale contacten.

De heer **Rutte**:

Mede. Mede, ja.

Mevrouw **Lammers**:

Wij zien dat niet terug in ons onderzoek. Kunt u dat nog eens nader duiden?

De heer **Rutte**:

Er was natuurlijk heel veel internationaal overleg in die tijd. Ik had in het bijzonder veel contact met de Duitse kanselier. In Duitsland hadden ze veel meer ic-bedden, maar ze kozen toch voor een nog veel zwaardere lockdown, waarbij mensen ook niet de deur uit konden. Frankrijk had iets meer ic-bedden dan wij, maar daar koos men ook voor een hele zware lockdown. Daar was natuurlijk contact over. De discussie die ik met Hugo de Jonge heb gehad, ging over: zo'n lockdown waarin je tegen mensen zegt "je mag de deur niet uit" gaat volgens mij niet werken in onze samenleving, in ons in de kern gelukkig toch wat anarchistische land – ik ben er maar blij om dat we dat zijn – dus wij zullen moeten kijken naar een pakket aan maatregelen waarmee je hetzelfde doel bereikt, namelijk dat de zorg niet overbelast raakt.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoorde u ook zeggen: wij hadden als kabinet die doelen eigenlijk al voor 16 maart geformuleerd. Klopt dat?

De heer **Rutte**:

Dat zou ik moeten nakijken. U heeft precies de tijdlijn. Dat weet ik niet precies. Ik weet wel, precies zoals u zei, dat die benoemd zijn in een speech begin april. Ik zou het niet meer exact uit mijn hoofd weten. Nogmaals, dat is ook omdat, wanneer we het ook precies besloten hebben, er geen zware discussie over is geweest. Dit was zo'n logische voortzetting van de hele discussie die eigenlijk op 3 maart op gang kwam met de eerste ministeriële commissie in het kader van de crisisstructuur en het besluit om geen handen te schudden, het besluit om maatregelen te nemen in Brabant, het besluit om nog voor de Torentjesspeech maatregelen te nemen gericht op het hoger onderwijs en het mbo. Eigenlijk was altijd al de gedachte: hoe voorkom je dat de zorg overbelast raakt? We maakten ons natuurlijk allemaal hele grote zorgen over de verpleeghuizen, ouderen, omdat we op dat moment natuurlijk ook niet wisten wat de mate van verspreiding precies was en je natuurlijk weet dat oude mensen er gemiddeld genomen veel gevoeliger voor zijn. Ook jonge mensen kunnen natuurlijk ernstig ziek worden, maar gemiddeld genomen gebeurt dat bij ouderen en mensen met andere zware gezondheidsklachten die jonger zijn natuurlijk eerder.

Mevrouw **Lammers**:

Op 20 april 2020, aan het einde van de eerste golf, adviseert het OMT om de doelen van het beleid te verbreden. Het OMT adviseert dan om een vierde doel op te nemen, namelijk het beperken van schadelijke gevolgen voor de bevolking en de maatschappij en het behoud van een breed draagvlak. Dit advies wordt niet overgenomen.

De heer **Rutte**:

Jawel.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, maar niet op dat moment.

De heer **Rutte**:

Oké. We voegden dat doel wel toe rond die tijd, dacht ik.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, dat is inderdaad later.

De heer **Rutte**:

Oké.

Mevrouw **Lammers**:

Mijn eerste vraag is eigenlijk: waarom werd dat doel naar aanleiding van dat advies niet direct overgenomen?

De heer **Rutte**:

Dat zou ik niet weten, maar ik heb deze twee elementen, eerlijk gezegd, een jaar daarvoor al genoemd in de persconferentie die ik samen met Jaap van Dissel gaf. Dat was precies een jaar eerder, op 21 april 2020. Daar noemde ik al dat, naast de drie belangrijke doelen die we net bespraken, de impact van de maatregelen op onze maatschappij breed en meer specifiek op de economie ook van bijzondere aandacht zijn. Dat was ook het moment dat we in het kabinet een hevige discussie begonnen te voeren, ook bijvoorbeeld met de burgemeesters van de G4, aan de hand van een notitie van Femke Halsema midden mei en het gesprek dat ik had met jongeren kort daarna. Het kabinet is dus eigenlijk al vanaf het begin bezig geweest met de bijkomende effecten.

Mevrouw **Lammers**:

Maar waarom werd dat dan niet als doel opgenomen?

De heer **Rutte**:

Dat zou ik niet te zwaar willen zien, want ik benoem het zelfs in de persconferentie van 21 april. Het is ook niet zo dat we de drie doelen aan de deur hadden hangen en dat was het. De hele discussie ging, vanaf het begin van de crisis, ook over de impact van de maatregelen. Daar gold alleen ook: je komt bij een station met alleen slechte opties.

Mevrouw **Lammers**:

Dat begrijp ik, maar bijzondere aandacht voor iets hebben is iets anders dan iets ten doel stellen. Daarom vraag ik even ...

De heer **Rutte**:

In mijn toespraak van 21 april 2020, dus een jaar voor het advies om het toe te voegen, zeg ik al: voor het kabinet zijn dit twee zeer belangrijke overwegingen.

Mevrouw **Lammers**:

Het OMT adviseerde op 20 april 2020 om dat vierde doel op te nemen. Pas in het voorjaar van 2021 werd dat vierde doel ook echt als doel toegevoegd.

De heer **Rutte**:

O, u zei net dat het OMT ... Excuus, dat was een misverstand tussen ons. U zei dat het OMT dat adviseerde op 20 april 2021.

Mevrouw **Lammers**:

Nee, 2020.

De heer **Rutte**:

U bedoelt 2020. Dan klopt het helemaal wat u zegt. Mijn toespraak een dag later benoemt dit ook. Mijn stelling is echt dat dat door de hele crisis heen, of het nou wel of niet formeel aan een lijstje is toegevoegd, totaal mede leidend is geweest voor de hele aanpak van de crisis.

Mevrouw **Lammers**:

Maar het benoemen van iets of iets ten doel stellen zijn twee verschillende dingen.

De heer **Rutte**:

Eerlijk gezegd voor mij niet. Voor mij was altijd duidelijk – en dat gold voor het hele kabinet – dat de maatregelen die wij namen gericht waren op het beperken van de effecten op de bevolking en de zorg. Daarmee bedoel ik ook de enorme effecten op vereenzaming, op het dichtgaan van theaters, op het sluiten van bedrijven, op kinderen die niet naar school kunnen en niet kunnen sporten. Het is niet te beschrijven wat dat voor enorm bijkomende effecten had en daar hebben we vanaf het begin volle aandacht voor gehad.

Mevrouw **Lammers**:

Maar u zegt dat het eigenlijk hetzelfde is. Wat maakt dan dat het in het voorjaar van 2021 wél als vierde doel werd opgenomen?

De heer **Rutte**:

Ik denk ook voor de compleetheid, maar dat betekent niet dat het toen pas relevant werd.

Mevrouw **Lammers**:

Wat maakte het dan compleet?

De heer **Rutte**:

Kijk, het is natuurlijk zo dat de samenleving door de hele crisis heen aandacht vroeg voor de enorme bijkomende gevolgen van alle maatregelen, die heel heftig zijn. Daar was het kabinet vanaf het begin mee bezig.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, maar ik zit toch nog even naar een antwoord te zoeken. U zegt dat het voor de compleetheid toch maar is opgenomen, maar was het daarvoor dan niet compleet? Wat maakte dan dat het wel compleet was met het opnemen van het vierde doel?

De heer **Rutte**:

Eerlijk gezegd was het niet zo dat wij permanent elke vergadering met die drie doelen startten. Het was niet het evangelie. Het waren natuurlijk de doelen van onze strategie. De strategie was het maximaal controleren van het virus. Dat was in de eerste plaats natuurlijk een gezondheidszorgcrisis. Daar waren de drie doelen die we net bespraken van afgeleid. De gevolgen van de maatregelen op de samenleving waren enorm. Ik benoemde daarom terecht – en dat gold al vanaf het allereerste begin in maart, maar ook in april 2020 – hoe belangrijk dat voor het kabinet is. Dat gold voor de hele samenleving en ook voor de Tweede Kamer, die daar elk debat terecht ook aandacht voor vroeg. We hebben bijvoorbeeld in de eerste en in de tweede golf al afwegingen moeten maken over wat voorgaat. Als je maatregelen gedeeltelijk kon loslaten, was er toch het gevoel dat het onderwijs moest voorgaan. Vervolgens ging het om sport voor jongeren. Later kwam de afweging tussen wat te doen met bijvoorbeeld bibliotheken of theaters en wat te doen met bedrijven. Dus zo is dat door de hele crisis, al vanaf april 2020, een leidend thema geweest.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. Vanmorgen hebben we ook de heer Schoof hier gehad, en die zegt: het is juist heel belangrijk om doelen te stellen en om die doelen op te nemen. Die doelen werden ook in iedere Kamerbrief genoemd. Ik zit toch nog te zoeken. Waarom wordt in het voorjaar van 2021 wel dat sociaal-maatschappelijke doel opgenomen en daarvoor niet, dus op 20 april 2020 als het OMT dat adviseert? Die eerste drie doelen worden namelijk zonder discussie wel opgenomen.

De heer **Rutte**:

Maar ook dat vierde doel noem ik al vanaf de toespraak die ik op 20 april 2020 houd als de twee aspecten die voor het hele kabinetsbeleid mede bepalend zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Maar het wordt niet als officieel ...

De heer **Rutte**:

Niet als officieel doel. Daar heeft u gelijk in. Dat gebeurt pas een jaar later, ja.

Mevrouw **Lammers**:

Precies. Dat was even mijn vraag. Hoe ...

De heer **Rutte**:

Daar zit geen diepere gedachte achter, is mijn overtuiging, omdat voor het kabinet vanaf dag één helder was dat je, als je met een gezondheidszorgcrisis te maken hebt, in de eerste plaats maatregelen moet nemen om die crisis in de gezondheid te beperken. Maar je realiseert je natuurlijk een minuut later al welke enorme maatschappelijke gevolgen dat heeft. Hoe kun je die zo veel mogelijk beperken? Dat zie je door de hele crisis heen. Daarom praatte ik ook in oktober 2020 al over de evenwichtsbalk. Daarom namen wij de maatregelen regionaal in september 2020, terwijl er toch ook gedachtes waren of je dat niet meteen al eerder nationaal moet doen omdat de oploop misschien wel te erg was om nog regionaal te blijven werken, maar dat deden we ook om zo lang mogelijk zwaardere maatregelen uit te stellen.

Mevrouw **Lammers**:

Dus het heeft volgens u geen gevolgen gehad dat dat doel pas een jaar later ...

De heer **Rutte**:

Nee. Geen enkel gevolg. Geen enkel. Nul.

Mevrouw **Lammers**:

Dan kijk ik even of ik nog andere vragen heb. Nee, die heb ik niet. Bedankt voor uw antwoorden.

De heer **Rutte**:

Dank.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Ja, ik heb nog één vraag, die aansluit bij mijn eigen verbazing. Die gaat over het vierde maatschappelijke doel, dus het wegen van maatschappelijke

impact. Die OMT-adviezen wegen steeds heel zwaar; daar gaan we het straks ook nog over hebben. Van die drie doelen zei u dat ze uit het kabinet kwamen, maar uit onze stukken blijkt dat ze vanuit het OMT kwamen in het begin. Die drie doelen zijn vrij klakkeloos overgenomen. Met "klakkeloos" bedoel ik het niet plat te slaan, maar het was vrij evident en u zei ook: we nemen die drie doelen over. Dan komt het OMT met het advies dat ze ook graag dat vierde doel toegevoegd willen hebben omdat de crisis zich verbreedt. Hoe gaat zo'n discussie dan om dat niet toe te voegen?

De heer **Rutte**:

Ik heb daar volgens mij helemaal geen discussie over gehad omdat het voor ons helder was dat dit voor het kabinet bepalend is. Dat zit in die toespraak van april en het zit in het hele beleid. We hadden op dat moment al de gesprekken gepland met de G4, met jongeren. We waren natuurlijk met allerlei aspecten bezig, onder andere met de verpleeghuizen. Moet je eens kijken wat een verschrikkelijke signalen er toen al waren van vereenzaming in de verpleeghuizen. Die waren gesloten in de week van 16 maart, waarbij ouderen zonder familie en zonder externe contacten moesten leven. Dat was een van de redenen waarom we dat Torentjesoverleg hadden, juist om de heftigheid van dat soort zaken met elkaar te kunnen bespreken, zoals ik u net schetste.

De heer **Poortman**:

Dat voel ik mee, maar wij proberen besluitvorming te reconstrueren. Daarom zoeken we naar dat punt. De OMT-adviezen zijn altijd heel serieus besproken en werden ook bijna allemaal overgenomen. Zij gaven aan dat ze behoefte hadden aan verbreding en dat ze zagen dat er meer advies nodig was dan alleen van het OMT. Maar juist dat is ergens in die weging toch van tafel verdwenen.

De heer **Rutte**:

Ja. Daar zit volgens mij niks achter, anders dan dat het voor het kabinet helder was dat dit voor het hele beleid gold, waarbij je steeds moet sturen vanuit een gezondheidszorgcrisis en te maken hebt met verschrikkelijke gevolgen voor de samenleving en probeert die zo veel mogelijk te beperken. En dat deden we ook. Kijk naar de economie. U heeft daar Wouter Koolmees over gehoord, over de pakketten. Maar het geldt natuurlijk ook als het ging over de overige gevolgen. Dat leidde bijvoorbeeld in dat najaar ertoe dat we te lang, of iets langer dan we misschien hadden moeten doen – we hebben daar in de Kamerdebatten over gesproken in het najaar van 2020 – hebben vastgehouden aan de regioaanpak, langer dan misschien verstandig was. Dat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

was allemaal vanuit deze gedachte: hoe kun je zo lang mogelijk, nationwide, voor het hele land, voorkomen dat je zware maatregelen moet nemen?

De heer **Poortman**:

Had het er niet mee te maken dat het nemen van besluiten moeilijk wordt, omdat het makkelijker is om gewoon de gang van het virus te volgen en steeds maatregelen te nemen op het moment dat het virus zich weer aandient en voor pieken zorgt? Heeft het niet meegespeeld dat het complexer wordt als je ook nog steeds een officieel doel moet waarborgen dat over maatschappelijke aspecten gaat?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, mijn stelling is dat het vanaf het allereerste begin voor het kabinet helder was dat dit een heel belangrijk richtsnoer was voor ons werken, namelijk het met elkaar oog hebben voor de maatschappelijke impact. Ik vraag wel aandacht voor het feit dat de crisis natuurlijk begon met een gezondheidszorgcrisis. Het nemen van maatregelen was nodig om te voorkomen dat die crisis zou leiden tot overbelasting in de ziekenhuizen of tot grote schade voor mensen die een zwakke gezondheid hebben of voor ouderen. Daar begint het. Je zou deze maatregelen anders ook niet nemen. Er is natuurlijk geen mens die onder normale omstandigheden zou pleiten voor een lockdown. Dus je doet het met die reden. Vervolgens heeft het enorme effecten. Dat betekent dat je gaat wegen hoe je die kunt mitigeren. Je probeert zo veel mogelijk op te vangen. Dat kan met geld als het om de economie gaat. Dat is wat makkelijker dan het veel lastiger vraagstuk hoe je eenzaamheid bestrijdt of hoe je voorkomt dat jongeren via het scherm vanuit bed steeds verder afhaken in het onderwijs, dat door de scholen overigens op een ongelofelijk knappe manier werd aangeboden via het scherm. Dat leidde ertoe dat wij in die tweede golf wat langer dan misschien verstandig was, denk ik, vasthielden aan die regionale aanpak. Dat deden we juist ook om dit zo lang mogelijk uit te stellen. Je ziet het ook in februari 2021. Dan zeggen we: laten we niet als eerste de avondklok eraf halen, maar als eerste de scholen weer open doen. Want hoewel die avondklok iets vreselijks was, was er ook het gevoel dat onderwijs en sport voor jongeren nog weer belangrijker waren dan het afschaffen van die avondklok. Zo zie je constant dat het kabinet met deze worsteling bezig is en probeert daarin een weg te zoeken, vanuit de overtuiging dat het onze taak is om die maatschappelijke effecten, die zo verschrikkelijk zijn, zwaar te laten wegen.

De heer **Poortman**:

Dank voor de toelichting. Dan heb ik ook geen vragen meer op dit punt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Rutte**:

Ja.

De **voorzitter**:

Meneer Rutte, u noemde net burgemeester Halsema en de G4, terwijl ten aanzien van coronamaatregelen er ook vaak advies werd ingewonnen bij het Veiligheidsberaad, dus bij de 25 burgemeesters. Had de G4 dan nog een extra positie daarin?

De heer **Rutte**:

Nee. Het Veiligheidsberaad had echt een rol in de hele structuur. Dat had te maken met het feit dat we de maatregelen juridisch namen op basis van de lokale noodverordeningen. Dat betekende dat het overleg met de 25 regioburgemeesters door Ferd Grapperhaus, de minister van Justitie en Veiligheid, natuurlijk heel bepalend was. Wat wij deden was, los daarvan, als kabinet proberen regelmatig te praten over aspecten van de crisis. Dat was één keer op verzoek van de G4-burgemeesters, die zeiden: zou het verstandig zijn eens met elkaar te spreken over wat wij zien in de grote steden? Dat deden we eind april. Femke Halsema heeft ons geholpen met het schrijven van een stuk in mei over de bredere maatschappelijke impact van de crisis. Dat heeft weer geleid tot gesprekken in het Catshuis.

De **voorzitter**:

En dan doelt u op de commissie-Halsema.

De heer **Rutte**:

Ja, klopt.

De **voorzitter**:

Oké. Dan gaan we door naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik collega Poortman het woord.

De heer **Poortman**:

Dank, voorzitter. Dan gaan we het hebben over de strategie van het kabinet die u gevolgd heeft. Of anders gezegd: de aanpak die u gekozen heeft om de voornoemde doelen te bereiken. In de toespraak die u op 16 maart 2020 vanuit het Torentje houdt – die staat ons allemaal nog op het netvlies – licht u toe dat het kabinet kiest voor de strategie om het virus maximaal te controleren. Wat bedoelde u met de duiding "maximale controle" of "maximaal controleren"?

De heer **Rutte**:

Ik denk dat ik dat ook schetste in die toespraak. Ik probeerde dat trouwens door de crisis heen steeds te doen. Je probeerde de dilemma's waar je voor staat te schetsen door te zeggen: wat zouden nou alternatieven zijn? In die speech gebeurt dat heel expliciet. Ik zeg: er zijn drie scenario's en we kiezen voor dit scenario. Dat is het scenario waarin je moet accepteren dat het helemaal indammen van het virus niet meer kan. Dat had het OMT een paar dagen daarvoor vastgesteld.

De heer **Poortman**:

Voor de beeldvorming: de andere scenario's waren een total lockdown of het virus ongebreideld laten uitrazen. Dat waren de twee andere opties.

De heer **Rutte**:

Zeker. Er zijn twee alternatieven. Dat is of de samenleving volledig op slot of het virus zijn gang laten gaan.

De heer **Poortman**:

U koos voor maximaal controleren. In hoeverre was groepsimmunititeit een onderdeel van die strategie?

De heer **Rutte**:

Ja, in die tijd werd veel gesproken over herd immunity en groepsimmunititeit. Het was geen doel van het beleid. Het is wel zo dat, als je kiest voor een strategie van maximaal controleren en mitigeren, toen de gedachte nog was dat dat over tijd wel wordt opgebouwd. Dat schets ik ook in de toespraak. Dat bleek overigens in de praktijk tegen te vallen, want mensen die ziek waren geweest, bleken later toch weer besmettelijk te kunnen zijn.

De heer **Poortman**:

U zag het dus eerder als een bijeffect dan als een doel. Moet ik het zo zien?

De heer **Rutte**:

Het was zeker geen doel. Het doel is geweest: hoe kun je ervoor zorgen dat als iemand bij het ziekenhuis komt voor een behandeling, in het ergste geval zo erg dat diegene naar de intensive care moet, waar natuurlijk een beperkte capaciteit is, diegene daar ook terecht kan? Dat naast de twee doelen die ik schetste. Die hadden te maken met ouderen, vandaar het sluiten van de verpleeghuizen en de mondkapjesplicht in het openbaar vervoer die vrij snel kwam. Maar ook: hoe houd je zicht op het virus?

De heer **Poortman**:

Niet om nu naar allerlei open deuren te vragen, maar ik ben heel benieuwd naar uw perspectief daarop: waarom hebt u niet voor de andere twee strategieën gekozen, dus voor het geheel laten uitrazen of de total lockdown?

De heer **Rutte**:

Nee, dat is een volstrekt terechte vraag. Dat hebben we ook niet serieus afgewogen, maar wel, zoals in uw vraag besloten ligt, gewogen. Kijk, een totale lockdown is in een land als Nederland denk ik bijna onmogelijk. Wij zijn een van de meest dichtbevolkte landen ter wereld. En ook daarbij was er het besef van de maatschappelijke effecten. Dan praat je niet meer over vereenzaming, dan heb je het over vereenzaming met een hoofdletter V. Dat heeft natuurlijk vergaande gevolgen. We hebben daar in Parijs, Frankrijk, Spanje en Duitsland wel vormen van gezien, hoewel zij ook kozen voor dezelfde strategie als wij, maar zij hebben de lockdown wel zwaarder aangezet. Maar die zou je nog veel zwaarder moeten maken als je kiest voor een totale lockdown.

Zou je het virus zich vrij hebben laten verspreiden, dan zou je natuurlijk Bergamo on steroids hebben gehad, met massale aantallen mensen die bij het ziekenhuis komen en niet kunnen worden geholpen.

De heer **Poortman**:

Daar gaan we het zo nog even over hebben. Ik ben benieuwd: als de volgende pieken in de verspreiding van het virus zich aandienen, liggen dan al deze drie opties steeds weer op tafel?

De heer **Rutte**:

Nee, nee, nee. Wij hadden besloten tot deze strategie. Daar was ook geen discussie over. Dit was ook in heel Europa de aanpak. Het was ook niet iets unieks voor ons. Dit paste ook bij de opvattingen die ikzelf heb, maar ik voelde dit ook in het kabinet en bij de oppositie. De eerste taak van de politiek is toch voorkomen dat mensen geen beroep kunnen doen op de meest basale zorg die er is of het meest basale recht dat je hebt als burger, namelijk dat je in ieder geval in het ziekenhuis terechtkunt.

De heer **Poortman**:

Het ging natuurlijk over meer dan alleen basale zorg.

De heer **Rutte**:

Nee, excuus.

De heer **Poortman**:

Maar ik begrijp wat u bedoelt.

De heer **Rutte**:

Nee, uiteraard, de ic is zeer complex. Maar als burger heb je het basale recht dat je ten minste de zorg kunt krijgen die nodig is. En nogmaals, dat heeft onder hevige druk gestaan. Het is echt te danken aan de tienduizenden mensen in de ziekenhuizen die hier in het bijzonder mee bezig waren – mag ik dat één keer benoemen? – en ook Ernst Kuipers die verantwoordelijk was voor de patiëntenspreiding. We zijn door het oog van de naald gekropen. Dat is trouwens ook te danken aan Duitsland. De weken tussen de Torentjestoespraak en, laten we zeggen, de tweede, derde week van april zijn misschien wel de spannendste weken geweest van de hele crisis, hoewel we later natuurlijk ook weer oplopers zagen.

De heer **Poortman**:

We gaan het zo nog even hebben over code zwart. Als brug daarnaartoe zou ik het heel kort even willen hebben over Bergamo. U heeft dat al een paar keer genoemd. U heeft de beelden geschetst: de kisten die we hebben gezien, de stoet begrafenisauto's. Hoe kwamen die beelden bij u binnen?

De heer **Rutte**:

Ja, als een mokerslag, zoals, denk ik, bij iedereen in Nederland die dit zag. Het besef dat we hier te maken hadden met een crisis. Qua duur wisten we nog niet hoe heftig die zou zijn, maar qua omvang was helder dat we met iets te maken hadden wat ongekend was in de recente geschiedenis en van een omvang die niet te beschrijven was. En dan Nederland, dat om goede redenen ... We hebben betrekkelijk weinig ic-bedden. Waarom? Ik zeg het uit mijn hoofd hoor, maar je hebt er zo'n 350 nodig voor mensen die ernstig verwond raken op straat door auto-ongelukken of voor mensen die een hartaanval krijgen. Je hebt er ook zo'n 500 of iets minder nodig voor mensen die geplande operaties hebben. Dat is een beperkt aantal. In Nederland zijn we ook niet zo lang in het ziekenhuis. Maar je wist dat dit bij deze gezondheidszorgcrisis een ontzettend belangrijk onderdeel zou worden. Je zag in andere landen ook dat de toegang tot de zwaarste zorg cruciaal is. Dat zag je in Italië, in Bergamo, massaal fout gaan. Dat waren voor het kabinet en voor mij persoonlijk mokerslagen. Je denkt: ik zit hier nu, we zitten hier nu, en we zijn nu verantwoordelijk voor het land. Ik schets het even

dramatisch, maar zo voelt het natuurlijk wel als je in het kabinet zit en leiding mag geven aan het politieke proces in dit land. En dan overkomt ons dit. Hoe gaan we dit in goede banen leiden?

De heer **Poortman**:

We spraken de heer Roscam Abbing eerder deze week en die had het erover dat u op basis daarvan een rode lijn formuleerde. Herinnert u zich die woorden zelf ook zo? Of hoe keek u daar zelf naar?

De heer **Rutte**:

Nee, niet zoals hij het schetste, maar ik denk dat het wel klopt in de kern. Als je zegt dat een van de drie doelen van het beleid is dat de zorg het aan moet kunnen, dan is het meest knellende punt binnen de zorg toch de intensive care. We wisten dat als mensen zeer ernstig ziek werden ze enige weken aangewezen konden zijn op de ic. En dan nog steeds moesten we hopen dat mensen het zouden overleven, wat in veel gevallen helaas niet gebeurde, want in de eerste golf zijn ongeveer 10.000 mensen overleden. Maar goed ... Nee, niet goed. Vreselijk. Maar de ic was daarbij dus een kernpunt. Ik moet eerlijk zeggen dat mij dat in de eerste weken, en ook Hugo de Jonge en het kabinet in zijn geheel, heel erg heeft beziggehouden. We dachten: als de voorspellingen kloppen dat we misschien wel naar 2.400 ic-bedden moeten, dan kom je in het Bergamoscenario.

De heer **Poortman**:

Omdat die niet voorhanden waren.

De heer **Rutte**:

Die zijn er niet. Je leert heel snel. Ik wist wel iets van de gezondheidszorg natuurlijk na zo lang premier te zijn geweest, maar het was niet mijn eerste portefeuille vanzelfsprekend. Ik wist dat er goede redenen waren waarom we zo veel ic-bedden hadden als we hadden. De mensen die er werken behoren tot de hoogst opgeleide verpleegkundigen van Nederland. We hadden natuurlijk ook de zegen van Diederik Gommers, de voorzitter van de ic-vereniging, die ons daar op het Catshuis regelmatig over bijsprak. Hij zei ons ook wat de grenzen waren van wat daar kon. Ook in de Kamer zijn er wel momenten geweest dat men zei: maar kun je dan niet opschalen naar 2.000 of 2.400? Ik zei: wat mij betreft schalen we nog veel verder op, maar het kán niet, want je hebt hoogopgeleide mensen nodig en die zijn er uiteindelijk maar beperkt. Het gaat niet eens alleen om het aantal bedden en de apparatuur, maar ook om de verpleegkundigen. Vanwege dat alles wisten we dat als de verwachting van die 2.400 waar zou zijn ... Dat was in die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Torentjesoverleggen voor ons allemaal echt even elkaars handen vasthouden – niet letterlijk, maar we hadden die gesprekken – en zeggen: laten we alsjeblieft hopen dat we niet in zo'n scenario komen.

De heer **Poortman**:

Ja, dus daar komt die strategie van het maximaal controleren uit voort, waarbij de ic-capaciteit een belangrijke rol vervult.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Daar gaan we het zo nog even over hebben.

De heer **Rutte**:

Het puntje van de omgekeerde piramide stond, ook naar onze waarneming, heel sterk op dat aspect in de gezondheidszorg: de ic-bedden. Dat is natuurlijk de laatste plek, het laatste station waar iemand naartoe gaat, die bepalend kan zijn voor het wel of niet overleven.

De heer **Poortman**:

En wat betekent dat precies voor de besluitvorming? Als je die piramide weer omkeert, hoe kom je dan tot maatregelen?

De heer **Rutte**:

We hebben natuurlijk ... Door de hele crisis heen varen wij natuurlijk op het kompas van de wetenschap, zoals ik ook zeg in die speech van 16 maart. Ik vond het heel belangrijk om die afspraak met elkaar te maken, dus dat we niet zelf gaan zitten verzinnen hoe het zit. Ik ben een historicus, anderen zijn jurist. Er zijn misschien ook medici in het kabinet, maar ...

De heer **Poortman**:

U bedoelt de medische wetenschap.

De heer **Rutte**:

Ja, dus we varen op de medische wetenschap en die adviezen waren dus ook leidend. Dat betekent niet dat we die ook altijd overnamen. Het OMT zei in maart 2020 dat de scholen niet dicht hoefden, maar die hebben we toch dicht gedaan om andere redenen dan de medische kant. Dat had te maken met het feit dat de samenleving met de voeten stemde en de kinderen en de leraren thuishield, wat ik ook respecteerde. Er zijn meer momenten geweest

dat we dingen niet overnamen, maar het was wel leidend voor ons. Het was een anker. Zij hadden er natuurlijk zicht op. Zij keken naar wat er in de ziekenhuizen gebeurde, op de normale bedden, op de ic-bedden, maar ook naar de testen die plaatsvonden. Zo hadden we bijvoorbeeld de rioolmetingen op een gegeven moment. Zo hebben we steeds gezocht naar middelen om zo veel mogelijk terug te kijken naar het virus, wetend dat er ook een periode is dat je het nog niet ziet als iemand al wel besmet is.

De heer **Poortman**:

U zei een paar keer: je komt op een station waarop alleen nog slechte beslissingen te nemen zijn, of tenminste, waar het moeilijk is om nog goede beslissingen te nemen.

De heer **Rutte**:

Dat was wat deze crisis tot een ontzettend zware belasting maakte voor de ministers die ermee bezig waren. En dat is onvermijdelijk in het leven. Je komt soms bij zo'n station. Maar dit was iets wat zich uiteindelijk nog twee keer bleek te herhalen.

De heer **Poortman**:

Dat betekent dus ook dat elke keuze die je maakt niet per definitie een goede keuze is omdat die ook altijd een neveneffect heeft. Eigenlijk kun je zeggen dat je per definitie een ethische positie inneemt in dit vraagstuk. Je kiest ergens voor en je accepteert verlies op een bepaald punt, al is het misschien moeilijk om dat verlies heel expliciet te maken. Daarom toch mijn vraag: was er op basis van die ethiek een andere positie mogelijk geweest dan die maximale controle? Aan het eind leidt het er namelijk toe dat de ic's voortdurend vol liggen, waardoor je te maken krijgt met uitgestelde zorg en economische schade vanwege de maatregelen. Was er op basis van die twee gegevens, om maar twee voorbeelden te noemen, toch ook een andere strategie mogelijk geweest?

De heer **Rutte**:

Fijn dat u de uitgestelde zorg noemt, want die had ik nog niet genoemd. Dat is ook een effect daarvan, naast de vereenzaming, wat het betekent voor de economie, voor theaters en voor de cultuursector, dat bepaalde planbare operaties inderdaad moesten worden uitgesteld. Je kunt planbare operaties niet eindeloos blijven uitstellen. Het zorgde er wel voor dat er op de intensive care voldoende capaciteit bleef voor de acute noodgevallen, zoals inderdaad een hartaanval of een vreselijk verkeersongeluk. Dat is natuurlijk waarom dit zo loodzwaar was. Dit zijn momenten in het leven, ook van de politiek, dat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

wij er zitten en daarover besluiten moeten nemen. We hebben dat besluit genomen. Ik zeg er meteen bij dat dat niet uniek is in Europa. We hadden dus ook contacten met collega's over hoe zij dat aanpakten. Dit was natuurlijk breed in Europa de benadering, namelijk dat je stuurt op de zorgcapaciteit, naast de twee andere doelen. Maar, precies, de gevolgen daarvan zijn natuurlijk enorm.

De heer **Poortman**:

Ik merk dat ik mijn vraag ook niet helemaal scherp stelde. Dank dus voor uw reflectie, maar ik moet het nog iets anders vragen.

De heer **Rutte**:

Tuurlijk.

De heer **Poortman**:

Was er een strategie denkbaar geweest – ik lees maar gewoon even voor – waarbij we zouden accepteren dat er mensen stierven, omdat er geen plaats was op de ic?

De heer **Rutte**:

Ik ben natuurlijk benieuwd wat de commissie uiteindelijk gaat adviseren, maar zelf kan ik me dat niet voorstellen. Ik had dat ... Ik vind dat zodanig behoren tot de belangrijkste opgave van de politiek in Nederland ... In een democratie, in een westerse ... In een samenleving, of die nou westers is ... In ieder geval in een democratische samenleving, waarbij de burger in volle soevereiniteit beslist wie uiteindelijk het land mag besturen, is het de taak van het bestuur om zo'n situatie te voorkomen. Ik had dat nooit voor mijn kap kunnen nemen. Ik merkte ook in het kabinet dat daar geen discussie over was. Nogmaals hoor, ook in mijn contacten met buitenlandse collega's was dit absoluut ondenkbaar.

De heer **Poortman**:

En baseert u dat dan vooral op eigen intuïtie, of had u ook andere gegevens die die kant op wezen?

De heer **Rutte**:

Uiteindelijk kun je niet altijd terugvallen op adviezen. Als het gaat om de medische kant hadden we natuurlijk Jaap van Dissel en zijn team, het OMT, die ons op voortreffelijke wijze hebben geholpen. Als het echter gaat om dit soort afwegingen is het toch echt aan de politiek. We moesten dat als kabinet doen. Ik denk ook dat dit de enige denkbare uitkomst van die

discussie was. Ik wil daarbij één ding toevoegen. Er is ook wel discussie geweest over de vraag of we langere of hevigere lockdowns hebben gehad omdat Nederland een beperkt aantal ic-bedden heeft. Ik wijs er dan toch op dat Duitsland, met veel meer ic-capaciteit, nog veel zwaardere lockdowns had. Uiteindelijk is het aantal ic-bedden namelijk altijd te weinig als je het vrij zou laten. Uiteindelijk komt er door de exponentiële stijging dan zo'n piek, die niet in een lijntje, maar met die beroemde hockeystick omhooggaat, dat je, ook bij een grotere ic-capaciteit, drie dagen, vier dagen, vijf dagen of een week later alsnog naar zo'n lockdown moet.

De heer **Poortman**:

Ja, waarbij dan toch de ic-capaciteit leidend is in de besluitvorming.

De heer **Rutte**:

Naast de andere doelen. Mag ik dat daarbij zeggen?

De heer **Poortman**:

Naast de andere doelen.

De heer **Rutte**:

Ja, zeker.

De heer **Poortman**:

Maar een belangrijk doel is het voorkomen van het overbelasten van de zorg en daarmee de ic-capaciteit, want dat leidt tot code zwart. Dat zit 'm vooral in de ic-capaciteit: we kunnen mensen niet meer aan de beademing helpen, want de ic's liggen vol. Tegelijkertijd wil het kabinet ook de samenleving niet al te veel op slot zetten. Er is daar dus een soort samenspel tussen én die code zwart, die als een doemscenario boven ons hangt, én het verlangen om de samenleving niet al te zeer op slot te zetten. Betekent dat dat er in de praktijk gestuurd werd op net geen volle ic's?

De heer **Rutte**:

Nee. Dat kan ook niet, omdat uiteindelijk, als je te weinig maatregelen zou nemen, ook door de exponentialiteit van de stijging, dat misschien twee tot drie dagen later toch zou leiden tot een onbeheersbare situatie in de gezondheidszorg. De discussie over code zwart kwam voort uit de overweging dat zich een situatie zou kunnen voordoen waarin er een variant zou zijn van het virus – er kwamen natuurlijk verschillende varianten – die zozeer besmettelijk zou zijn dat, zelfs met alle maatregelen die we namen, de zorg het niet aan zou kunnen. Dat doordenken is ook een taak van het

kabinet. Ik meen dat Tamara van Ark, die die discussie op een zeer integere wijze vormgaf in het kabinet en ook met de medische sector, daar hier met u over gesproken heeft. Ik heb het verhoor niet gezien, maar wel teruggelezen. Zo herinner ik het mij ook. Daarbij is de vraag natuurlijk: wat is de rol van de politiek? Wat is de rol van de medische wetenschap, van onze medici? Uiteindelijk zijn we, God zij gedankt, er niet aan toegekomen.

De heer **Poortman**:

Maar dat sturen op ... Ik formuleer het misschien te stellig als ik zeg: sturen op net geen volle ic's. U zegt dat dat niet helemaal is gebeurd. Dat kon ook niet. In de praktijk is het wel zo geweest dat tijdens pieken de ic's steeds vol lagen. Dat we code zwart niet bereikt hebben, is elk geval een resultante van beleid geweest.

De heer **Rutte**:

Mag ik u kort interrumpen? Dat is ook de reden waarom we in december 2021 die vergaande maatregel hebben genomen om een veel grotere lockdown af te kondigen op basis van het omikronvirus, omdat wij het risico niet konden nemen – toen wisten we nog niet hoe besmettelijk dat virus was – dat het besmettelijker zou zijn, en er zich vanwege de deltavariant al zo'n enorme oploop had afgetekend in de ziekenhuizen.

De heer **Poortman**:

Maar de druk op de ic's is steeds hoog gebleven. Ook als het OMT bijvoorbeeld pleit voor wat minder versoepelingen of voor eerder ingrijpen om de zorg wat lucht te geven, gaat het kabinet daar niet in mee, waardoor de druk op de zorg steeds hoog blijft. Postcovid circuleert op een gegeven moment al rond.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Hoe meer mensen ziek worden, hoe meer mensen ook met postcovid te maken krijgen. Reguliere zorgbehandelingen worden uitgesteld: knie-, heup en zelfs kankeroperaties. Zijn zulke gevolgen meegewogen in de besluitvorming?

De heer **Rutte**:

Honderd procent. En dat brengt mij terug bij dat thema dat ik net met uw collega besprak: de bredere maatschappelijke gevolgen van de maatregelen.

Dit maakte het ook zo ingewikkeld, dit maakte het ook zo'n duivels dilemma. Zou je gekozen hebben voor een langdurige zwaardere lockdown ... Niet dat derde scenario uit de Torentjesspeech van een volledige lockdown; dat was ondenkbaar. Maar zou je gekozen hebben voor een langdurige zwaardere lockdown, dan waren de gevolgen daarvan voor de samenleving – het punt van vereenzaming en allerlei andere aspecten – zo groot dat naarmate zich mogelijkheden voordeden in de gezondheidszorg om maatregelen af te schalen, met prioriteit voor onderwijs, sport voor jongeren et cetera, we daarvoor kozen. Dat is een afweging, waarbij je natuurlijk ...

De heer **Poortman**:

Het gaat nu specifiek over de medische gevolgen ...

De heer **Rutte**:

Ja, maar de afweging ...

De heer **Poortman**:

... over de zorg.

De heer **Rutte**:

Ja, maar dit is de evenwichtsbalk waar ik in oktober '20 over spreek. Dat is de evenwichtsbalk tussen de medische kant en de aspecten van de samenleving. Zou je ervoor gekozen hebben om de lockdown veel langer te laten doorlopen, zodat de ic-capaciteit verder ... Het ging natuurlijk niet alleen om de ic's, het ging ook om de algemene bezetting van de ziekenhuisbedden, de duizenden bedden buiten de intensive care. Meer lucht, ook meer lucht voor de zorg. Ik kan u verzekeren dat er ook vanuit de medische sector voor gepleit is, dat er is gezegd: misschien moeten we dat doen. Ik weet dat, ook van mijn bezoeken aan de ziekenhuizen. Ik heb vreselijk veel werkbezoeken afgelegd, zowel als het ging om de maatschappelijke gevolgen, als in de medische sector. Ook Tamara van Ark, de minister die hierover ging, vroeg hier natuurlijk aandacht voor. We wisten dat daar een herculische prestatie werd geleverd. Zou je die nog zwaarder hebben laten wegen dan we uiteindelijk gedaan hebben, dan waren lockdowns in hun heftigheid langer doorgedaan, met al die andere effecten die ze hadden op jongeren, op vereenzaming et cetera. Dat leidde iedere keer tot duivelse dilemma's.

De heer **Poortman**:

Het dilemma is natuurlijk niet alleen of een lockdown langer moet duren,

maar vooral of een lockdown niet iets eerder zou moeten beginnen, waarmee de piek afvlakt en de zorg minder ...

De heer **Rutte**:

Dat is niet waar. Althans, u zou het nog eens ... Ik weet niet of Jaap van Dissel nog een keer terugkomt. In mijn wijze van zien was het altijd zo dat je een lockdown natuurlijk iets eerder kunt doen. Dan bereik je in het begin wat afvlakking. Maar de contramal daarvan, de lockdown later doen, betekent natuurlijk niet dat je daarmee in de zorg de ic-capaciteit ineens kunt vergroten. Die is er niet ...

De heer **Poortman**:

Nee ...

De heer **Rutte**:

... en uiteindelijk, omdat het virus exponentieel is ...

De heer **Poortman**:

De ic-capaciteit kun je niet vergroten, maar we hebben met mevrouw Koopmans, de heer Kluytmans en ook de heer Van Dissel bespreken dat eerder ingrijpen wel degelijk tot minder ziekenhuisopnames leidt en zelfs minder doden tot gevolg heeft. Dat is berekend op basis van een nacalculatie: drie dagen later ingrijpen levert zo- en zoveel meer duizenden zieken op en ook doden. De heer Kluytmans heeft die berekening niet helemaal doorgevoerd, maar hij heeft wel gezegd: drie dagen eerder ingrijpen betekent daarmee een halvering van het aantal zieken.

De heer **Rutte**:

Dat is waar, denk ik. Ik volg hierin de deskundigen. U moet zich wel voorstellen: dat deed zich in alle hevigheid voor in september 2020. Toen zagen we in alle hevigheid de gevolgen van de eerdere lockdown voor onze samenleving. Die waren toen al kolossaal. Nogmaals, op alle aspecten die we vanmiddag een paar keer besproken, van vereenzaming tot en met de bedrijven, de cultuur, alles. We hebben toen denk ik – dat hebben we ook in de Kamer besproken en dat heb ik ook duidelijk aan de Kamer toegegeven – te lang vastgehouden aan een regionale aanpak, vanuit de gedachte dat je maar zo lang mogelijk probeert te voorkomen dat je zwaarder moet ingrijpen, wat we misschien wel eerder hadden moeten doen.

De heer **Poortman**:

Uit de stukken blijkt dat het heel vaak gaat over de hevigheid van

maatregelen en welke maatregelen, maar ik ben benieuwd welke rol het tijdstip van maatregelen speelde.

De heer **Rutte**:

Toen speelde dat. In die septembermaand van 2020 ... Dat was echt een maand met hoogoplopende spanning in de samenleving rondom het virus. We dachten met de regionale aanpak een groot deel van het land te kunnen behoeden voor te zware maatregelen. Alleen, dat bleek voor een klein land als Nederland absoluut niet te werken.

De heer **Poortman**:

Heeft het op tafel gelegen om al eerder in te grijpen?

De heer **Rutte**:

Zeker, niet letterlijk van "nu dit of dat", maar in de constante discussie zagen we dat de mate van effect van de regionale maatregelen beperkt was, waardoor de oploop doorging. Dat heeft ook geleid tot een Kamerdebat in, ik zeg het uit mijn hoofd, oktober 2020 waarin we dat uitvoerig besproken hebben. We hebben gezegd: vanuit de goede overweging hoe je heftige maatregelen in die mate voorkomt en hoe je zo lang mogelijk kunt uitstellen, heb je te lang vertrouwd op een regionale aanpak. Dat was ook weer zo'n voorbeeld waarin het kabinet worstelt met de weging van verschillende opties.

De heer **Poortman**:

Maar als het dan gaat om de reconstructie van de besluitvorming: ligt zoiets op tafel? Zegt iemand "we moeten eerder ingrijpen" en zegt een ander "nee, wij vinden het niet de tijd om nu al in te grijpen"?

De heer **Rutte**:

Niet zo zwart-wit, maar je ziet met elkaar die oploop en je ziet ook de regionale aanpak in september onvoldoende opleveren. Dat heeft uiteindelijk ook geleid tot nadere maatregelen.

De heer **Poortman**:

Wat was uiteindelijk vaak de trigger om tot maatregelen te komen?

De heer **Rutte**:

Uiteindelijk was dat natuurlijk steeds een advisering vanuit het OMT, dat zei: nu zien we toch echt dat het een heftigheid bereikt dat het kan leiden tot een

overbelasting van de zorg, waarmee het ook een te groot risico wordt voor mensen met een kwetsbare gezondheid.

De heer **Poortman**:

Maar bij oplopende besmettingen accepteer je meer zieken. Je ziet in elk geval dat er meer mensen ziek worden. Op dat moment, zeker in '21, is al bekend dat ook postcovid een rol speelt. Daarmee ligt dat ook op tafel: meer besmettingen betekent meer mensen die ziek worden door het virus en ook meer mensen die de rest van hun leven met postcovid te maken zullen blijven hebben.

De heer **Rutte**:

Ja, zeker. Een duivels dilemma. Zou je toen ervoor gekozen hebben vanwege postcovid ... Het is niet zo dat we toen alles al wisten, hè? Het is wel besproken in de discussies, maar uiteindelijk was dat natuurlijk ook een vraagstuk van de gezondheidszorg zelf: hoe gaan we daar op langere termijn mee om? Maar u heeft helemaal gelijk; de link met de aanpak van de crisis had natuurlijk te maken met: welke maatregelen neem je? Zou je dit aspect heel zwaar hebben laten wegen, dan had dat je bijna gebracht tot een scenario waarin je wellicht, terug naar de speech van 16 maart 2020, de eerste Torentjesspeech, had moeten kiezen voor het helemaal op slot doen van de samenleving. Dat was denk ik geen begaanbare weg.

De heer **Poortman**:

Nee, en dan gaat het niet alleen over welke maatregelen maar ook over wanneer je maatregelen neemt.

De heer **Rutte**:

Ja. Ik denk dat het later beter ... Nogmaals, we hebben heel lang gesproken met de Tweede Kamer in oktober '20 over het tijdstip van ingrijpen in die tweede golf. Niet dat we niks deden, maar we hadden wel te lang met elkaar gehoopt en vertrouwd op de regionale aanpak. Kijk je naar de situatie die daarop volgt tot en met half januari en de avondklok, dan zie je wel, denk ik, dat we steeds maatregelen namen wanneer die nodig waren.

De heer **Poortman**:

Vanaf wanneer begon u als kabinet rekening te houden met postcovid? Wanneer werd dat onderdeel van de besluitvorming?

De heer **Rutte**:

In de loop van 2020 kwamen daarover wel berichten naar voren, maar het is

geen onderdeel van de besluitvorming separaat, in de zin dat het een separate afweging is. Het is natuurlijk een aspect van het verschrikkelijke virus en van deze verschrikkelijke gezondheidszorgcrisis. In die zin. Uiteindelijk is het ook iets waar de collega's van Volksgezondheid, het ministerie, in hun reguliere werk mee aan de slag gingen, want dat zou iets zijn waarvan we wisten: dit gaat nog lang bij ons blijven. Dat blijkt ook. Ik ken ook in mijn eigen omgeving mensen die daar ... Ja, dat is heftig, heel heftig, mensen die dat hebben en die tot op de dag van vandaag zware vermoeidheidsklachten en andere klachten hebben en die maar heel beperkt herstellen.

De heer **Poortman**:

Was onderdeel van het nemen van maatregelen ook het idee van draagvlak, dus of maatregelen worden geaccepteerd? Werd zo'n aspect meegenomen bij het tijdstip van het nemen van maatregelen?

De heer **Rutte**:

Nee, het is niet een aparte afweging, het is een integrale afweging, die uiteindelijk ook weer te maken heeft met de vraag of de zorg als geheel de belasting aankan. Dat was natuurlijk een belangrijk sturingsinstrument. Dan is postcovid daarin een aspect, maar het is geen eigenstandige afweging. Het wordt natuurlijk als aspect meegewogen.

De heer **Poortman**:

Nee, ik bedoel of Nederlanders maatregelen zouden accepteren. Was dat onderdeel van de besluitvorming?

De heer **Rutte**:

In het algemeen?

De heer **Poortman**:

Ja.

De heer **Rutte**:

Vanzelfsprekend. Dat is ook de reden waarom ik er zelf van overtuigd was dat mensen thuis houden, zoals in andere landen gebeurde, in Nederland schier ondenkbaar was. Zoals ik zei, is mijn analyse van de Nederlandse samenleving dat wij, vind ikzelf, een plezierige mate van anarchisme hebben en daar hoort bij dat dat nooit geaccepteerd zou zijn.

De heer **Poortman**:

Maar leidt dat ...

De heer **Rutte**:

Dat is ook niet nodig, omdat we met elkaar in staat waren, denk ik, om dit in die verschillende golven, ook zonder mensen op te sluiten in hun eigen huis, te doen. Behalve dan de avondklok. Dat was natuurlijk wel een vorm van mensen vragen thuis te blijven, maar dat was voor een deel van de dag. Maar dat je tegen mensen zegt "je mag alleen één keer in de week naar buiten om boodschappen te doen", zou ik in Nederland nooit hebben zien werken.

De heer **Poortman**:

Ja, maar leidt dat dan ook niet tot een situatie waarbij je urgentie nodig hebt om tot maatregelen te komen, dus dat er een situatie ontstaat in de zin van: we hebben eigenlijk wat meer besmettingen nodig voordat Nederlanders maatregelen gaan accepteren?

De heer **Rutte**:

Neeneenee. Nee. Het is wel zo dat er natuurlijk de noodzaak moet zijn om maatregelen te nemen; anders neem je ze niet. Maar de oploep die we hadden, ook richting de avondklok, was zodanig dat er uiteindelijk een onvermijdelijkheid ontstond om zo'n laatste maatregel ook te nemen. Maar leidend was niet de mate van maatschappelijke aanvaardbaarheid, want die is er natuurlijk sowieso niet. Wat we zochten, was ... Kijk, er zijn een paar enorme dilemma's in zo'n crisis. Eén is: als strikt genomen iedereen zich zou houden aan de 1,5 meter, in je elleboog niezen en je handen wassen, zou je helemaal geen maatregelen nodig hebben. Het is natuurlijk illusoir dat dat zou werken. Dat is in een samenleving natuurlijk niet te verwachten, maar theoretisch gesproken: zouden alle 17 miljoen mensen – zo veel waren het er toen; nu zijn het er 18 miljoen – zich daaraan houden, dan zou je helemaal geen maatregelen hoeven nemen. Je hebt dus iedere keer de afweging tussen eigen verantwoordelijkheid en ingrijpen. En áls je ingrijpt, heb je de afweging te maken tussen de maatregelen en de impact, waar we vanmiddag, terecht, veel over spreken.

Maar er is ook het volgende vraagstuk. Naarmate de crisis langer duurt, neemt de bereidheid om geleid te worden af. Het kabinet krijgt dus meer ervaring, en krijgt meer vanuit de wetenschap; tegelijkertijd neemt de mate waarin de samenleving bereid is opnieuw maatregelen te accepteren af. Dat is de paradox die zich in zo'n crisis als dilemma voordoet.

De heer **Poortman**:

Dank. Dan heb ik op dit onderwerp verder geen vragen.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u op dit onderwerp nog aanvullende vragen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog een aantal vragen. De heer Schoof vertelde vanmorgen in zijn verhoor dat Engeland op een gegeven moment wel heeft besloten om de strategie te veranderen en het virus eigenlijk te laten uitrazen. Heeft dat ook niet geleid tot vragen binnen het kabinet, in de zin van: moeten wij ook iets gaan veranderen? Niet dat dat per se tot een besluit zou hebben geleid, maar zijn die vragen er ook niet geweest, ook niet nadat andere landen dat hadden gedaan?

De heer **Rutte**:

Nee, om de reden die ik noemde. Voor continentaal Europa ... Overigens, ik heb het verhoor van Dick Schoof niet gezien. Ik zou nog eens moeten checken of het wel helemaal zo is dat Engeland zei: we laten het virus ... Zij hebben veel later ingegrepen dan Nederland of Duitsland of andere landen. Zij hebben denk ik tien dagen of twee weken later ... Daar is in Engeland, later, in de evaluatie, natuurlijk ook over gesproken. Bij mijn weten heeft Engeland toch ook gekozen voor: kan die zorg te beheersen blijven? Dat had ook te maken met de beelden van de ambulances in Londen die niet bij het ziekenhuis terechtkonden. Die sloegen in Engeland natuurlijk ook in als een bom. Maar goed, ik wil niet met Dick van mening verschillen. Als hij dat zegt, dan geloof ik dat, maar voor continentaal Europa ken ik geen land dat daarvoor koos.

Mevrouw **Lammers**:

Nee, nou, hij zei ook: hier was dat gewoon geen vraag. Daarom vraag ik het nog even.

De heer **Rutte**:

Klopt, daar heeft hij gelijk in.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoorde u nog zeggen: eigenlijk zijn alle mogelijkheden ingezet om die ic-capaciteit te verhogen. Had u het idee dat alle mogelijkheden waren ingezet om ook het personeelstekort op te lossen?

De heer **Rutte**:

Ja, dat is niet op te lossen, op zo'n termijn. Dat is ... Althans, ik moet mij hier natuurlijk ook beroepen op de deskundigen die wij raadpleegden, vanuit de Nederlandse ic-vereniging, onder het leiderschap van Diederik Gommers, die ons echt op geweldige wijze terzijde heeft gestaan. Het was helder dat ... Ik herinner mij een Kamerdebat begin april, zeg ik uit mijn hoofd, waarbij vanuit de Kamer echt het verzoek kwam: we moeten naar meer dan 3.000 bedden. Dat was geloof ik zelfs het aantal. Dat gaat gewoon niet. Dat ging niet. Op een gegeven moment stopt het, omdat je mensen niet zo snel kunt opleiden. Er zijn al heel veel mensen in Nederland die kunnen werken op de ic, maar het is een hele hoge mate van uiterst complex werk, dus dat leek niet mogelijk. We hebben het aantal wel op kunnen krikken, hè. Van 850 zijn we volgens mij uiteindelijk naar een capaciteit gegaan die we ooit konden gebruiken van ergens tussen de 1.200 en 1.300 bedden. Dat kon dan wel en dat was al een enorme ophoging.

Mevrouw **Lammers**:

Dan heb ik nog een laatste vraag. U zei net: met de avondklok hebben we gevraagd of mensen thuis wilden blijven. Ik denk dat heel veel mensen dat niet zo ervaren hebben. Heeft u dat zo ervaren?

De heer **Rutte**:

Nee, hoor. Zeker, u heeft helemaal gelijk. Dat was natuurlijk gewoon een verplichting. Ja, dat klopt.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Dat waren mijn vragen.

De heer **Rutte**:

Absoluut. Terechte correctie.

De **voorzitter**:

Ik heb ook nog een vraag over de ic-capaciteit en met name over het aantal mensen, dat daarin een beperkende factor was, zoals u aangeeft. In hoeverre is erover gesproken om een lagere kwaliteit van zorg in de crisistijd te accepteren?

De heer **Rutte**:

Alles is besproken. Ik kan u verzekeren: we hebben ... Die ga ik u niet vertellen. Dat is het voordeel van zo'n Catshuis. In een van de verhoren las ik terug dat iemand zei dat er ook de gelegenheid was om soms hele domme

dingen te suggereren, die dan in de beslotenheid van zo'n zondag zonder tijdsdruk ook weer terecht in de prullenbak verdwijnen. Er zijn dus hele extreme ideeën geweest, die ik zelfs nooit ... Ik ga nooit een autobiografie schrijven. Ik zal er in ieder geval niet op terugblikken. We hebben alles besproken, omdat de mate van zorg bij alle betrokkenen op dit punt maximaal was. Dat heeft tot een enorme belasting geleid, in eerste plaats natuurlijk van de mensen die het betrof en in de zorg, maar ook van de politici. Wij hadden namelijk een beeld dat we misschien wel, zoals ik zei, 2.400 bedden nodig hadden. We wisten dat we het, met alles wat we konden doen, misschien met 500 konden verhogen, maar niet naar 2.400.

De **voorzitter**:

U geeft aan dat alles besproken is. U geeft ook aan dat de behoefte er was, ook vanuit de Kamer, om het aantal bedden op te hogen, maar mijn vraag richt zich specifiek op de mensen, die je juist ook nodig hebt op de ic. Als alles besproken is, hoe is er dan gesproken over het accepteren van een lagere kwaliteit van zorg in de crisistijd?

De heer **Rutte**:

Dan zouden we toch wel, denk ik, helemaal op de stoel van de medici zijn gaan zitten. Ons werd verteld: dit is het maximale wat je kunt doen. Dan is het ook, vind ik ... Op een gegeven moment moet je als politiek ook stoppen. Je kunt duwen en duwen en duwen. Ik doe dat heel graag, maar uiteindelijk moet er ook een deurtje in de hoek van de kamer blijven waardoor iemand weg kan. De medicus moest wel ook door dat deurtje weg kunnen. Anders druk je namelijk iemand fijn. Dan gaat er iets gebeuren omdat ik het heel graag wil, waarvan de deskundigen zeggen: dit kan niet. Als je afspreekt dat we varen op het kompas van de medische wetenschap, dan moet je ook op dat kompas varen. Vervolgens mag je die medische wetenschap eindeloos challengen en zeggen: "Weet je het zeker? Is het niet conservatief denken?" En je mag alle verwijten op tafel gooien die we al jaren hebben als ene groep naar de andere groep. Zo hoort dat in een land: je bent kritisch op alle andere beroepsgroepen behalve je eigen. Maar uiteindelijk, als je dan robuuste reacties krijgt ... "Luister, premier. Dit kan: 1.200, 1.300 of 1.400 bedden. Maar daarboven moet je echt stoppen. Dat gaat gewoon niet. Dat gaan we ook niet doen." Dan komt er een moment dat je moet stoppen. Dat hoort ook bij de afspraak dat je wel challenget, wel uitdaagt, maar uiteindelijk ook moet stoppen.

De **voorzitter**:

U geeft aan: als politiek moet je op een gegeven moment stoppen. Zijn die momenten vaak voorgekomen? Merkte u vaak: hier moeten we stoppen?

De heer **Rutte**:

Nou, kijk, niet zozeer stoppen ... Ik denk dat je in zo'n crisis heel erg bereid moet zijn om ... Daar was dat Catshuis ook zo belangrijk voor: om in de rust van het Catshuis ook eens even te denken aan extremere varianten. Neem vaccineren even als voorbeeld. Ik denk dat Hugo de Jonge volkomen gelijk heeft gekregen door de feiten. Hij zei: ik laat niet allerlei groepen voorgaan, want uiteindelijk ben ik later klaar dan als ik dat beperk. Een paar beperkte groepen zijn voorgegaan. Maar er was ook de vraag om bijvoorbeeld het hele onderwijs voor te laten gaan. Logisch, want waarom zou je onderwijzers niet voor laten gaan? Als je dat doet, is het gevolg dat het vaccinatieproces zo complex wordt dat de samenleving als geheel veel later klaar is. Nederland was als een van de eerste landen klaar met vaccineren. Die discussies met Hugo ... "Maar weet je het zeker? Maar waarom kunnen de onderwijzers eigenlijk niet voor?" "Nee, dat kan niet! Dit zijn de feiten. Dat gaat niet." Die discussies hebben we met elkaar gevoerd. Dat ging af en toe ook wel even op de toppen van de longen. Maar hij had gelijk. We waren als een van de eersten klaar. Als politici moet je dan ook de robuustheid hebben, ook als het gaat om het druk zetten op de medische wetenschap, waar het de ic-capaciteit betrof, om te zeggen: dit is de max.

De **voorzitter**:

Oké, dank u wel, meneer Rutte. We zijn al een tijdje onderweg in dit openbare verhoor, dus we gaan even pauzeren. Ik ga zo de vergadering schorsen, maar ik verzoek eerst de bode om de getuige naar buiten te leiden.

(De heer Rutte wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Ik schors de vergadering voor vijftien minuten.

De vergadering wordt van 15.28 uur tot 15.42 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Ik verzoek om stilte in de zaal. Ik verzoek ook iedereen om weer te gaan zitten. Aan de orde is een openbaar verhoor van de parlementaire

enquêtecommissie Corona met de heer Mark Rutte. Ik verzoek de griffier om de getuige en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer Rutte wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Beiden welkom terug, meneer Rutte in het bijzonder. We hervatten het openbaar verhoor over de coronaperiode. Voor het volgende onderwerp geef ik collega Lammers graag het woord.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Graag spreken we met u verder over de advisering van het kabinet en de rol van het Outbreak Management Team, het OMT. Kunt u ons eerst vertellen wat de rol van het OMT was tijdens de pandemie?

De heer **Rutte**:

Eigenlijk was dat de vertaling van wat in de speech van 16 maart staat: dat wij willen varen op het kompas van de wetenschap en dat wetenschappelijke adviezen, medisch-wetenschappelijke adviezen ook, daarmee leidend zijn. Onze belangrijkste adviseur was soms natuurlijk het RIVM en soms de Gezondheidsraad, maar in de meeste gevallen was dat het OMT.

Mevrouw **Lammers**:

In de persconferentie van 1 september 2020 zegt u in antwoord op een vraag van een journalist: de besluiten die we nemen over de maatregelen zullen altijd gebaseerd zijn op de adviezen van het OMT. Maar tegelijkertijd zegt u: je moet openstaan voor andere opvattingen. Kunt u dit eens uitleggen?

De heer **Rutte**:

Ja. Het is dus niet zo dat het kabinet afstempelt wat het OMT adviseert. Er wordt een bestuurlijk-politieke weging gemaakt. Dat zie je op een paar momenten in de crisis heel pregnant terug, denk ik.

Mevrouw **Lammers**:

Welke? Kunt u voorbeelden noemen?

De heer **Rutte**:

De eerste is de scholensluiting in maart 2020. Dat was niet het advies van het OMT. Het tweede is de mondkapjes. Dat was een besluit van het kabinet na een debat in de Kamer, om daarmee duidelijkheid te creëren. Het OMT

had niet geadviseerd de mondkapjes verplicht te stellen. Een derde voorbeeld is de avondklok. Dat adviseert het OMT voor de grotere steden eind september 2020, wat we niet doen. Dat zijn een paar grotere voorbeelden die ik in de voorbereiding nog eens de revue heb laten passeren waarbij je ziet dat we ook afwijken van het OMT, vanzelfsprekend. Maar op heel veel momenten waren de adviezen wel degelijk ... Ze wegen heel zwaar. Ze zijn echt leidend voor de besluitvorming.

Mevrouw **Lammers**:

Dan vraag ik me toch nog even af: hoe verhiel het OMT-advies zich tot andere adviezen die u kreeg?

De heer **Rutte**:

Het OMT is leidend. Leidend en sturend. Zij waren vanuit de medische wetenschap ook echt de belangrijkste adviseur. Daarnaast was Ernst Kuipers, vanuit de praktijk van de beddenspreiding – dat aspect viel buiten het OMT – vaak in het Catshuis aanwezig, net als Diederik Gommers, waar het ging om de kwesties van de intensivecarebedden en de hele aanpak van de ic. Misschien waren ze ook wel lid van het OMT; ik weet niet precies wie daar allemaal in zaten. Zij adviseerden ons separaat op die aspecten. Daarnaast zie je natuurlijk dat de Gezondheidsraad adviseert over bijvoorbeeld de aanpak van de vaccinatie. Het RIVM speelt weer een rol als het erom gaat waar je wel of geen medische mondneusmaskers in de zorg gebruikt.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. Maar als duidelijk is dat het OMT-advies leidend is en daar zo'n zwaar gewicht aan wordt toegekend, wat is dan eigenlijk nog de waarde van de andere adviezen die u krijgt?

De heer **Rutte**:

Waar het gaat om de epidemiologische situatie, is dit het enige advies dat we krijgen. Dat is het enige. Dat moet ook, omdat dat in dat OMT natuurlijk gewogen is. Daarin zitten zeer deskundige mensen vanuit allerlei hoeken die in een weging komen tot een advisering. Het belangrijkste is natuurlijk dat zij ons adviseren over het vraagstuk van de al dan niet te verwachten oploop van het aantal besmetting en wat dat voor impact gaat hebben op het beheersbaar houden van de hele crisis.

Mevrouw **Lammers**:

En als u dan kijkt naar de verhouding met andere adviezen, die bijvoorbeeld zien op de uitvoerbaarheid of de sociaal-maatschappelijke effecten?

De heer **Rutte**:

Jazeker, maar waar het gaat om het medische aspect is het dit. Daarnaast is het natuurlijk zo dat ambtelijk goed wordt voorbereid in verschillende overleggen, waar ik niet bij ben, maar waarvan we de uitkomsten wel krijgen ... Daar heeft Dick Schoof, dacht ik, vandaag ook het een en ander over verteld. Er wordt natuurlijk een bredere weging gemaakt. Het kabinet als geheel maakt de weging in de Ministeriële Commissie Covid-19 over alle onderwerpen heen. Dus dan kijk je: wat is er vanuit de gezondheidszorg nodig en – dan komen we terug op een discussie die we eerder vandaag hadden – wat betekent dat ook voor de maatschappelijke effecten of de effecten op de economie en hoe wegen we dat?

Mevrouw **Lammers**:

Hoe werd dat binnen het kabinet gewogen?

De heer **Rutte**:

Nou, bijvoorbeeld in februari 2021, zou je op grond van wat het kabinet zegt bij het invoeren van de avondklok, kunnen aannemen dat die er ook als eerste weer af gaat. Toch wordt het besluit genomen in het kabinet in februari 2021 om te zeggen: nee, het onderwijs openen gaat voor. Dus dat is zo'n moment waarop je iedere keer als kabinet aan het wegen bent in dat spanningsveld van die evenwichtsbalk: wat is nu verstandig?

Mevrouw **Lammers**:

Het kabinet volgt, zoals u net al zei, tijdens de pandemie niet alleen het OMT-advies. Het legt eigenlijk ook heel vaak zijn keuzes uit door te verwijzen naar het OMT. U zegt tijdens een persconferentie over de verlenging van de avondklok: op dit moment zegt het OMT – dat ontslaat ons nu ook van het debat als kabinet – heel duidelijk dat het nu niet mogelijk en echt heel onverstandig is om die avondklok los te laten. Vond u inderdaad dat er daarna geen politiek debat meer nodig was?

De heer **Rutte**:

Dit was een fase waarin de oploop van het aantal besmettingen zodanig was dat we naar zo'n veel zwaarder instrument hadden moeten grijpen, namelijk de avondklok. We hebben natuurlijk met elkaar geworsteld met dat vraagstuk; dat is helder. Het OMT was er al eens eerder mee gekomen, zoals

ik net zei, voor de grotere steden, in september 2020. We zaten op dat moment, in januari, februari en maart, in een situatie waarin er simpelweg geen ruimte was voor versoepelingen. Uiteindelijk besluiten we in april te zeggen: als alles meezit, dan kun je over de heuvel heen wel zien dat het virus wat gaat afnemen. Dan gaan we wel heel voorzichtig wat doen. Maar het zijn maanden, eigenlijk vanaf de kerst van 2020 tot en met april 2021, waarin we de langste periode in een heel zwaar pakket aan maatregelen zitten. In die discussie kwam de avondklok terug. Dat is natuurlijk altijd een weging. Je verwijst naar het advies, maar het moet helder zijn dat het kabinet natuurlijk uiteindelijk de weging maakt, wel gebaseerd op een advies ...

Mevrouw **Lammers**:

Ja, maar ik vraag u: u zegt dus eigenlijk dat het door dat OMT-advies niet meer nodig is om een politiek debat te voeren?

De heer **Rutte**:

Nee, zo heb ik dat niet gezegd. Wat ik daarmee bedoel, is dat, in een situatie waarin het aantal besmettingen zo hoog is als op dat moment, er simpelweg geen ruimte voor versoepelingen is.

Mevrouw **Lammers**:

De heer Van Dissel benadrukte in zijn openbare verhoor dat het kabinet eigenlijk duidelijker had moeten communiceren, ook over de bestuurlijke afweging van het bestuurlijk afstemmingsoverleg en ook over de politieke afweging die in het kabinet na het uitkomen van zo'n OMT-advies werd gemaakt. Wat is uw reactie daarop?

De heer **Rutte**:

Ik denk dat hij daar gelijk in heeft. Ik las dat terug en ik denk dat hij daar gelijk in heeft. We deden dat op allerlei momenten, maar als hij dat zo ervaren heeft, dan denk ik dat hij gelijk heeft.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom heeft u dan de uitspraak gedaan dat na het OMT-advies, of in ieder geval ...

De heer **Rutte**:

Dat was een hele specifieke situatie, waarin we met zoveel besmettingen zaten dat er gewoon geen ruimte was voor versoepelingen. Dan vind ik dat

het kabinet moet kunnen zeggen: we hebben dit besproken met de deskundigen; die ruimte is er niet. Ik denk dat ...

Mevrouw **Lammers**:

Maar dan is dat toch het debat?

De heer **Rutte**:

Nee. Als er geen ruimte meer is, verliest de keizer zijn recht. Dan is er helaas geen ruimte. Maar waar Jaap van Dissel naar verwees, vermoed ik, is dat in algemenere zin het beeld kon bestaan: het OMT is zo leidend ... Ik schijn een keer de woorden "de adviezen zijn heilig" te hebben gebruikt.

Mevrouw **Lammers**:

Exact.

De heer **Rutte**:

Dat is natuurlijk geen goed woord. Het goede woord moet het woord zijn dat ik gebruik in de speech van maart 2020, namelijk "wij varen op het kompas en de adviezen zijn leidend". Dat zijn verstandige teksten. Het woord "heilig" is daar een overtreffende trap van, dat dit beeld kan oproepen. Ik snap Jaap van Dissel daar helemaal in. Zo was het ook niet. Het was niet zo dat zij allesbepalend waren. Het was uiteindelijk de politiek-bestuurlijke wegging. Maar het is natuurlijk zeker belangrijk om het volgende door zo'n crisis heen steeds te blijven benoemen. De politiek is hier soeverein, maar het is wel een crisis van de gezondheidszorg. Dat betekent dat medische adviezen – dat is, denk ik, dus ook heel belangrijk – sturend en leidend zijn voor de besluitvorming.

Mevrouw **Lammers**:

Maar eigenlijk zegt u dus nu: als het OMT aangeeft dat er geen ruimte meer is, dan hoeft er dus ook geen politiek debat meer te worden gevoerd.

De heer **Rutte**:

In het kabinet wel, maar dan stopt natuurlijk ... Als het OMT zegt: "het aantal besmettingen is nu zó hoog", en dat is uiteindelijk ook een medische inschatting op basis van wat zij zien gebeuren op de verschillende indicatoren, dan stopt de optie van versoepelingen. Dan is discussie daarover niet heel zinvol meer, want dan is er dus zo'n zware situatie dat de centrale doelstellingen in gevaar zouden komen als je daarvan zou afwijken. Maar dat is wat anders dan wanneer het OMT zegt, in september 2020: "wij vinden een avondklok nodig voor de grote steden" of "wij vinden een mondkapje

niet nodig". Daar kan het kabinet natuurlijk allemaal van afwijken. Daar zie je op allerlei momenten ook dat wij onze eigen keuzes maken. Ik denk dat Van Dissel bedoelt dat je dat onderscheid maakt tussen zo'n situatie, die we hadden en die u daar beschrijft, waarin je zegt: "er zijn eigenlijk geen opties meer", versus al die andere momenten waarop je gewoon de politiek-bestuurlijke ruimte hebt om uit die advisering een weging te maken, die we ook maakten.

Mevrouw **Lammers**:

Maar het gaat hier om de verlenging van de avondklok. Dat is toch een maatregel die ... Dat is toch aan de politiek? Dan zou daar toch een politiek debat aan ten grondslag moeten liggen? Als dan het argument is "er is geen ruimte om niet te verlengen", dan is dat de conclusie, maar u zegt: er is helemaal geen debat over nodig.

De heer **Rutte**:

Ik denk dat we maatregel en situatie uit elkaar moeten houden. De avondklok was als het ware het laatste instrument in de gereedschapskist, dat we zo lang mogelijk hebben uitgesteld en waarvan we uiteindelijk de noodzaak zagen om dat ook toe te passen.

Mevrouw **Lammers**:

Was dat de laatste maatregel?

De heer **Rutte**:

Ik denk het wel. Natuurlijk zijn er altijd zwaardere denkbaar, maar in ieder geval was dat voor het kabinet toch wel in onze weging zoiets van: met onze geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en alles is dat wel het laatste dat je wilt doen. De discussie is vervolgens: is het epidemiologisch mogelijk om een versoepeling door te voeren? Als die epidemiologische ruimte er echt niet is, dan is voor wat we prioritair hadden gesteld, namelijk de avondklok zo veel mogelijk eraf halen – in de weging met onderwijs, natuurlijk, zoals ik eerder zei – die ruimte er niet. Dat is wat anders dan in een stijgend beeld kijken naar adviezen van het OMT over bijvoorbeeld de avondklok een aantal maanden eerder. Toen was het niet de laatste maatregel. Dan kun je als kabinet de ruimte nemen om te zeggen: nee, we maken een andere afweging.

Mevrouw **Lammers**:

Dus u zegt eigenlijk: als het OMT-advies zegt dat er geen ruimte is, dan is er geen politiek debat mogelijk?

De heer **Rutte**:

Nou, het OMT stelt op een gegeven moment vast dat het epidemiologisch beeld zodanig is, dat het doorvoeren van een versoepeling zou kunnen leiden tot een onbeheersbare situatie. Zo moet u het eigenlijk huiselijk vertalen. Als dat het geval is, en de eerste die je eraf wilt halen die avondklok zou zijn – nogmaals, in een weging met het onderwijs – dan moet je vaststellen dat op dat moment die ruimte er niet is. Dat is wat anders dan in een stijgend beeld te kijken naar welke maatregelen je kiest, op basis van een afweging van hoe je dat stijgende beeld interpreteert.

Mevrouw **Lammers**:

Ik heb toch nog niet echt antwoord op mijn vraag gekregen. Uiteindelijk blijft het toch altijd aan de politiek om die maatregelen af te wegen?

De heer **Rutte**:

Uiteraard. Alleen denk ik dat je als politiek eerlijk moet zeggen dat als epidemiologisch de druk zo hoog is dat het doorvoeren van een versoepeling zou leiden tot zeer waarschijnlijk een onbeheersbare situatie op een van de drie belangrijkste doelstellingen – namelijk: hoe hou je de zorg beheersbaar, hoe voorkom je dat de zorg volledig door de hoeven zou gaan qua zorgverlening aan mensen met corona? – als dat op een gegeven moment de situatie is, in combinatie met een maatregel die zó zwaar weegt als de avondklok, dat je dan ook moet vaststellen dat die epidemiologische ruimte er niet is. Natuurlijk is het zo dat het kabinet altijd kan besluiten; dat ben ik met u eens. Dat kan altijd besluiten: we doen iets anders.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, exact, maar dan ...

De heer **Rutte**:

Alleen denk ik dat je op dat moment ook eerlijk moet zijn dat dat een beetje een schijnruimte is, want die was er op dat moment puur feitelijk niet, omdat de druk op de zorg zo groot was dat dat zou hebben geleid tot een onhoudbare situatie.

Mevrouw **Lammers**:

Maar u zegt net: die ruimte moet er dus altijd zijn. Maar dat is niet wat u in die persconferentie zegt.

De heer **Rutte**:

Met reden, en dat heeft echt te maken met de druk op dat moment, met dat

stijgende aantal, dat hoge aantal besmettingen, de druk op de zorg. De discussie van de avondklok was natuurlijk dat we daarvan af wilden, in die weging met het onderwijs. Op een gegeven moment moet je ook vaststellen dat er geen ruimte is voor versoepelingen. Eigenlijk moet je dat zeggen, want als je zou versoepelen, zou dat een van de eerste zijn die je eraf haalt. Maar die ruimte is er niet.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Concluderend: als het OMT-advies zegt "er is epidemiologisch geen ruimte", dan hoeft dat debat niet gevoerd te worden volgens u.

De heer **Rutte**:

Je kunt het voeren, maar ik vind dat in die zin ook een beetje tijdverspilling, omdat dat natuurlijk echt om deskundigheid gaat en je vanuit de wetenschap wil weten: hoe wegen jullie de situatie in de ziekenhuizen? Als je daar politiek iets van gaat vinden, dan laat je een afspraak los die ik met de samenleving had gemaakt in mijn speech van 16 maart, namelijk dat wij zouden varen op het kompas van de wetenschap. Dat betekent niet – ik heb die voorbeelden net genoemd – dat je altijd al hun adviezen overneemt. Die ruimte is er altijd voor het kabinet en dat is ook steeds zo gegaan. Het betekent wel dat als er gezegd wordt "we zien een dreigende overbelasting van de zorg als het kabinet nu zou overgaan tot versoepelingen", je ook feitelijk moet vaststellen dat die ruimte er niet is.

Mevrouw **Lammers**:

Eind april adviseert het OMT opnieuw om de avondklok te verlengen. Het kabinet volgt dat advies dan niet op. Waarom volgde u toen dat wetenschappelijke advies niet op?

De heer **Rutte**:

Er was inmiddels meer ruimte ontstaan. Je zag op dat moment dat het aantal besmettingen begon af te nemen, dus er ontstond ruimte. We hadden er eerder voor gekozen om het onderwijs weer ... We hebben toch gezegd: jongeren wegen nog zwaarder dan de avondklok. Dat gebeurt iedere keer in die ongelofelijk ingewikkelde afweging die je maakt. Maar we hadden wel gezegd: de avondklok is wel de eerstvolgende die eraan gaat als er iets van ruimte ontstaat. Die ruimte was er, dus dat kon toen.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. En ...

De heer **Rutte**:

Dat laat dus ook zien dat het niet zwart-wit is. Maar op het moment dat de druk op de zorg zo groot is dat er eigenlijk helemaal geen ruimte is voor versoepelingen, dan moet je ook eerlijk met elkaar vaststellen dat die er niet is.

Mevrouw **Lammers**:

U zei net: vanwege die drie belangrijke doelstellingen kon het eigenlijk niet anders. Maar voor de schorsing bespraken we ook nog het vierde doel, waarvan u zegt: dat woog altijd al mee.

De heer **Rutte**:

Zeker.

Mevrouw **Lammers**:

Het vierde doel was het beperken van de maatschappelijke schade. Hoe zit dat dan?

De heer **Rutte**:

Dat ziet u terug in het feit dat wij de afweging hebben gemaakt om het onderwijs toch voor te laten gaan op het afschaffen van de avondklok, omdat wij in een politieke discussie in het kabinet zeiden: dat weegt toch nog zwaarder.

Mevrouw **Lammers**:

En in dit specifieke geval?

De heer **Rutte**:

Toen was het onderwijs dus open. We hadden eerder, bij het invoeren van de avondklok, natuurlijk ook beloofd: die gaat er als eerste af. Dat hebben we niet gedaan, omdat we uiteindelijk in de finale weging hebben gezegd: onderwijs gaat toch voor. Het onderwijs was inmiddels voorgegaan. Er was weer enige ruimte. Dan gaat de avondklok er dus ook echt af.

Mevrouw **Lammers**:

Ik bedoel meer de verlenging van de avondklok. U zei voor de pauze: dat vierde doel wogen wij al mee. Waar werd dat dan meegewogen?

De heer **Rutte**:

Als er ruimte ontstaat in de mate van oploop van het virus, dus als, zoals ik net schetste, de druk op de zorg zodanig is dat er ruimte ontstaat om

bepaalde maatregelen los te laten, dan is dat vierde doel natuurlijk heel belangrijk, omdat het je adviseert over en je eigenlijk stuurt naar welke maatregelen je dan als eerste wil loslaten. Het kabinet heeft eigenlijk steeds de weging gemaakt dat jongeren, dus onderwijs en sport voor jongeren, dan voorgaan op drie andere afwegingen, namelijk wat je doet met cultuur, de winkels en bijvoorbeeld bibliotheken. De positie van jongeren is eigenlijk, juist ook vanwege het aspect dat we daar bespraken, dat vierde doel, dus bepalend geweest om te kunnen zeggen: eerst het onderwijs open en pas daarna andere dingen.

Mevrouw **Lammers**:

En u vindt niet dat dat vierde doel juist in dat politieke debat, bij die weging, had moeten worden besproken?

De heer **Rutte**:

Het komt natuurlijk aan de orde als er ruimte ontstaat. Kijk, als er een code zwart zou dreigen doordat we zouden gaan verruimen waar dat niet kon, dan had je naar een andere strategie gemoeten, die we niet wilden. Dat is de strategie van het virus meer rond laten gaan. Daar zou ik niet voor zijn, want dat zou enorme gevolgen hebben gehad voor de gezondheidszorg. Er was natuurlijk door de hele crisis heen, in heel Europa, een evenwichtsbalk tussen eigen verantwoordelijkheid en ingrijpen, maar ook tussen de maatregelen en de impact. Daarin heb je natuurlijk iedere keer ongelofelijk zware dilemma's te wegen en daarin was juist dat Catshuis zo belangrijk, om dat in enige mate van rust met elkaar te doen en om bijvoorbeeld in februari 2021 te zeggen: toch eerst dat onderwijs, nog voor de avondklok.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Jaap van Dissel heeft in zijn verhoor gezegd dat in die OMT-adviezen eigenlijk altijd een bepaalde mate van onzekerheid zit. Hoe gaat u om met de onzekerheid die er in zo'n OMT-advies, zo'n wetenschappelijk advies, zit?

De heer **Rutte**:

Dat is eigenlijk iets dat ik steeds door de crisis heen probeerde te zeggen: dat je vaart in de mist, dat je besluiten neemt met ongeveer 50% kennis.

Mevrouw **Lammers**:

Maar is dat niet inherent aan een crisis?

De heer **Rutte**:

Niet per se. Als zich een orkaan voordoet en je de gevolgen van die orkaan

moet oplossen met elkaar, is dat anders. Dat was het geval met Sint-Maarten in 2017 of de verschrikkelijke ramp met MH17. Dan weet je de feiten en op basis van die feiten kun je proberen de situatie te beïnvloeden. Hier heb je te maken met een uitermate onvoorspelbaar virus. Door de iteraties, de veranderingen die het doormaakte gedurende de twee jaar, wist het ons steeds weer te verbazen, waardoor wendbaarheid heel belangrijk was. Dan is het heel belangrijk dat je je met de wetenschap verstaat over: wat is het laatste dat we moeten weten met elkaar?

Mevrouw **Lammers**:

Had u in die andere crisissen toen u besluiten moest nemen al wel alle informatie?

De heer **Rutte**:

Meer. Meer. Omdat de meeste crises natuurlijk ... Als het gaat om iets verschrikkelijks als een aanslag of inderdaad de verschrikkelijke ramp met de MH17 of de orkaan op Sint-Maarten ... Op deze verschillende momenten is de crisisstructuur geactiveerd in de tijd dat ik premier was. Natuurlijk heb je ook dan te maken met onzekerheden, maar je hebt niet te maken met iets waarvan je als politicus gewoon de kennis niet hebt over hoe het zich gaat ontwikkelen. Dat was wel het geval bij een gezondheidszorgcrisis zoals we die hadden. Daarom vond ik het zo belangrijk om meteen tegen Nederland te zeggen: ik ben politicus, ik ben premier, ik spreek u toe, maar u moet weten dat wij zullen varen op het kompas van de wetenschap. Ik ging er namelijk van uit – dat heb ik ook terug gekregen en dat vond ik zelf ook heel belangrijk – dat mensen het belangrijk vinden dat de politiek niet gaat freewheelen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet.

De **voorzitter**:

Meneer Rutte, u gaf aan dat het OMT-advies zwaarwegend en ook leidend was. U gaf ook aan dat op het moment dat er versoepeld kon worden, er meer aandacht was voor het vierde doel: het beperken van de

maatschappelijke gevolgen. Hoe woog u die meer kwantitatieve data van het OMT ten opzichte van de kwalitatieve data van bijvoorbeeld het Sociaal en Cultureel Planbureau op het moment dat de ruimte om te versoepelen er wel was?

De heer **Rutte**:

Ja, en mag ik daaraan toevoegen: de ruimte die er is in de mate van ophoop van het virus, als je nog ruimte hebt om te wegen welke maatregelen je eerst neemt. Wat ik net zei, voor het kabinet was daarbij leidend de positie van onze jeugd en daarmee het onderwijs. Sport voor jongeren woog heel zwaar. Waar het ging om de financieel-economische aspecten van de crisis konden wij natuurlijk maatregelen nemen die helemaal losstonden van het virus zelf, maar die wel direct konden helpen om de gevolgen op te vangen. Daarmee vang je niet op dat een eigenaar van een bedrijf door een hele zware tijd gaat als zijn bedrijf dicht is. Je kunt wel proberen te voorkomen dat het bedrijf ook nog failliet gaat. Dat konden we doen met de financieel-economische maatregelen. Zo probeer je iedere keer met elkaar die mix te maken en ook met de samenleving in gesprek te zijn, bijvoorbeeld met de cultuursector, toen we wat later kwamen met testen. Wat kun je doen met een open samenleving? Later in de crisisbestrijding was er een project om te kijken of grote evenementen konden doorgaan, bijvoorbeeld, toen die testcapaciteit er was, als iedereen werd getest. Dat zijn momenten dat je met de samenleving, ondanks grote virusdruk, kunt proberen om gevolgen zo veel mogelijk te beperken.

De **voorzitter**:

U noemt bijvoorbeeld de impact op de jeugd en het onderwijs in relatie tot het bedrijfsleven. Maar er waren ook aspecten zoals vereenzaming onder ouderen.

De heer **Rutte**:

Ja.

De **voorzitter**:

Waar vindt dan de weging plaats en op welke manier?

De heer **Rutte**:

Dit was natuurlijk een duivels probleem dat leidde tot grote emoties, ook bij ons, maar zeker en in de eerste plaats bij de mensen die het betrof, dus de familie en de ouderen zelf, in een fase waarin de verpleeghuizen dicht waren. Als we het niet gedaan hadden, hadden waarschijnlijk veel meer mensen in

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

verpleeghuizen het niet overleefd. Ik denk dat de maatregel onvermijdelijk was, maar het had wel dit verschrikkelijke gevolg van vereenzaming.

De **voorzitter**:

Maar dan toch terug naar de vraag. Op het moment dat er versoepeld kan worden, komt er meer aandacht voor het vierde doel, gaf u aan. Als er ruimte ...

De heer **Rutte**:

Nee, zo wil ik het niet zeggen. Ik wil alleen zeggen dat het vierde doel constant wordt besproken. Ook als je een maatregel neemt, ga je kijken, bijvoorbeeld in het onderwijs, of je onder bepaalde voorwaarden er misschien voor kunt zorgen dat de klassen voor de helft bij elkaar komen. Je kunt proberen met tablets het onderwijs zo goed mogelijk door te laten gaan. Mensen zien elkaar dan niet letterlijk en ze kunnen elkaar niet vasthouden, maar via moderne technologie kunnen ze wel aan het onderwijs blijven deelnemen. Ons onderwijs heeft dat ontzettend knap gedaan, waardoor de scholen gemiddeld genomen ... Ik heb veel voorbeelden gezien, ook in het hoger onderwijs. Het onderwijs kon hierdoor zo veel mogelijk doorgaan in periodes van lockdown. Dat zijn allemaal mitigerende maatregelen waarmee je probeert de gevolgen enigszins te ondervangen. Je kunt echter niet wegnemen dat als er een dreiging is, een van de hoofddoelen van de bestrijding van de crisis volkomen in gevaar komt. Je kunt niet zeggen: ik laat het toch slippen, met het risico van een code zwart of het risico dat kwetsbare mensen extra kwetsbaar worden. Dat gaat niet.

De **voorzitter**:

U geeft aan dat dat vierde doel constant wordt meegewogen. U geeft ook aan dat het OMT-advies leidend was. Op het moment dat er dan versoepeld wordt – ik probeer het scherp te krijgen – hoe weeg je dan bijvoorbeeld vereenzaming van ouderen of van jongeren?

De heer **Rutte**:

Dat is de reden waarom ik zei dat we, bijvoorbeeld bij het onderwijs, ervoor kozen om dat prioritair te hebben en als het kon, als die ruimte er weer was – in april 2020, in februari 2021 – het onderwijs weer ruimte te geven en sport voor jongeren ruimte te geven.

De **voorzitter**:

Dan gaat het over jongeren. Ik heb het ook over ouderen. Juist omdat dit meer gaat om kwalitatieve data: hoe vindt die weging dan plaats?

De heer **Rutte**:

Ja, dat is een weging die we hebben, waarbij ook bij de verpleeghuizen in de loop van de tijd de aanpak wat kon veranderen. Maar er was natuurlijk nog steeds sprake van een grote mate van vereenzaming. Je kunt helaas niet ... Ik zei het eerder, het is allemaal kiezen uit kwaden. Je kunt de gevolgen niet helemaal wegnemen. Je kunt wel er met elkaar over praten en je kunt met de sector praten; de betrokken ministers hadden daar veel contact mee. Ik probeerde zelf ook werkbezoeken af te leggen om te snappen wat er gebeurde, te snappen hoe we de gevolgen, als het maar enigszins kon, konden proberen op te vangen met elkaar. Maar het is niet zo dat we de luxe hadden om te zeggen: omdat die effecten er zijn, nemen we de maatregelen niet meer. Dat zou immers hebben geleid tot het loslaten van de gedachte dat je niet naar een samenleving toe wilt waarin de gezondheidszorg het niet meer aankan.

De **voorzitter**:

Oké, dan gaan we naar het volgende onderwerp en daarvoor geef ik collega Poortman het woord.

De heer **Poortman**:

Dank. Dat gaat er min of meer op door, al zetten we een stap opzij om het onderwerp iets te verbreden. We gaan het hebben over het meewegen van andere adviezen dan het OMT-advies.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Poortman**:

De aanleiding voor onze vragen is het OVV-rapport uit 2022 – dan heb ik het over deel 2 – dat het kabinet een medische tunnelvisie aanwreef vanwege het OMT-advies dat heel dominant is. Ik hoorde u net ook zeggen – en andere kabinetsleden zeggen dat ook, bijvoorbeeld Wouter Koolmees afgelopen woensdag – dat jullie je best hebben gedaan om de maatschappelijke afwegingen een plek te geven. Tegelijkertijd blijft die zweem eroverheen hangen dat dat niet helemaal gelukt is omdat verschillende instanties zeggen dat het niet helemaal is gelukt. Het OMT hamert een paar keer op de deur, en de trojka binnen het kabinet heeft wat proberen aan te geven, net als andere adviesorganen. Ook het OVV concludeert uiteindelijk dat er sprake was van een medische tunnelvisie. Hoe beoordeelt u die tunnelvisie zelf?

De heer **Rutte**:

Kijk, ik moet erop wijzen dat het natuurlijk in de kern een medische crisis was, een gezondheidszorgcrisis. Het was een crisis waarbij mensen ernstig ziek konden worden door dit virus. Het virus springt over doordat je te dicht bij elkaar bent. Gebeurt dat te vaak en worden te veel mensen ziek, dan leidt dat tot een situatie waarin mensen die ernstig ziek zijn niet meer behandeld kunnen worden. Dat feit kun je niet wegnemen. Daar begint het in de kern mee. Vervolgens dwingt je dat tot het nemen van maatregelen. Tenminste, als je het met mij eens bent – ik denk dat dat toen politiek breed gesteund werd, in heel continentaal Europa tenminste – dat als je wilt voorkomen dat mensen in het ziekenhuis komen en niet geholpen kunnen worden of dat je moet zeggen dat je ouderen en kwetsbaren niet hebt kunnen beschermen, je maatregelen moet nemen. Die maatregelen hebben vergaande gevolgen. Dat betekent dus dat je bij die maatregelen aan de ene kant iets makkelijker – het is nog steeds heel ingewikkeld – iets kunt doen aan: hoe voorkom ik aan de economische kant van de samenleving dat ondernemingen of cultuurinstellingen failliet gaan? We hadden, zoals Wouter Koolmees dacht ik schetste, diepe zakken, omdat onze overheidsfinanciën gezond waren. We hadden bijna geen of een lage staatsschuld en we konden ik denk 40 miljard tot 80 miljard vrijmaken om dit te doen. Als het gaat om de gevolgen voor jongeren en voor ouderen, voor vereenzaming, is het natuurlijk veel complexer.

De heer **Poortman**:

Dan terug naar waar u dit antwoord mee begon. Ik realiseer me dat ik paraphraseer, dus als ik u woorden in de mond leg, corrigeer me dan.

De heer **Rutte**:

Ga ik doen.

De heer **Poortman**:

U zegt dat in essentie corona een gezondheidscrisis was.

De heer **Rutte**:

Daar begint het mee.

De heer **Poortman**:

Daar begint het mee.

De heer **Rutte**:

Het was niet zo dat we dachten: we gaan zomaar een lockdown doen. Het

was nodig vanwege een virus dat zich aan het verspreiden was en vergaande gevolgen had voor de volksgezondheid.

De heer **Poortman**:
Geldt die ...

De heer **Rutte**:
Daar vertrekt het.

De heer **Poortman**:
Ja. En geldt dat dan voor die hele twee jaar, of bent u het op een gegeven moment ook anders gaan duiden dan als een gezondheidscrisis?

De heer **Rutte**:
We hebben de doelstellingen nooit veranderd. De doelstellingen zijn altijd gebleven dat we code zwart in de zorg en/of ernstige gevolgen voor mensen met een zwakkere gezondheid en ouderen wilden voorkomen en dat we wisten waar het virus zich bewoog, in de context van: hoe kan ik proberen die maatregelen – daarvoor moet je maatregelen nemen – zo te nemen dat de impact minimaal is? Op het moment dat je een maatregel met een impact neemt ... Neem een avondklok of een scholensluiting. Als je zou zeggen "ik neem de maatregel niet, vanwege het vierde doel" – dat had ook gekund – dan laat je in feite je hoofddoelstelling los, namelijk dat als er tenminste geen alternatieven zijn, en die waren er op een gegeven moment ook niet meer ... Op een gegeven moment zijn alle vliegtuigen, alle fighter jets, in de lucht en zijn er geen reserves meer.

De heer **Poortman**:
Maar zegt u dan ook dat dat vierde doel dus eigenlijk een beetje haaks stond op die andere drie doelen, als je goede maatregelen zou willen nemen?

De heer **Rutte**:
Nee. Nee. Alleen, dat vierde doel hadden we natuurlijk niet in isolatie. Dat vierde doel is eigenlijk wat altijd sturend is voor ons leven, buiten een gezondheidszorgcrisis. Dat vierde doel werd zo pregnant omdat we een gezondheidszorgcrisis hadden waar je maatregelen voor moest nemen die vergaande gevolgen hebben voor de samenleving en voor de economie.

De heer **Poortman**:
Maar kreeg u op een gegeven moment niet het gevoel, of misschien meer dan een gevoel, van "we zijn nu een tijdje op weg in die crisis en nu wordt

het eerder een maatschappelijke crisis als ik kijk naar de impact die het virus maar ook de maatregelen hebben, dan dat het alleen een gezondheidscrisis is"?

De heer **Rutte**:

Zeker. Maar als je dat zou vaststellen dan zou je bijvoorbeeld ... Ik herinner me dat ik in oktober 2021 in Albanië was en in het vliegtuig stapte om terug te vliegen. Toen hoorden we: we hebben morgen weer overleg; het ziet er slecht uit. Toen dacht ik: nééé, dit wordt de derde golf! Ik werd echt heel erg somber en heb die hele weg terug zwijgend voor me uit zitten staren. De volgende dag hebben we overlegd. Stel dat we toen gezegd hadden "het is" – in uw woorden – "een maatschappelijke crisis en we nemen geen maatregelen", dan laat je de doelstelling los. Dat zou met de deltavariant die toen rondging en die uiteindelijk leidde tot 800 mensen op de intensive care of zelfs meer, immers hebben geleid tot een code zwart.

De heer **Poortman**:

Maar in mijn beleving betekent dat niet per se dat je dat doel loslaat. Je kunt immers ook zeggen: die maatschappelijke effecten beginnen zo sterk te wegen, die beginnen hun sporen zo na te laten in de samenleving dat we die schade niet meer aandurven. Het is niet of-of, dit kan ook een redeneerlijn zijn.

De heer **Rutte**:

Maar wat is dan de optie? Stel dat ik met uw gedachte mee zou gaan en zeg: het is niet of-of. Maar er is geen en-en. Je kunt niet zeggen: ik voorkom een situatie waarin de zorg overbelast raakt zonder dat die maatschappelijke effecten zich voordoen. Je kunt wel proberen om die zo lang mogelijk uit te stellen, effecten te verminderen, te kijken of je met allerlei programma's eromheen toch iets kunt organiseren. Dat proberen we natuurlijk allemaal. Maar in het leven is er in zo'n crisis helaas geen en-en. Er is alleen een of-of, waarbij je die tweede "of" natuurlijk zo lang mogelijk probeert uit te stellen, bijvoorbeeld door iets wat we in september 2020 iets te lang hebben gedaan: regionaal werken. "O, laten we hopen dat het werkt, want dan hoeven we nationaal niet hele zware maatregelen te nemen", want die hebben zulke vergaande gevolgen. Dat hadden we natuurlijk gezien in de eerste golf en nu zaten we in oktober '21 – dat was een heel deprimerend moment – in de derde golf. We hebben toen weer, richting de kerst ... Uiteindelijk kwam omikron en dat bleek gelukkig mee te vallen. Maar goed, in de aanloop daarnaartoe hebben we weer verschrikkelijk zware maatregelen moeten nemen.

De heer **Poortman**:

Daarbij bleef het in essentie dus een gezondheidscrisis, want dat was steeds het leidende ...

De heer **Rutte**:

De maatschappelijke impact ... Normaal gesproken is de politiek er voor het vierde doel. De politiek is er namelijk om ervoor te zorgen dat er een sterke economie is met een bevolking die goed opgeleid is, een economie waarin veel banen zijn, om ervoor te zorgen dat de overheidsfinanciën gezond zijn en dat mensen hun leven kunnen leven. Dan heb je natuurlijk verschillen tussen sociaaldemocratie, liberalisme en christendemocratie; accenten, maar laten we eerlijk zijn, in de kern zijn die verschillen natuurlijk ook weer niet overdreven. Dat is waar de politiek voor is. Nu heb je te maken met een gezondheidszorgcrisis waarbij dat vierde doel, dat normaal gesproken het hoofddoel van de politiek is, zwaar onder druk staat. Vandaar dat het vanaf het eerste moment zo zwaar op tafel lag, want het is natuurlijk totaal contracultureel om te zeggen: ik ga een samenleving vragen om contactmomenten te beperken, om scholen dicht te doen. Dat wil je toch helemaal niet? Maar als je het niet doet ... Maar het was geen keuze.

De heer **Poortman**:

Helder. Uiteindelijk komt dan toch het idee dat er behoefte is aan een brede maatschappelijke toets, zoals dat is gaan heten in de stukken om het kabinet heen. Welke onderdelen zouden deel uit moeten maken van die brede maatschappelijke toets?

De heer **Rutte**:

Eigenlijk alle aspecten die we steeds meewogen. Het interessante is ... Later, toen dat MIT, Maatschappelijk Impact Team, er was, hebben we weleens geoefend, ook geoefend met een situatie van een opnieuw sterk oplopend virus en uiteindelijk kwam je, bizar genoeg, toch weer op dezelfde keuzes uit. Ook met een Maatschappelijk Impact Team verliest uiteindelijk dat vierde doel toch aan kracht op het moment dat een situatie dreigt waarin ouderen en mensen met een zwakke gezondheid kwetsbaar zijn of de zorg overbelast dreigt te raken. Toen we daarmee oefenden – dat was veel later, in 2022 – met Jolanda Sap, die toen voortreffelijk leiding gaf aan die club, kwam je uiteindelijk toch weer in afwegingen terecht die we twee jaar eerder ook hadden gemaakt.

De heer **Poortman**:

Wat mij betreft is wat u op tafel legt helder, dus ik heb verder geen vragen op dit onderwerp.

De heer **Rutte**:

Dank.

De **voorzitter**:

Ik heb ook geen aanvullingen op dit onderwerp. Collega Lammers, heeft u aanvullingen?

Mevrouw **Lammers**:

Nee, ik ook niet.

De **voorzitter**:

Dan kunt u direct door naar het volgende onderwerp.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Graag zou ik het nog met u hebben over de aansturing van het coronabeleid. Kunt u eens uitleggen welke bewindspersonen het meest betrokken waren bij het coronabeleid?

De heer **Rutte**:

Ja. Dat was natuurlijk in de eerste plaats de minister die gaat over de wet op de publieke gezondheidszorg. Dat was dus Bruno Bruins. Vanaf 18, 19 maart, zeg ik uit mijn hoofd, nadat Bruno was gestopt, werd dat Hugo de Jonge. Hugo de Jonge hield zijn portefeuille, maar kreeg de eindverantwoordelijkheid voor de crisis vanuit VWS. Dat is een. Twee is natuurlijk degene die op VWS verantwoordelijk is voor de ziekenhuiszorg. Dat was Martin van Rijn aanvankelijk, als opvolger van Bruno Bruins, en daarna Tamara van Ark. Heel belangrijk in het geheel was natuurlijk de rol van de minister van Justitie en Veiligheid, Ferd Grapperhaus. Hij is ontzettend belangrijk geweest in de hele discussie, omdat hij moest zorgen voor het overleg met de veiligheidsregio's, bijvoorbeeld. Dat was ook het wettelijk kader van waaruit we werkten tot we in december de tijdelijke wet kregen die een nieuw wettelijk kader bood. Maar hij is ook heel belangrijk geweest – en dat deed hij ook goed – bij het houden van contact met die 25 regioburgemeesters om met elkaar toch een soort gemeenschappelijkheid te hebben van de hele aanpak. De premier, ikzelf, was natuurlijk eindverantwoordelijk voor het kabinetsbeleid en is daar natuurlijk altijd eindverantwoordelijk voor. Grondwettelijk gezien is dat helemaal zo, want

wettelijk gezien is dat de primus inter pares. Maar ik denk dat je sinds Joop den Uyl kunt zeggen dat de rol van premier feitelijk is uitgegroeid tot die rol. Dat gaf voor mij de onvermijdelijke noodzaak om ook zelf heel zichtbaar te zijn.

Mevrouw **Lammers**:

En hoe zag die dagelijkse aansturing er dan uit?

De heer **Rutte**:

Dat gebeurde dus in de eerste plaats vanuit Hugo de Jonge, vanuit de minister van VWS, eindverantwoordelijk voor het departement en na het vertrek – dat was hij al – ook eindverantwoordelijk voor de crisisbestrijding. Dat betekende dat, waar het ging om alle praktische aspecten, zoals de corona-app in het begin, het vaccinatiebeleid et cetera, het allemaal in de eerste plaats begon bij hem. De minister voor Medische Zorg zorgde ervoor dat we het maximale deden om ervoor te zorgen dat de zorg als geheel het aankon. De minister van Justitie en Veiligheid zorgde voor contact met de veiligheidsregio's, het hele juridisch kader en het dwarsdenken, wat ontzettend belangrijk was in dezen en wat hij ook goed deed. Daarnaast kwamen daar natuurlijk heel snel de drie ministers die gingen over de economie bij, omdat er natuurlijk vergaande economische gevolgen waren. Vanaf begin april kwamen zij ook ... Dat waren dus Koolmees, Hoekstra en Wiebes, die met elkaar het knapste economische steunpakket van Europa hebben gemaakt; ik denk dat je dat wel mag zeggen.

Mevrouw **Lammers**:

Bereidde u die besluitvorming voor de ministerraad eigenlijk voor met die eerste vier, dus minister De Jonge, minister Grapperhaus, minister Van Ark en uzelf?

De heer **Rutte**:

Wat we deden, was het volgende. Meestal begon de cyclus voor ons toch met het Catshuisoverleg. Dat had een veel bredere samenstelling. Dat was niet iedere week. Gemiddeld genomen was dat eens in de twee weken, in het begin wat vaker en ook wat vaker als het virus opliep, op basis van het OMT. Het Torentjesoverleg was vooral bedoeld om even, ook voor mij, een check-in te doen: hoe gaat het met iedereen? De mentale belasting van de ministers was namelijk enorm. Maar het was ook bedoeld om te kijken: hoe staat het met de uitvoering van de besluiten? Want de besluitvorming liep natuurlijk via de MCCb – dat is die ministeriële commissie in de crisisstructuur – en vanaf juni via de Ministeriële Commissie Covid-19. Die

had het voordeel dat daar per definitie de integrale weging werd gemaakt, omdat alle minister daarbij konden zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Dat werd ook wel "de cockpit" genoemd. Dat waren dus de belangrijkste ...

De heer **Rutte**:

Ja, maar niet als we de besluiten voorbereidden. De cockpit betekent dat we heel erg keken naar de uitvoering van de besluiten: wat zijn de eerste indrukken, Jaap van Dissel, van wat jullie zien op de radar, en is er sprake van een oplopende of juist een afnemende druk waar het gaat om het virus? Dat is het beroemde R-getal. In functie daarvan werd dan gekeken of er een Catshuisoverleg nodig was, ja of nee.

Mevrouw **Lammers**:

Wij hebben vanmorgen ook de heer Schoof hier gehad.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Hij zei dat er door het Torentjesoverleg eigenlijk een eigen dynamiek ontstond bij de meest betrokken personen, dus bij de vier die ik net noemde.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Dat gaf zowel ambtelijk als politiek soms onrust. Kunt u dat uitleggen?

De heer **Rutte**:

Nee, dat kan ik niet uitleggen. Wat ik wel kan zeggen, is dat het waar is dat dit natuurlijk de meest betrokken personen, de eerstverantwoordelijken waren. Dat klopt. Dat waren deze vier, of eigenlijk drie plus ik. Omdat dit zo'n grote crisis was, vond ik dat ik niet kon zeggen: ik laat dit aan de vakministers en af en toe doe ik de deur open met de vraag "jongens, is er nog koffie nodig?" Nee, ik moest daarbij zijn, ook omdat ik natuurlijk mede het gezicht was. Bij zo'n grote crisis die zo'n impact heeft op de samenleving, verwacht men ook, terecht, dat het leiderschap van de premier zichtbaar is.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe kan het dan ... Ik citeer de heer Schoof even, die zegt: "Maar ik kan me goed voorstellen dat de collega's die niet tot de inner circle behoorden, af en toe dachten: wat gebeurt daar?"

De heer **Rutte**:

Jawel, maar ik schetste net Ank Bijleveld voor het Catshuis, die weleens zei: waarom ben ik daar niet bij? Er was natuurlijk altijd ...

Mevrouw **Lammers**:

Mocht zij daar altijd bij zijn? Mocht iedereen daar altijd bij zijn?

De heer **Rutte**:

Nee, in het Catshuis niet. Voor het Catshuis ...

Mevrouw **Lammers**:

Wie bepaalde dat?

De heer **Rutte**:

... werd ambtelijk gekeken: wie komen erbij? Dat werd met mij besproken. Dan zei ik: laten we het inderdaad zo doen. Wat ik wilde, was dwarsdenken, dus dat daar ook mensen bij zaten met een economische achtergrond en mensen die meer vanuit het culturele perspectief keken. Maar als wij in het Catshuis het hele kabinet hadden gehad, dan was dat in feite een MCC-19 geworden.

Mevrouw **Lammers**:

Maar u zei net: "Ik zeg dan: ja, dat is goed; laten we het zo doen."

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Wie stelde dat dan voor?

De heer **Rutte**:

Er werd ambtelijk gekeken van wie het, gegeven het soort vraagstuk dat die zondag voorlag, het meest logisch was dat ze erbij zouden zijn. Dat was altijd een brede afvaardiging uit het kabinet. We hebben er eigenlijk nooit echt discussie over gehad, want men wist dat ik het belangrijk vond dat daar

ook het gesprek plaatsvond. Ik vond en vind dat in zo'n grote crisis interne tegenspraak ontzettend belangrijk is.

Mevrouw **Lammers**:

Door wie werd dat ambtelijk gedaan? U zegt "ambtelijk", maar wie was dat?

De heer **Rutte**:

Gewoon de betrokken ambtenaren van de departementen die ondersteunend waren aan Hugo de Jonge, mijzelf en Ferd Grapperhaus. Dan werd er even overleg gevoerd: "Rutte vindt het belangrijk dat daar een brede afvaardiging is, want anders zit je met het groepje uit het Torentje." Daar waren ze het ook wel mee eens, geloof ik. Dat werd dus een bredere samenstelling. Daar waren voor de economische steunpakketten gericht ministers bij. Daar waren vaak de ministers bij die meer met cultuur en het onderwijs bezig waren. Ik schetste eerder vanmiddag de discussie met Arie Slob in november 2021 over de scholen. Dat waren echt discussies die zich daar afspeelden.

Mevrouw **Lammers**:

Maar het waren dus ambtenaren van de vakdepartementen die bepaalden of het nodig was ...

De heer **Rutte**:

Ik bepaalde. Zij dachten ... Alles werkte op basis van voorstellen, maar uiteindelijk besliste ik. Ik besliste wie er was in het Catshuis.

Mevrouw **Lammers**:

Maar zij deden de voorstellen ten aanzien van wie er wel of niet bij dat Torentjesoverleg was.

De heer **Rutte**:

Op basis van de wensen die ik had geuit – die wisten ze ook – om te zorgen dat dat een breed samengesteld overleg is. Maar het was niet het hele kabinet. Als we er alle 30 of – hoeveel waren het er toen? – 28 zouden zijn, dan was het in feite de Ministeriële Commissie Covid-19. Die kwam een paar dagen later al bij elkaar. Het was juist bedoeld om eens in alle rust met een iets kleinere groep te spreken. Daarmee voorkom je ook dat die kerngroep van vier allesbepalend is.

Mevrouw **Lammers**:

Ik merk dat u af en toe over het Catshuis spreekt en af en toe over het Torentjesoverleg, maar dit gaat allemaal over het Torentjesoverleg?

De heer **Rutte**:

Neenee, allemaal over het Catshuis. Nee, sorry, dan ben ik onduidelijk. Voor het Catshuis op zondag, als dat bij elkaar kwam, was er de vraag: wie is daarbij? Ik vond het belangrijk dat dat het moment was waarop de verschillende aspecten van de hoofdoelen van het beleid plus de economische en maatschappelijke gevolgen in volle breedte met elkaar konden worden bediscussieerd.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe zit dat dan bij een Torentjesoverleg?

De heer **Rutte**:

Het Torentje had veel meer een vaste samenstelling, bestaande uit de ministers die er het meest bij betrokken waren. Soms hadden we er wel wat mensen bij. Jaap van Dissel was er vaak bij en anderen. Maar in de kern waren het toch eigenlijk altijd die vier.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dus dat is altijd een vaste club mensen, ook wel "de cockpit" genoemd. Hoe ziet u dan de uitspraak van de heer Schoof?

De heer **Rutte**:

U moet 'm nog één keer herhalen, want ik heb niet kunnen kijken vanmorgen.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik ga het nog een keer herhalen.

De heer **Rutte**:

Sorry, ja.

Mevrouw **Lammers**:

De heer Schoof zei letterlijk: "Maar ik kan me goed voorstellen dat de collega's die niet tot de inner circle behoorden, af en toe dachten: wat gebeurt daar?"

De heer **Rutte**:

Maar dat snap ik! Altijd als er in een kabinet overleggen zijn, denken de mensen die er niet bij zijn: wat gebeurt er? Dat is altijd zo. Het is onvermijdelijk dat de meest betrokken bewindslieden ... Een paar jaar later of, sorry, daarvoor begon de crisis rondom stikstof. Dat is even een

voorbeeld. Dan hebben we ook heel regelmatig overleg met de ministers die over stikstof gaan, en daar ben ik zelf dan ook bij. Natuurlijk zijn er dan ook anderen, die denken: wat zitten ze daar te bedisselen? Ja, dat is onvermijdelijk.

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u zich dan voorstellen – dat is ook wat de heer Schoof vanmorgen zei – dat dat een bepaalde dynamiek geeft als zij vervolgens in het Catshuisoverleg komen?

De heer **Rutte**:

Nou, eerlijk gezegd niet. Als hij het zo gesteld heeft, ben ik het er niet helemaal mee eens. Ik vond het ook mijn taak om ervoor te zorgen dat het kabinet ... Uiteindelijk is er een moment dat het kabinet in totale weging de besluiten neemt. Dat is in de ministeriële commissie op dinsdag. Voorbereidend daarop is er het Catshuisoverleg, waar je weegt et cetera in een brede samenstelling, dus niet alleen met de vier ministers die het meest met het beleid bezig zijn. Ik vond het ook mijn taak om ervoor te zorgen dat juist die spanning ... Kijk, als je zegt dat je integraal gaat afwegen, dan moet je ook bereid zijn die spanning in volle hevigheid te laten doorklinken. De sfeer was in het kabinet zo dat dat kon, dat we ook echt weleens een flinke ruzie konden hebben zonder dat dat gevolgen had voor de persoonlijke verhoudingen. Ik was er blij mee als er af en toe zo'n ruzie was, want dat betekende dat het echt ergens over ging. We zijn politici. Dan gaat het niet eens over je partijpet, maar dan gaat het om wat je echt vindt op dat moment. Daar was dat Catshuis voor bedoeld.

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u zich dan ook voorstellen dat als de mensen uit die cockpit meerdere keren per week samenzitten en over zaken praten – waarover weten we niet, want er zijn geen notulen – zij vervolgens in het Catshuis zo op elkaar ingespeeld zijn en weten wat elkaars standpunten zijn dat andere mensen het moeilijk vinden om daarbij te komen?

De heer **Rutte**:

Ja, maar we moeten natuurlijk ook niet vergeten dat het Catshuis als input kreeg waar het OMT op de vrijdag daarvoor over gesproken had. Dat was nadat wij voor de laatste keer met die vier bij elkaar hadden gezeten. Met die vier spraken wij heel sterk over wat voor trends we zagen, over hoe het ging met de uitvoering van de besluiten. We hebben daar heel veel gesproken over het vaccinatiebeleid: hoe loopt het daarmee? We hebben aan

het begin veel gesproken over de corona-app. We hebben over al dat soort praktische vraagstukken gesproken, ook over hoe het liep met de beddenspreiding. Dat zijn allemaal dingen waar je de rest van het kabinet niet mee wilt belasten, omdat dat natuurlijk in sterke mate een verantwoordelijkheid is van de vakministers. De meer principiële vragen over hoe je omgaat met een oplopende virusdruk, moesten natuurlijk in het Catshuis aan de orde komen, in de zin van de weging. Dat moest leiden tot besluitvorming op de dinsdagen, op basis van het OMT dat op vrijdag had vergaderd. Al hadden wij daar stiekem met elkaar gedacht "we gaan het al helemaal voorkoken", dan had dat dus helemaal niet gekund.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom behoorde bijvoorbeeld de minister van BZK, Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, dan niet tot de cockpit? Zij was medeondertekenaar van alle Kamerbrieven, van de tijdelijke wet en ook nog van de regelingen waarmee de maatregelenpakketten werden ingediend.

De heer **Rutte**:

Dat was natuurlijk ergens ook omdat je probeert dat overleg in het Torentje ... Dat was uiteindelijk inderdaad in een andere ruimte vanwege de 1,5 meter. Maar dat overleg is natuurlijk tussen ministers die daar iedere dag mee bezig zijn. Ferd Grapperhaus, de minister van Justitie, is daar iedere dag mee bezig, want hij is de hele dag in gesprek met de veiligheidsregio's. Wat speelt er? Hoe gaan we om met de avondklokrellen? Al dat soort vraagstukken bespraken wij in het Torentje. Dat waren allemaal praktische aspecten die niet gingen over het wel of niet invoeren van een avondklok of het wel of niet nemen van zwaardere maatregelen. Al dat soort fundamentele vragen waar u mij vandaag ook over bevraagt, kwamen echt aan de orde in het Catshuis, niet in het Torentje.

Mevrouw **Lammers**:

Maar als daar allemaal praktische vraagstukken worden besproken, waarom is er dan niet voor gekozen om daar notulen van te laten maken?

De heer **Rutte**:

Daar zijn korte verslagen van gemaakt – die heeft u ook gehad, denk ik – vanaf 1 januari, maar uitgebreide notulen niet.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom niet?

De heer **Rutte**:

Tja, dat vind ik ook een afweging. Je kan het ook wel doen, maar we hebben ervoor gekozen om het niet te doen, net zoals dat van het Catshuis niet werd gedaan, omdat dit uiteindelijk vakministers zijn, zoals we die op alle mogelijke terreinen bij elkaar hebben zitten, die zich bezighouden met de uitvoering, de úitvoering van beleid. Het is niet voorbereiding van beleid; het is uitvoering van beleid. Dus ook als ...

Mevrouw **Lammers**:

Was dat niet transparanter geweest?

De heer **Rutte**:

Maar dan moet je dus wel ... Ja, dat kan natuurlijk, maar dan moet je heel veel verslagen gaan maken, want dan moet je dat dus van alle subcommissies in zo'n kabinet doen. Er wordt ontzettend veel overleg gevoerd tussen heel veel mensen. Daar worden eigenlijk nooit verslagen van gemaakt. Er worden verslagen gemaakt van de ministeriële commissies.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, maar daar had u wel voor kunnen kiezen. Daar heeft u niet voor gekozen.

De heer **Rutte**:

Omdat we het eigenlijk nooit deden, het hele kabinet niet, ook daarvoor niet. Je ziet eigenlijk in de geschiedenis van de Nederlandse kabinetten dat van dat soort ad-hocoverleggen nog geen verslagen worden gemaakt.

Mevrouw **Lammers**:

Nee. Maar kijk, het gaat hier eerst nog om een gezondheids crisis. Het gaat hier om een crisis. Dan komen de vier meest betrokken bewindspersonen dagelijks bij elkaar om over de uitvoering van de maatregelen te spreken.

De heer **Rutte**:

Vanuit hun verantwoordelijkheid, hè. Dit zijn hun portefeuilles. Dit is waar zij in het kabinet verantwoordelijk voor zijn, zoals andere ministers bij elkaar komen omdat ze verantwoordelijk zijn voor het economische beleid van het kabinet en andere ministers in grotere groepjes bij elkaar zitten omdat ze verantwoordelijkheid dragen voor de gezamenlijke aanpak van alle infrastructurele kwesties. Daar worden allemaal geen verslagen van gemaakt.

Mevrouw **Lammers**:

U vond het niet belangrijk genoeg om hier ook verslagen van te maken?

De heer **Rutte**:

Nee, omdat het karakter van het overleg, dat ik bewaakte, was wat ik net noemde. Het was niet om daarmee het Catshuis te pre-empten, voor te zijn. Dat kon ook niet, want wij hadden het OMT-advies niet. Dat kwam natuurlijk pas op vrijdag.

Mevrouw **Lammers**:

Maar de keuze om notulen te maken van een overleg hangt toch niet vast aan de vraag of er een OMT-advies is of niet?

De heer **Rutte**:

Nee, maar het gaat om het karakter van het overleg. Het overleg was bedoeld om te zorgen dat de besluitvorming goed werd uitgevoerd. Het ging erom dat we bij allerlei praktische aspecten van de crisis, zoals inderdaad de beddenspreiding, de vaccinatiecampagne en al dat soort zaken, in het begin dagelijks en uiteindelijk drie keer in de week stilstonden: hoe gaan deze dingen? Zoals andere collega's bij elkaar zitten voor andere aspecten. Het is niet zwart-wit. Het is niet zo dat ... Uw vraag is niet gek. Natuurlijk kun je ook besluiten om dat wel te doen. We hebben dat in ieder geval niet gedaan. Het paste ook ...

Mevrouw **Lammers**:

Ik vraag om een reden. Waarom is dat niet gedaan?

De heer **Rutte**:

Omdat we het nooit deden.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, maar dat is ...

De heer **Rutte**:

Eigenlijk is daar nooit over nagedacht. We hebben vanaf 1 januari wel de besluitenlijsten gemaakt. Die hebben jullie natuurlijk gekregen.

Mevrouw **Lammers**:

Ik heb de vraag nu een paar keer gesteld, maar ik heb het gevoel dat ik nog steeds geen antwoord heb gekregen.

De heer **Rutte**:

Het is geen expliciet besluit geweest om het niet te doen. Het gebeurde nooit bij dat soort overleggen, dus we hebben het hierbij ook niet gedaan. Dat is het eigenlijk in het kort.

Mevrouw **Lammers**:

Maar het is er ook niet over gegaan dat het wel moest gebeuren?

De heer **Rutte**:

Nee, behalve dat we vanaf 1 januari van het bwo Corona, zoals dat toen heette, besluitenlijsten hebben gemaakt.

Mevrouw **Lammers**:

Wat was de reden dat er toen wel ...

De heer **Rutte**:

Nou, precies dit, omdat er ook het gevoel was van: het is zo'n grote crisis; laten we dit doen. Dat begon dus toen, maar dat zijn geen uitgebreide verslagen zoals van de ministerraad, met: Piet zegt dit en Jan heeft toen zo gereageerd.

Mevrouw **Lammers**:

Nee, dat klopt. Wij hebben inderdaad die besluitenlijsten. Dat zijn hele summiere lijsten.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Daar stonden geen afwegingen in. Het is in zo'n periode waarin er belangen zijn en zulke belangrijke dingen worden besloten, ook al worden die niet per se in dat overleg besloten, toch belangrijk dat die overwegingen terug te vinden en te reconstrueren zijn?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, het karakter van het overleg was daar niet naar. Ik verdedig echt dat we het niet deden, omdat het karakter van het overleg was zoals zo vaak bij ministers die bij elkaar zitten. Die praten over de uitvoering van beleid en het monitoren van allerlei belangrijke logistieke processen; ik noemde net vaccineren et cetera. Dat vond ik dus niet nodig.

Mevrouw **Lammers**:

Dan wil ik nog even met u naar het onderwerp tegenspraak gaan; u noemde het net al een aantal keer. Hoe heeft u die tegenspraak destijds georganiseerd?

De heer **Rutte**:

Wat ik heel belangrijk vond, was dat we in de ... Om te beginnen was het natuurlijk belangrijk dat die crisisstructuur tijdelijk was, want er zit een beperkt aantal ministers in zo'n ministeriële commissie crisisbesluitvorming. Toen wij overgingen op de Ministeriële Commissie Corona-19 of Covid-19, had je per definitie het hele kabinet plus allerlei adviseurs, waaronder de voorzitter van het Veiligheidsberaad, Jaap van Dissel en anderen die daarbij waren. Dat is één. Het Catshuis probeerden we steeds zo in te richten dat we daar niet alleen degenen hadden die elkaar doordeweeks al in het Torentjesoverleg zagen, maar juist ook de mensen die zorgden voor de dwarskijkerij. Dat was cruciaal, omdat we natuurlijk allemaal aan het worstelen waren met een crisis waarvan we niet precies wisten waar het heen zou gaan. Daarnaast zoek je als kabinet ook naar breed draagvlak. Je probeert het met elkaar als kabinet ook als team te doen.

Mevrouw **Lammers**:

Had u de indruk dat dat altijd is gelukt?

De heer **Rutte**:

In de meeste gevallen wel, denk ik.

Mevrouw **Lammers**:

In welke gevallen niet?

De heer **Rutte**:

Eigenlijk heb ik geen voorbeelden waarin het niet lukte. Ik moet zeggen: juist het feit dat er soms op die zondagen behoorlijke ruzies waren, vond ik heel prettig. Die zijn er geweest. Die zijn ook weleens uitgelekt. Ik herinner me dat er in oktober, november 2020 in de media een discussie was tussen de meer economisch gerichte ministers en de ministers die keken naar de gezondheidsaspecten van de crisis. Dat is precies wat je wil, want anders krijg je koekoek één zang.

Mevrouw **Lammers**:

Wat gebeurde er als bewindspersonen fundamentele bezwaren hadden? Hoe ging u daar dan mee om?

De heer **Rutte**:

Een voorbeeld is Arie Slob in november '21. Hij heeft het pleit toen gewonnen. Zondag leek de oriëntatie te gaan richting de besluitvorming om de scholen wel een week eerder dicht te doen. Uiteindelijk hebben we in de ministeriële commissie besloten om dat niet te doen. Omdat we de tijd hadden op die zondagen, probeerde ik er vooral niet te snel de deken van gezelligheid overheen te gooien, maar het even te laten uitrazen. Dit zijn namelijk precies de discussies die ook in de samenleving spelen. Daarom had het Catshuis ook zo'n vitale rol, omdat het die gelegenheid bood. Dit was niet iedere zondag, maar zeker naarmate de crisis langer duurde en er ook in het kabinet het gevoel was van "pff, jeetje, de derde golf komt eraan", zoals ik net ook schetste ... Dat zijn natuurlijk momenten waarop ook in het Catshuis de spanningen toenamen, ook met de bewindspersonen die gingen over het hoger onderwijs. Die zeiden: moeten wij nou weer? Ja, ja. Maar uiteindelijk waren we het vaak ook met elkaar eens.

Mevrouw **Lammers**:

Is het ook weleens gebeurd dat u het uiteindelijk niet eens werd met elkaar?

De heer **Rutte**:

Nee, ik geloof het niet. Uiteindelijk is het altijd wel gelukt. Het is bekend dat Mona Keijzer uiteindelijk openlijk heeft laten weten dat zij het beleid niet langer kon steunen. Ik heb haar toen moeten vragen om het kabinet te verlaten. Dat was vanuit de gedachte van eenheid van kabinetsbeleid. Dat was in september '21. Dat is een voorbeeld waaruit blijkt dat het niet altijd lukte.

Mevrouw **Lammers**:

Dan zou ik het nog met u willen hebben over een bericht dat u vlak voor de jaarwisseling 2021-2022 aan minister De Jonge heeft gestuurd. Daarin bedankt u de heer De Jonge voor de samenwerking. Dan zegt u: "Super, te gek! Heb van onze samenwerking enorm genoten en zo veel gelachen. Samen met Ferd tegen de rest. Heerlijk! We gaan verder. Jullie best wishes."

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Waar doelt u op met "samen met Ferd tegen de rest"? Tegen wie?

De heer **Rutte**:

Alles. Ik ben teamleider. Er staat een enorme druk op deze mensen, op mij ook. Wat ik daar zeg, is: "Ik waardeer onze samenwerking enorm. Wat hebben we het zwaar gehad het afgelopen jaar. We hebben de samenleving soms wel of niet kunnen meenemen en in het kabinet hebben we tegenstellingen gehad, maar uiteindelijk hebben we het toch ook als team met elkaar laten zien." Ik vind het belangrijk om dat als teamleider te doen.

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u nader concretiseren wie dan "de rest" is?

De heer **Rutte**:

Nee, dan moet ik nu gaan interpreteren wat ik toen even snel intikte.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, dat doen wij hier.

De heer **Rutte**:

Dat zijn natuurlijk de tegenstanders in het kabinet, die misschien af en toe meer of minder de discussie zochten, wat uiteindelijk alleen maar moet. Maar dat is ook de samenleving, waarin er natuurlijk veel bezwaren waren. We zitten dan in de oploop van het virus.

Mevrouw **Lammers**:

En wie waren dan de tegenstanders in het kabinet op wie u dan doelt?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, dan moet ik nu achteraf gaan interpreteren wat ik ermee bedoelde. Wat ik bedoelde te zeggen, is: we hebben een ontzettend moeilijk jaar achter de rug, met heel veel spanningen en heel veel stress. Als teamleider mag je dan ook even laten zien: jongens, ik waardeer enorm wat we doen, dus dank.

Mevrouw **Lammers**:

En waarom zegt u dan "tegen de rest"?

De heer **Rutte**:

Ja, dan ga ik nu achteraf helemaal interpreteren wat ik snel intikte. Dat zou ik niet te zwaar maken. Dat heeft er echt mee te maken dat ik het als leider van de club belangrijk vind om af en toe even te laten zien: we staan er met z'n allen voor.

Mevrouw **Lammers**:

Ik zou het toch concreter van u willen horen. U zegt: tegen de rest. U zegt net: dat was een deel van het kabinet. Maar u hebt eerder ook gezegd: het was eigenlijk juist goed dat we clashten.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom zegt u dan wel "tegen de rest"? Dan zou het toch "samen met de rest" moeten zijn?

De heer **Rutte**:

Omdat je als kabinet natuurlijk heel veel zware discussies hebt gehad. Soms stond je even heel erg tegenover elkaar, maar ook tegenover de scholen, de theaters of ...

Mevrouw **Lammers**:

Maar u stond wel altijd met minister Grapperhaus en minister De Jonge aan één kant?

De heer **Rutte**:

We hebben onderling ook enorme ruzies gehad. Dat hoort erbij. Hugo de Jonge en Ferd Grapperhaus hebben dat onderling ook gehad. Die kunnen heel erg goed ruziemaken. Maar dat moest. Dit is een crisis die zo zwaar was en mentaal zo veel vroeg dat u dat sms'je echt ... Althans, dat bedoel ik ermee. Het hoort echt bij mijn interpretatie van leiderschap dat je af en toe zegt: "Jongens, we hebben een ontzettend zwaar jaar gehad. We hebben af en toe ontzettend moeten knokken tegen alles en iedereen. We gaan nu het nieuwe jaar in. Het was een eer om dit samen met jullie te mogen doen."

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u dan eens een voorbeeld geven van een situatie waarin u samen met minister Grapperhaus en minister De Jonge tegen de rest moest knokken?

De heer **Rutte**:

Bij allerlei discussies die we vaak in het Catshuis hadden en die onvermijdelijk waren. Ik schetste net dat we in oktober of – wat was het? – november 2020 zware discussies hadden over de gevolgen van de crisis op de economie. Hoe gaan we daarmee om? Wat laat je voorgaan?

Mevrouw **Lammers**:

Maar kunt u dan een concreet voorbeeld noemen waarin u samen met de heer Grapperhaus en de heer De Jonge tegen de rest was?

De heer **Rutte**:

Wat ik net schetste, was zo'n voorbeeld van een situatie waarin je af en toe het gevoel had: jongens, het mot effentjes. Maar uiteindelijk is dat ook goed. Ik was er altijd blij mee als we die discussies hadden. Maar als team is het, in een hele zware fase met hele zware discussies en een enorme stress, een waardering naar deze mannen, zo van: jullie staan er als eersten voor. Ik heb het dan over deze twee. Zij zijn natuurlijk de ministers die daar het meest mee bezig waren, samen met Tamara van Ark. Het was om te laten zien: we hebben het dit jaar wel met elkaar overleefd.

Mevrouw **Lammers**:

Wat zegt dit dan over de verhoudingen binnen het kabinet?

De heer **Rutte**:

Dat die precies zijn zoals je wilt. Je wilt namelijk een team dat niet bestaat uit jaknikkers, maar uit zeer zelfstandige politici die allemaal iets vinden en het uiteindelijk altijd eens worden. Het was een goed kabinet qua sfeer onderling. Wij konden dat aan. In dat kabinet was het mogelijk om echt met elkaar van mening te verschillen. Maar dat is wel gebeurd, zeker, zeer regelmatig. Dat geldt ook voor deze drie onderling.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe zorgde u er dan voor dat er in zo'n hechte groep geen tunnelvisie ontstond?

De heer **Rutte**:

Die ontstond niet, want daarvoor waren er te veel ruzies. Terecht waren er verschillen. Denk bijvoorbeeld aan wat ik net zei over het vaccineren. Ik dacht: is het niet verstandig om te laten zien dat we beginnen, ergens in december? Hugo zei: ik ga absoluut geen showprikjes zetten. We hadden eerst het probleem dat we dachten: er komt een vaccin dat geschikt is voor dezelfde aanpak als voor de grieprik. Dat bleek een vaccin te zijn dat via de diepvries moest. Dat vroeg om een hele nieuwe logistieke keten. Daarom liepen we vertraging op. Daar was veel kritiek op. Ik zei: moet je dan niet laten zien dat we een keer beginnen? Hij zei: dat ga ik niet doen. Dat waren van die momenten – dit is één voorbeeld – waarop we echt even clashten. Hij had gelijk. Maar dat is precies wat je wilt. Het was een zware crisis. Zo'n

sms'je laat dat zien. Er is onderling gevochten en er zijn ook ontzettend veel discussies geweest met de rest van de club en de hele samenleving.

Mevrouw **Lammers**:

Uit een van de eerdere OVV-rapporten blijkt dat de trojka zich probeerde te organiseren maar dat die er niet doorheen kwam. Hoe duidt u dat?

De heer **Rutte**:

U heeft eerder deze week Wouter Koolmees gezien. Zij hebben natuurlijk keihard gewerkt om die steunpakketten voor elkaar te krijgen. Er was uiteindelijk, soms na hele heftige en lange discussies, steun om vast te houden aan de gedachte dat je niet een situatie kon krijgen waarin de ziekenhuizen zouden bezwijken. Daar waren we het over eens. Maar dat leidde daarvoor wel vaak tot heftige discussies. Zij waren er meestal bij in het Catshuis. Ik kan u verzekeren: dit zijn geen mensen die hun mond hielden.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoorde u net zeggen: het was ook tegen een deel van de samenleving. Was het tegen een deel van de samenleving?

De heer **Rutte**:

In de samenleving waren er natuurlijk grote bezwaren tegen het beleid. We hebben met alles en iedereen discussies gehad over wat we deden. Dat was nou eenmaal zo. Heel veel mensen ervoeren namelijk een effect op hun eigen stuk. Kijk naar de scholen en naar de zorg zelf, die het heel zwaar had. Honderdduizenden mensen werkten in de zorg en tienduizenden mensen daarvan werkten heel gericht in de zorg voor de coronapatiënten. Die hadden het allemaal vreselijk zwaar.

Mevrouw **Lammers**:

U zag dat als "tegen de samenleving"?

De heer **Rutte**:

Je hebt in zo'n crisis ontzettend veel mensen die op je inbeuken en er iets van vinden. Uiteindelijk moet je koers houden. Dat sms'je laat zien dat ik er trots op ben dat we koers konden houden en dat we vasthielden aan de doelstellingen op een manier waarop het kabinet bij elkaar bleef en de samenleving met ons meeging. Dat zie je erin terug.

Mevrouw **Lammers**:

Maar zag u het dan als een blijk van tegenspraak dat er zo veel ...

De heer **Rutte**:

Die is goed, maar uiteindelijk ook heel zwaar. Het is mentaal heel zwaar. Die tegenspraak heb je nodig. Die wilde ik. Daarom organiseerden we het Catshuis zoals we dat organiseerden. Maar tegenspraak in een crisis die heel veel stress bij iedereen oplevert, is zwaar. Je ziet hier dat de teamleider tegen het team zegt: ik ben blij dat we overeind zijn gebleven.

Mevrouw **Lammers**:

Maar horen de mensen die tegenspraak hebben dan niet bij uw team?

De heer **Rutte**:

Tuurlijk. Maar dit was het kernteam. Dit was het groepje dat vanuit de portefeuilleverantwoordelijkheid als eerste bezig was met het bestrijden van de crisis.

Mevrouw **Lammers**:

Dat is precies wat u net aanhaalde. Dat probeerde ik net te schetsen. Was het niet zo dat dat kernteam zich juist te veel in een tunnel ging begeven ...

De heer **Rutte**:

Nee, want daarvoor hadden we natuurlijk ...

Mevrouw **Lammers**:

... en eigenlijk alles wat daarbuiten gebeurde, lastig vond?

De heer **Rutte**:

Nee, dat vind ik oprecht niet. In de hele structuur die we hadden, was alle tegenspraak georganiseerd. Denk aan de tegenspraak van het OMT, de tegenspraak in het Catshuis, de MCC-19 en het feit dat we te maken hadden met voortreffelijke politici die zich echt niet laten overrulen omdat een paar mensen zeggen: het mot zo. Maar dat is ook zwaar. Dan hadden we soms met elkaar het gevoel: pff, dat was weer een zware Catshuisessie. Dat is prima. Dat mag je toch ook vaststellen met elkaar? En ik mag als teamleider zeggen: jongens, knap.

Mevrouw **Lammers**:

Maar bent u dan teamleider van alleen minister De Jonge en minister Grapperhaus? Of bent u dan teamleider van alle ministers ...

De heer **Rutte**:

Van het hele land.

Mevrouw **Lammers**:

... of alle bewindspersonen die erbij zitten?

De heer **Rutte**:

Van het hele land en vervolgens van het hele kabinet. Maar als het gaat om de bestrijding van de crisis zijn dit natuurlijk de mensen die daar iedere dag mee bezig zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Die bestrijding van die crisis deed u niet ook met alle andere mensen die in het Catshuis zaten?

De heer **Rutte**:

Zeker wel, maar de bewindslieden die er vanuit hun portefeuille voor het eerst verantwoordelijk voor zijn, zijn natuurlijk de bewindslieden van Volksgezondheid en van Justitie. En waar het gaat om het bestrijden van alle gevolgen van de crisis, gaat het om het hele kabinet. Daarom hadden we het Catshuis en de Ministeriële Commissie Covid-19, om ervoor te zorgen dat we met elkaar integrale afwegingen bleven maken.

Mevrouw **Lammers**:

Maar zegt u dan eigenlijk dat die andere bewindspersonen, dus behalve de heer De Jonge en de heer Grapperhaus, niet de doelen nastreefden zoals die waren gesteld?

De heer **Rutte**:

Jawel, maar het is natuurlijk logisch ... Ook onderling hadden we veel conflicten. Het was dus niet zo dat die drie of vier, met Tamara van Ark, het met elkaar eens waren. We hadden heel veel discussies. Dat hoort ook zo. Maar de verhoudingen waren goed. Dat gold voor het hele kabinet. Dit is niet een berichtje aan het hele kabinet. Dit is een berichtje aan de bewindslieden die het meest met de crisis zijn bezig geweest. Als teamleider vond ik het belangrijk om een hart onder de riem te steken.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel.

De **voorzitter**:

Ik heb zelf geen aanvulling op dit onderwerp. Collega Poortman, heeft u die? Zo niet, dan kunt u direct door naar het volgende onderwerp.

De heer **Poortman**:

Ik ga door naar het volgende onderwerp. Ik hoor dat dat mag. Dat is heel prettig, dank u wel. Dat gaat over de rol van een premier in crisistijd. Hoe heeft u die rol gezien? Was u als premier bijvoorbeeld betrokken bij de besluitvorming rondom maatregelen?

De heer **Rutte**:

Ja, intensief, omdat dit zo'n grote crisis was dat dit natuurlijk de hele samenleving raakte. Vanuit mijn interpretatie van het ambt – dat bedoel ik niet zozeer zuiver staatsrechtelijk, want dan is het ambt vrij beperkt – is dat in de loop van de tijd uitgegroeid tot een groter instituut, ook vanwege de Europese Raad en het feit dat je daar het land vertegenwoordigt. In Nederland zelf wordt de premier toch wel gezien als de leider van de club en niet alleen maar als degene die de hamer vasthoudt.

De heer **Poortman**:

Zag u dat zelf ook zo?

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Uw beeld van de premier is meegeëvolueerd met de geschiedenis?

De heer **Rutte**:

Het is mijn interpretatie van de functie, die zich alleen niet volledig weerspiegelt in de formele bevoegdheden, maar dat vind ik geen probleem. Medebevoegdheden zijn één ding. Het gaat er uiteindelijk om hoe je zelf je rol interpreteert. Daarom vond ik het belangrijk om heel erg zichtbaar te zijn in die crisis.

De heer **Poortman**:

Hoe zag uw eigen agenda er in die tijd uit, in dat hele traject van besluitvorming, met alle overleggen?

De heer **Rutte**:

Zoals we vandaag besproken hebben. Daar zat natuurlijk heel veel corona in.

In het begin hadden we dagelijks een lunch in het Torentje. We hadden regelmatig overleggen in het Catshuis en in de ministeriële commissie. In het kabinet werd er op vrijdag natuurlijk ook over corona gesproken. Daarnaast hadden we natuurlijk de persconferenties. Alles bij elkaar genomen waren dat er zo'n 50 door deze twee jaren heen, denk ik.

De heer **Poortman**:

Ik kom tot die vraag omdat we inzage hebben gehad in verschillende agenda's. Ik weet dat werkdruk niet samenhangt met de agenda's, maar we onderzoeken hoe u uw rol heeft ingevuld. Uw agenda was wat minder gevuld dan die van andere bewindslieden. Hoe heeft u uw tijd buiten de overleggen vooral gebruikt?

De heer **Rutte**:

Over dit onderwerp of überhaupt?

De heer **Poortman**:

Überhaupt in die tijd.

De heer **Rutte**:

Ik was gewoon premier, dus ik moest natuurlijk alles doen wat een premier doet. Ik noem het internationale aspect. Ik moest ervoor zorgen dat de hele besluitvorming van het kabinet over alle andere grote onderwerpen doorging. Dit kwam er natuurlijk bij en nam een hele grote hap uit de agenda. Ik vond dat niet het grote probleem, want hard werken is niet zo erg, maar het was een crisis die ook mentaal zwaar woog. Dat zag ik ook bij de collega's.

De heer **Poortman**:

Helder. Er was een persconferentie op 20 maart 2020. Ik noem de datum er maar bij, want de data buitelen vanmiddag over elkaar heen.

De heer **Rutte**:

Ja, sorry.

De heer **Poortman**:

Ook vanuit ons. Dat ligt namelijk aan ons. "Ik moet mijn politieke besluiten als premier en voorman van het kabinet van de crisisbestrijding met Hugo de Jonge als chef crisisbestrijding vanuit VWS baseren op de deskundige adviezen." U duidt minister De Jonge aan als "chef crisisbestrijding". Dat is hij gedurende de pandemie ook gebleven.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Was de coronapandemie niet te veelomvattend om door één minister bestreden te worden?

De heer **Rutte**:

Nee, omdat hij natuurlijk niet alleen is. Hij had Ferd Grapperhaus, die ook een groot stuk deed, en in zijn eigen departement was Tamara van Ark er. Ik zag de afgelopen weken de gedachte "moest je er niet nog iemand naast zetten?" voorbijkomen. Ik denk dat dat niet werkt, omdat je dan uiteindelijk te maken krijgt met een situatie waarin je moet afstemmen. Dat vraagt om heel veel tijd en zorgt voor heel veel werkdruk. Uiteindelijk denk ik dat dit zo kon. Het was, ook voor Hugo de Jonge natuurlijk, een loodzware tijd, ook mentaal. U gaat hem daar ongetwijfeld naar vragen. Ook zijn gezin, zijn familie, heeft daarmee te maken gehad. Hij kwam, zeker later in de crisis, persoonlijk onder vuur te liggen in de maatschappij. Dat leidde voor hem tot allerlei effecten in de privésfeer, wat natuurlijk heel zwaar woog.

De heer **Poortman**:

U zegt: de premier is meer dan degene die alleen maar de hamer vasthoudt. Past het in die visie niet om zelf chef crisisbestrijding te zijn?

De heer **Rutte**:

Dat gaat niet. Daar is het systeem niet op ingericht. Dat moet je echt bij de vakminister laten.

De heer **Poortman**:

Hoe moet ik dat systeem zien?

De heer **Rutte**:

Er is een klein departement van Algemene Zaken, dat coördinerend is. Je hebt grote departementen, waar de grote staven werken. Denk aan Onderwijs, Volksgezondheid, Economische Zaken et cetera. Bovendien lag de formele bevoegdheid besloten in de Wet publieke gezondheid, de Wpg, die hem de logische chef crisisbestrijding maakte. In de kern begon het als een gezondheidszorgcrisis – dat was het ook – met enorme gevolgen. Omdat ik er zelf bij was en we ook een brede weging in het kabinet georganiseerd hadden, was het niet zo dat we dat alleen maar vanuit die invalshoek bekeken.

De heer **Poortman**:

De voormalige NCTV zei afgelopen vrijdag dat hij een bepaalde uitgewoondheid zag op het ministerie van VWS. Die mensen werden overvraagd, zeker in het begin van de crisis. VWS was er niet op ingesteld. Het was misschien goed geweest om een interdepartementale aanpak voor elkaar te krijgen. Met het Directoraat-Generaal Samenleving en COVID-19 is daarnaar gezocht. Zou het daarbij niet passen dat zo'n crisis breder wordt opgevat en dat het niet alleen bij VWS en de minister van VWS neergelegd wordt? Ik snap dat uw ministerie beperkt is, maar u kunt zeggen: ik ben wel de schakel tussen al die verschillende verbanden in het kabinet, zodat ik ervoor kan zorgen dat de crisis breder wordt opgepakt, dat VWS meer ondersteuning krijgt en dat andere departementen ook een steentje bijdragen.

De heer **Rutte**:

Daar zou ik niet voor zijn. In het Nederlandse stelsel is het zo – dat vind ik ook echt verstandig – dat je ervoor zorgt dat degene voor wie het logisch is ... Neem stikstof. Dan is het aan de minister van Landbouw, maar dat is een crisis die breed moet worden opgepakt en waar ook Economische Zaken en allerlei andere mensen een rol in spelen. Hierbij hebben we te maken met een gezondheidszorgcrisis. Het begint dan ook bij de minister van Volksgezondheid en de verantwoordelijke voor de wet. Uiteraard doen we dat met elkaar. Dat heeft te maken met de club in het Catshuis, breed maar ook kleiner. Die club bekeek hoe we met de uitvoering van besluiten om moesten gaan en keek naar allerlei logistieke aspecten. Dat was het overleg in het Catshuis. Het is niet zo dat hij het in zijn eentje deed, maar hij was natuurlijk wel degene die daar een grote rol in speelde. Als ik erop terugkijk, vind ik echt dat wij hem dank verschuldigd zijn voor hoe hij dat gedaan heeft.

De heer **Poortman**:

Hoe zag u uw eigen rol naast die van minister De Jonge?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, ik ben voorzitter van de hele club, dus ik moet zorgen voor de tegenspraak. Ik moet ervoor zorgen dat de besluiten met een breed draagvlak worden genomen, ook in de Kamer. Ik moest proberen om dat draagvlak te zoeken. En ik moet ervoor zorgen dat ik mijn verantwoordelijkheid neem en zeg: dit zijn de besluiten die we hebben genomen. Ik moet die overbrengen aan de samenleving. Daarbij poog ik de

dilemma's waarmee we te maken hebben, te schetsen. Daardoor krijg je, denk ik, meer draagvlak voor de besluiten.

De heer **Poortman**:

Ik vroeg het net ook al een beetje, maar ik probeer nog iets scherper te krijgen hoe u dan betrokken was bij die besluitvorming. Was het ook inhoudelijk? Of was u vooral iemand die uiteindelijk de knoop doorhakte op basis van alle perspectieven die op tafel lagen?

De heer **Rutte**:

Zoals bijna iedere politicus vind ik er altijd iets van, maar mijn rol is natuurlijk om ervoor te zorgen dat er tegenspraak is en dat er breed draagvlak is voor de besluiten die worden genomen. Maar natuurlijk vind ik er zelf ook iets van, uiteraard. Maar hierbij geldt wel dat je als premier probeert om de vakminister als eerste het woord te geven, zo van: wat vind jij? Dan zijn anderen het er niet mee eens. Kom op, dan gaan we. Dan komt er discussie.

De heer **Poortman**:

Tot slot op dit punt. Ik wil nog een keer terug naar dat punt over de chef crisisbestrijding. Ik stel de vraag niet om er een oordeel aan te verbinden, maar om uw visie daarop te horen. Is een chef crisisbestrijding beter dan dat het kabinet breed verantwoordelijk is voor de bestrijding van de crisis?

De heer **Rutte**:

Ja. Het kabinet is breed verantwoordelijk, maar uiteindelijk is er een vakminister die vooropgaat. Neem de corona-app. Er was kritiek op hoe hij het aanpakte. Ik was het met hem eens. Hij kwam er. Het is echt aan Hugo de Jonge te danken dat die er zo snel was. Neem het vaccineren. Daar was veel kritiek op. Hij heeft gelijk gekregen. Je moet uiteindelijk iemand hebben die er echt iets van vindt en vooropgaat. Op diegene wordt ingebeukt door collega's, zo van: je moet het zus en zo doen. Uiteindelijk neem je een besluit. Je kunt niet als comité, als collectief, alles doen. Er moet iemand zijn die zegt: ik denk dat dit nodig is. Diegene moet het besluit vervolgens uitvoeren. Maar de besluitvorming vindt breed plaats, waarbij je alle aspecten meeweegt. Er zijn natuurlijk aspecten van het beleid ... Denk aan de trojkaminsters als het gaat om de economie en aan Ferd Grapperhaus als het gaat om zijn contact met de veiligheidsregio's, wat belangrijk was, en de hele juridische omkadering van het beleid. Denk ook aan Tamara van Ark als het gaat om de gezondheidszorg, die ervoor zorgde dat de ziekenhuizen het aankonden, en aan haar contacten met Ernst Kuipers en Diederik Gommers.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.

Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Zo is dat verdeeld, maar uiteindelijk is er één iemand die het gezicht van het beleid is. Dat heeft hij ook wel ervaren in de samenleving naarmate er meer kritiek kwam, denk ik.

De heer **Poortman**:

Is dat ook zo in het geval van een stelseldepartement? Daar hadden we het in het begin even over. De NCTV was steeds nodig om de crisisorganisatie vorm te geven. Zegt u ook in het geval van zo'n stelseldepartement: ja, die moet per definitie crisisverantwoordelijk zijn?

De heer **Rutte**:

In het Nederlandse systeem zijn het natuurlijk per definitie stelseldepartementen. Dat geldt ook voor Onderwijs en voor Economische Zaken al helemaal. Dat geldt eigenlijk voor bijna alle ministeries, behalve voor Financiën en AZ, die natuurlijk heel erg op een specifiek aspect zitten. Denk ook aan Landbouw. Het zijn natuurlijk allemaal stelseldepartementen. Dit vroeg de ambtenaren van VWS echt om te schakelen en praktisch aan de slag te zijn. Ik heb groot respect voor hoe ze dat gedaan hebben. Dat konden ze ook en dat deden ze ook. Er is echt heel veel gevraagd. Dat zei ik in het begin al. We hadden in het begin de omvang van de crisis wel aardig in de gaten, maar de duur niet. Die duur heeft ons toch behoorlijk verrast. Ik bedoel dat het uiteindelijk twee jaar heeft geduurd.

De heer **Poortman**:

Betekent die duur nog iets voor waar de verantwoordelijkheid van zo'n crisis zou moeten liggen?

De heer **Rutte**:

Als je het allemaal kon voorspellen ... Nee, ik denk dat je de structuur dan niet had veranderd. Maar het is wel zo dat die duur ervoor gezorgd heeft dat de mate van belasting van bewindslieden enorm was.

De heer **Poortman**:

Dank u wel. Ik heb geen vragen meer op dit onderwerp.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog een aantal vragen. Ik heb nog een vraag over uw agenda. Wij zien dat internationale overleggen zijn uitgevallen. En naast de

crisioverleggen zien we bijvoorbeeld geen afspraken waarin u door uw ambtenaren wordt geadviseerd of iets anders. Kunt u dat nogmaals duiden? Waarom is dat?

De heer **Rutte**:

Ik ben heel veel op werkbezoek gegaan, dus ik was heel veel in het land. Bij Algemene Zaken werkt het zo dat we iedere morgen met een club bij elkaar zitten en alle aspecten van het kabinet integraal wegen. Gedurende de dag was er het Torentjesoverleg. Daar waren de betrokken ambtenaren bij, ook van Algemene Zaken. Je hebt dan vervolgens de voorbereiding op de persconferenties. Dat ging eigenlijk de hele week door.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe duidt u dan uw inhoudelijke betrokkenheid bij de besluitvorming?

De heer **Rutte**:

Permanent, maar niet zittend op de stoel van Hugo de Jonge. Hij heeft de leiding en ik moet ervoor zorgen dat er breed draagvlak is voor wat we doen, dat we iedereen meenemen, dat men dwarskijkt en dat er geen tunnelvisie ontstaat. Al die aspecten liggen bij mij. Met andere woorden: een robuuste besluitvorming, waarin er ruimte is voor tegenspraak.

Mevrouw **Lammers**:

Dan heb ik nog een andere vraag. In een eerdere enquête heeft u over de rol van minister-president gezegd dat die er samen met het departement Algemene Zaken voor verantwoordelijk is dat besluiten op een verstandige manier tot stand komen. Is dat in deze crisis ook gebeurd?

De heer **Rutte**:

Ik denk het wel, gemiddeld genomen. Ja, ja.

Mevrouw **Lammers**:

Wanneer is dat niet gebeurd en wanneer is dat wel gebeurd?

De heer **Rutte**:

Ik vind dat we dat gemiddeld genomen ...

Mevrouw **Lammers**:

Heeft u een voorbeeld?

De heer **Rutte**:

Wat ik net zei: ik vond het woord "heilig" bij Jaap van Dissel niet verstandig. Maar als je door de crisis heen kijkt, zie je dat wij werden geconfronteerd met alle mogelijke vraagstukken. Het was mijn taak om ervoor te zorgen dat er een robuuste besluitvormingsstructuur was, en die was er.

Mevrouw **Lammers**:

Vond u bijvoorbeeld ook dat er altijd een juiste grondrechtenafweging werd gemaakt?

De heer **Rutte**:

Ja, dat hebben we uitvoerig besproken. Dat is zeker heel belangrijk. Ik heb het over de doelmatigheid, de proportionaliteit en de subsidiariteit. Die zaken hebben we intensief besproken met elkaar, zeker ook bij de avondklok.

Mevrouw **Lammers**:

U heeft ook weleens gezegd dat de minister-president een sturende rol heeft. Heeft u die hier ook gehad? Kunt u daar voorbeelden van noemen?

De heer **Rutte**:

Dat heb ik soms geprobeerd, zoals in de discussies met Hugo de Jonge, bijvoorbeeld die over vaccineren, zoals ik zei. Ik vond uiteindelijk dat hij gelijk had. Dan ga je duwen en zeg je: ik denk toch dat we het anders moeten doen. Hij bleef overeind en uiteindelijk gaf ik hem gelijk. Dat zijn van die momenten waarop je hoogoplopende discussies hebt. Maar zoals ik al eerder zei: vanwege het feit dat dit een gezondheidszorgcrisis is die begint bij een virus dat overspringt als je te dicht bij elkaar komt en dat het tot een overbelasting van de zorg leidt als dat te vaak gebeurt, is het aantal mogelijkheden dat je hebt om zo'n crisis te bestrijden, beperkt. Dat zie je in heel Europa.

Mevrouw **Lammers**:

Als ik alles zo bij elkaar neem en kijk naar uw agenda, waar wij inzage in hebben gehad, zie ik dat uw agenda veel leger was dan die van andere mensen. Hoe verklaart u dat dan als u wel al deze taken heeft?

De heer **Rutte**:

Dat weet ik niet. Ik weet niet hoe die andere agenda's gevuld zijn. Maar het was niet mijn doel om de agenda de hele dag te vullen. Mijn doel is natuurlijk om ervoor te zorgen dat ik mijn werk goed doe.

Mevrouw **Lammers**:

Maar heeft u daarvoor geen afspraken nodig?

De heer **Rutte**:

Uiteraard. Zoals ik al zei, vindt u heel veel werkbezoeken terug. Na de avondklokrellen ging ik naar Eindhoven, Rotterdam en Den Haag. Zo zijn er allerlei voorbeelden. Aan het begin van de crisis ging ik bij alle sectoren op bezoek. Denk ook aan het Veiligheidsberaad. Ik probeerde er vanuit mijn rol te zijn en te snappen wat er gebeurt om van daaruit mijn functie goed in te kunnen vullen, maar het doel in het leven is niet om volle agenda's te hebben, dacht ik. Het doel is om effectief te zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Dus het is voor u eigenlijk wel logisch dat uw agenda leger was, of in ieder geval veel leger was, dan die van andere bewindspersonen?

De heer **Rutte**:

Een minister die verantwoordelijk is voor een groot departement heeft alleen al vanuit die verantwoordelijkheid te maken met enorme stukkenstromen en heel veel Kamerdebatten, veel meer dan een premier. Maar voor een premier wil je ook niet dat de hele dag daarmee gevuld is.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom niet?

De heer **Rutte**:

Omdat er ruimte moet zijn voor allerlei situaties waarin juist de premier nodig is, om ervoor te zorgen dat er gebeld wordt en dat mensen bij elkaar worden gebracht. Die ruimte in de agenda is cruciaal, zodat je rustig kunt bellen met collega's in Europa om te vragen: wat zijn jullie aan het doen? U zei: die Europese overleggen vielen weg. Dat is niet helemaal waar. Ze werden allemaal via het scherm gedaan. We hebben heel intensief gesproken. Ik heb heel veel tijd moeten steken in de besluitvorming op de Europese top in juli 2020, die vier nachten doorging, over de coronasteunpakketten die Europa afsprak. Daar was ik heel druk mee.

Mevrouw **Lammers**:

Maar de reizen vielen wel weg.

De heer **Rutte**:

Dat was dan in Brussel, maar daarvoor hebben we de vergaderingen

inderdaad via het scherm gedaan. Nog steeds betekent dat veel van tevoren bellen met collega's et cetera. Dat zie je niet in de agenda terug, maar het is niet mijn opvatting dat de agenda vol moet. Ik moet ervoor zorgen dat ik mijn werk doe.

Mevrouw **Lammers**:

Nou ja, het gaat vooral om wat wij hebben gezien. Wij zien dat uw agenda veel leger is dan die van andere collega-bewindspersonen. Daarom stellen wij deze vragen.

De heer **Rutte**:

Nee, dat snap ik helemaal, maar dit is voor mij de verklaring. Ik heb natuurlijk veel minder dan een vakminister te maken met intern overleg. Algemene Zaken is een klein departement, dus ik hoef niet intern sturing aan het departement te geven. Er werken in de kern vijftien of twintig mensen, met een paar honderd mensen die daar ondersteunend aan zijn. Maar in de kern, als het gaat om de advisering, is dat een beperkte groep, vanuit de Rijksvoorlichtingsdienst en een inhoudelijke advisering. Ik wens Rob Jetten toe dat hij in zijn agenda ruimte houdt om er te zijn als dat wel nodig is. Hem kennende zal hij er dan ook zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Ik heb op dit punt geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Meneer Rutte, dan kunnen we naar het laatste onderwerp van dit openbare verhoor. Daarvoor geef ik collega Lammers het woord.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, tot slot zou ik graag nog met u willen spreken over de werkdruk.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

U geeft tijdens de coronapandemie leiding aan het kabinet. Er wordt tijdens die crisis veel van de bewindspersonen gevraagd. Hoe ging u eigenlijk om met die hoge werkdruk binnen uw kabinet?

De heer **Rutte**:

Een van de redenen waarom ik het zo belangrijk vond om dat dagelijkse

momentje, met die lunch, te hebben, wat ik eerder zei, was dat ik zeker ook de eerste maanden voelde, bij mezelf en bij de collega's, dat de emoties soms heel hoog zaten. Die emoties hadden te maken met de heftigheid van de besluiten die we moesten nemen en met de grote zorgen die er waren over de ziekenhuizen maar ook over de ouderenzorg en over de signalen die we natuurlijk van alle kanten, privé en op alle mogelijke andere manieren, kregen over de effecten op de samenleving. Even los van het aantal uren is het dus mentaal zwaar, ook voor mij, maar zeker ook voor Bruno Bruins, die daar natuurlijk ook een hoge prijs voor betaalde, maar uiteraard ook voor de opvolger en voor Ferd Grapperhaus, voor Hugo de Jonge en voor mijzelf, maar dat gold natuurlijk voor het hele kabinet.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. Hoe ging u daarmee om ten aanzien van de andere bewindspersonen? Met die drie die u net noemde, zat u dan dagelijks samen, maar hoe ging u daarmee om met de andere bewindspersonen?

De heer **Rutte**:

Veel contact. Ook daarom is het zo belangrijk – dat was het vorige punt – dat die agenda niet te tjokvol zit, zodat je ook eens even kunt vragen: hoe gaat het? En wij zagen elkaar natuurlijk veel. We zagen elkaar regelmatig in het Catshuis en in de ministeriële commissie op de vrijdagen. Dan probeer je natuurlijk ook wel als leider van het team te kijken hoe de kopjes erbij hangen, met wie je eens even apart moet zitten en waar je ziet dat de druk te groot wordt.

Mevrouw **Lammers**:

En wat deed u als u merkte dat de druk te groot werd?

De heer **Rutte**:

Ja, wat je dan doet: bellen, even langsgaan, "hoe is het?" vragen. Hoe heb ik het zelf ervaren? Hoe ervaart hij het? Uiteindelijk wil ik er ook niet te dramatisch over doen, want voor mensen die ziek werden en voor mensen die overleden en nabestaanden daarvan is het natuurlijk tien keer, honderd keer zwaarder dan voor de politici die het zwaar hadden. Maar goed, u vraagt natuurlijk heel specifiek ...

Mevrouw **Lammers**:

Ja. Jajaja.

De heer **Rutte**:

... naar ons werk, maar ik wil er wel bij gezegd hebben dat ik dat niet wil plaatsen als even zwaar als voor een ondernemer die zijn bedrijf gesloten ziet worden of een theaterdirecteur die ziet dat zijn theater gesloten wordt en alle voorstellingen geschrappt worden. Dat is natuurlijk allemaal veel erger. Maar ook wij hadden natuurlijk vanuit onze verantwoordelijkheid te maken met een enorme druk. Ik heb een paar van die momenten genoemd: de ic-bedden, dat we het niet zouden redden, de code zwart die dreigde, dat soort vraagstukken.

Mevrouw **Lammers**:

Tijdens de pandemie – u refereerde er net al even aan – zijn er aantal bewindspersonen uitgevallen. Zag u dat bij hen aankomen?

De heer **Rutte**:

Ik ga daar niet te veel over zeggen, omdat ik dat wel heel persoonlijk vind. Maar goed, het is niet goed. Ik vind het verschrikkelijk dat Bruno Bruins daar onderuitging. Natuurlijk is dat ook iets wat ik mezelf dan verwijt. Dan denk ik: had ik daar meer kunnen doen? Dat is het laatste wat ik wil. Ik wil natuurlijk dat mensen, überhaupt in een bedrijf of in een politieke organisatie, hun werk doen. Er is druk. Er is spanning. Er is van alles aan de hand. Maar uiteindelijk probeer je toch meer dagen te hebben waarbij je naar huis gaat met meer energie dan je de dag begonnen bent, dan dat je minder energie hebt dan je de dag begonnen hebt. Als er te veel dagen zijn waarbij die energie te weinig is, gaat dat stapelen. Ik wil niet te veel zeggen van wat ik wel of niet gezien heb, maar het is natuurlijk de leider van het team aan te rekenen als dat niet lukt en dat is bij Bruno en ook later bij Tamara niet gelukt.

Mevrouw **Lammers**:

Dat is ook de reden waarom we u de vraag stellen.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Mijn vraag is dan ook nog: heeft u dan nadat zij zijn uitgevallen iets aangepast of iets anders gedaan om dat in de toekomst te voorkomen?

De heer **Rutte**:

Nou ja, wat we natuurlijk wel gedaan hebben – maar dat is natuurlijk altijd

ook lastig – is dat Paul Blokhuis binnen VWS taken heeft bijgepakt. Als Tamara begint, kijken we of er in de rolverdeling tussen Hugo de Jonge, die eindverantwoordelijke wordt voor de crisis, en Tamara van Ark nog iets is te doen. Daar is ook naar gekeken. Wat is er te doen tussen hen en Justitie? De NCTV kwam gelukkig terug in september – dat was belangrijk – als integrator. Zo probeer je natuurlijk een situatie te creëren waarin het allemaal behapbaar blijft, maar het is wel een van de grootste crises uit de recente en zelfs de langere geschiedenis. Het is ook niet zo dat je het door de structuren helemaal om te gooien, kunt oplossen, want als je dat doet, leidt dat tot enorme vertraging, plus dat je veel meer afstemmingsmomenten krijgt. Dus wat er soms gedacht wordt, namelijk "dan zet je er toch iemand bij", vraagt ik-weet-niet-hoeveel meer overleg over wat je allemaal aan het doen bent, wat juist ook weer leidt tot een verminderde meeropbrengst of zelfs een verminderde opbrengst. Daar moet je dus ook voorzichtig mee zijn. Dat blijft een zoektocht, maar dat mensen niet de eindstreep halen, is het laatste wat ik als teamleider wil.

Mevrouw **Lammers**:

Mevrouw Van Ark zei tijdens haar verhoor van afgelopen week dat zij weinig ruimte zag om te praten over haar eigen welzijn en zorgen, ze eigenlijk continu aanstonden en er weinig ruimte was om kwetsbaarheid te tonen. Herkent u dat?

De heer **Rutte**:

Ik meen dat we die in die kleinere overleggen, die lunches, hadden. Wat ik wel herken, is het deel van het constant aanstaan. Zeker in een fase waarin het oploopt en zeker in het begin, maart en april 2020, is de druk gigantisch. Die voelde ik zelf en die voelden de anderen. Ik blijf erbij zeggen: mensen die ziek werden en mensen die te maken kregen met de gevolgen van de maatregelen is honderd keer erger dan wat wij meemaakten. Het is onze baan. Maar goed, nogmaals, u vraagt er terecht naar, dus dan moet ik daarop ingaan. Ik meen dat daar ruimte voor was en dat we dat met elkaar probeerden te bespreken, omdat ik dat belangrijk vond. Dat is ook een van de redenen waarom wie die maandagen hadden. Er zijn ook momenten geweest waarop er tranen vloeiden. Ik ga niet zeggen wanneer dat was. Dat houd ik echt in de beslotenheid. Het is politiek verder ook niet relevant. Het was zwaar. Het was gewoon zwaar. Die hele crisis is loodzwaar geweest, omdat je gewoon ziet wat er in een samenleving gebeurt. Ik heb zelf als hobby lesgeven. Ik zie natuurlijk ook wat er gebeurt op een school waar kinderen thuiszitten en wat er met de kinderen gebeurt. We hebben allemaal

onze eigen privé-ervaringen meegenomen. Hugo de Jonge kreeg natuurlijk te maken met hele vervelende reacties vanuit de samenleving. Het slaat ook op een gezin. Het is allemaal loodzwaar.

Mevrouw **Lammers**:

Dat constant aanstaan is eigenlijk inherent aan een crisis, maar het ruimte creëren voor gesprekken over kwetsbaarheid is toch iets wat u nog kunt regelen?

De heer **Rutte**:

Ja, dat probeerde ik te doen, maar Tamara heeft dat niet helemaal zo ervaren, heb ik begrepen. Maar ik heb dat geprobeerd te doen. Nogmaals, het is niet gelukt.

Mevrouw **Lammers**:

Maar kunt u zich voorstellen dat zij weinig ruimte zag om zich kwetsbaar op te stellen?

De heer **Rutte**:

Ik respecteer dat ze dat zo zegt. Zij heeft dat zo ervaren, dus dan is dat waar. Ik vond juist dat we op die maandagen probeerden wel probeerden om af en toe dat gesprek te voeren. Wat ik net zeg: ik vind het verschrikkelijk als mensen de eindstreep niet halen.

Mevrouw **Lammers**:

U zegt dat u meent dat er ruimte was, maar was die er dan ook als een collega-bewindspersoon die niet herkent?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, dat is dan het feit. Daar ga ik niet mee in discussie. Dat is natuurlijk dan het feit. Dan is mij dat onvoldoende gelukt.

Mevrouw **Lammers**:

Mevrouw Van Ark zei ook dat er soms wel onderling gevraagd werd van: hoe gaat het nou met jou? Maar dat was niet structureel.

De heer **Rutte**:

Ik ben zelf niet zo van de afdeling om de hele dag intervisies te doen. Wat ik belangrijk vind, is dat je probeert bij elkaar te zien: wat is er aan de hand? De momenten dat er tranen waren, waren de momenten dat een van ons bij een ander zag dat die het zwaar had en zei: hé, is er iets? Ja. En dan

gebeurt er iets. Maar dat is niet iedere dag. Dat zou ook niet goed zijn. Ik meen dat er ruimte was, maar nogmaals, het is mij niet gelukt om te voorkomen dat Bruno en Tamara uitvielen.

Mevrouw **Lammers**:

Nee. Dus u heeft er wel – even in uw woorden – alles aan gedaan om ervoor te zorgen dat in ieder geval ...

De heer **Rutte**:

Dat vind ik, maar blijkbaar was dat niet succesvol. Dus dat vraagt natuurlijk ook weer de reflectie van hoe je dat dan een volgende keer moet doen. Ik heb daar nu geen antwoord op, maar ik denk niet dat structuuroplossingen daar per se helpen, anders dan de rol terug van de NCTV. Die leiden namelijk heel vaak tot een grote complexiteit.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Dat waren mijn vragen.

De heer **Rutte**:

Dank.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u hier nog aanvullingen op?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Ikzelf ook niet, meneer Rutte. We hebben veel vragen gesteld als commissie, maar we hebben ook nog veel vragen. Zoals bij u bekend, wordt u ook nog een tweede keer opgeroepen als getuige.

De heer **Rutte**:

Ja.

De **voorzitter**:

Voor vandaag wil ik u danken. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

De heer **Rutte**:

Dank en tot het volgende gesprek.

(De heer Rutte wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Het volgende openbare verhoor van de parlementaire enquêtecommissie Corona vindt aanstaande maandag om 10.00 uur in de ochtend plaats. Dat zal plaatsvinden met de heer Diederik Gommers. Hij was de voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Intensive Care. Later vandaag maken we ook de andere vijf getuigen van volgende week bekend. Ik sluit de vergadering.

Sluiting 17.16 uur.